

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૪૯૬૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગીતાંજલિ

વિષય ૪૩૫૭:૩

ગાંડીવ સાહિત્ય વાટિકા
પુખ્ત : બારમું

ગીતાંજલિ

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

(આઠ ચિત્રો અને શ્રી લલિતમોહન ગાંધી એમ.
એ. એલ.એલ. જી. બી. એસ. સી. ના આશુખ સમેત)

મંદકર્તા

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર

૧૮૦, કેળાંપીઠ

સુરત

[કિંમત : રૂ. ૧૧]

[ચે ૧૯૨૮]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૧૭૩

ગાંધીવ મુદ્રણાલય સુરતમાં છાપી ગાંધીવ સાહિત્ય
મંદિર તરફથી નટવરલાલ વીમાવાળાએ પ્રસિદ્ધ કરી.

સાહિત્ય વાટિકા

૧ બોમ્બયુગનું અંગાળા	૧
૨ હાય, આસામ !	૧
૩ કલકત્તાનો કારાયુગ	૧૧
૪ બાળવહાર	૦૧૧
૫ પંજાબનું પ્રચંડ કાવતરું	૦૧૮
૬ કાળું ગુલાબ	૧૧
૭ બ્રહ્માંડનો ભેદ	૩૧
૮ આનંદમઠ	૧૧
૯ અમૃતનો ખ્યાલો	૦૧૮
૧૦ નામવિનાની નવલકથા	૧૧
૧૧ નિહિલિસ્ટોનાં પંજામાં	૦૧૧
૧૨ ગીતાંજલિ	૧૧

ગીતાંજલિ પ્રત૧૧૦૦ પ્રથમાવૃત્તિ. સર્વ

અધિકાર પ્રગટકર્તા મંદિરને સ્વાધિન છે.

આમુખ

આમુખ શા અર્થે ?

કવિસમ્રાટ રવીન્દ્રનાથની જગવિખ્યાત ગીતાંજલિનો પરિચય કરાવવા નીકળવું એ એક જાતનો અવિવેક છે.

છતાં દરેક કવિની કૃતિ પ્રત્યેક વ્યક્તિના માનસ ઉપર જુદી જુદી અસર ઉપજાવે છે. સૌ સૌ પોતપોતાના આત્માની વિભૂતિ અને જન્મોજન્મના સંસ્કાર પ્રમાણે તે કૃતિમાં વિશિષ્ટતા જોઈ શકે છે અને એકને જે સૂઝે એ બીજાને ન દેખાય એ સૌ કોઈનો અનુભવ છે. તો દરેકે દૃષ્ટિબિન્દુ વ્યક્ત કરવાર્થે સમાજના જ્ઞાન અને વિવેચન સાહિત્યમાં વધારો થાય છે એટલે કેવળ સાહિત્યસેવાની બુદ્ધિથી પ્રેરાઈને આ ગીતાંજલિના ગુજરાતી ભાષાંતરના પુસ્તકનો ઉપેદ્ધાત-આમુખ લખવા પ્રેરાયો છું.

ત્યારે

ગીતાંજલિ એટલે શું ?

ગીતાંજલિ એટલે કેવળ નોખા પ્રાચીન મેળવવા ભાગ્યશાળી થનાર કૃતિ નહિ, જગવિખ્યાત કૃતિઓમાંની એક નહિ. ઉત્કૃષ્ટ વિચારોથી ભરપૂર રસાત્મક વાક્યો નહિ, સૌંદર્ય નીતરતાં ઉર્મિગીતો નહિ; કેવળ જગત અને જીવનના ગૂઢ રહસ્યોનાં ગૂઢ ભાષામાં આલેખાયલાં કવિઓના આત્માનાં કૃષ્ણ નહિ; એ તો જગતજૂતા માનવજીવનના સનાતન સત્યો છે. અનાદિ અનન્ત પરમ વિભૂતિને ચરણે માનવીઓના આત્માની ગીતાંજલિઓ છે.

ગીતાંજલિની મહત્તા

રવીન્દ્રનાથ તો વેદાંત ફિલસૂફીને વર્ષોની એ આર્થ સંસ્કૃતિને પ્રાણચેતના કુંડી સજીવન કરનાર જાદુગર છે.

કલા તત્ત્વચિંતન અને ધર્મ એ પરમ સત્ય પ્રતિ માનવ આત્માને દોરી જનાર માનવીઓની એ પરમ વિભૂતિની પૂજના પ્રકાર છે.

લાગણી અને કલ્પનાપ્રધાન માનસની ગહન વ્યક્તિઓ પ્રેમ પૂજા કે આરાધના વડે પોતાની બક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે અને તે અર્થે પોતાના સ્નેહના પાત્રમાં ચેતન ધર્મનું આરોપણ કરે છે.

રવીન્દ્રનાથમાં કલાનું તત્ત્વ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. એમની કલા-સમૃદ્ધિ લાગણીઓનો આવેશ અને મનોવૃત્તિની પ્રયજ્ઞના એમના શબ્દોમાં કવિત્વ અને સંગીત પૂરે છે. આત્મા ને પરમાત્માનો અન્યોન્ય સંબંધ પ્રિયતમ અને પ્રિયતમાના ઉપમાલંકાર દ્વારા વ્યક્ત કરી માનવ આત્માના આધ્યાત્મિક અનુભવો સ્થૂળ સાધનો દ્વારા એક કલાકાર તરીકે રવીન્દ્રનાથ ગીતાંજલિમાં વ્યક્ત કરે છે. ગીતાંજલિમાં પુરાતન આર્ય-સંસ્કૃતિના નિષ્પ્રાણ દેહ મહીં પોતાની સમગ્ર કલ્પનાશક્તિથી પ્રાણ રેડી તેમણે તેને સજીવન કરી છે. માનવ જીવનનો સક્રિય આદર્શ વેદાંત રજુ કરે છે તેજ આદર્શ રવીન્દ્રનાથ ગીતાંજલિમાં અવનવી રીતે ફરી રજુ કરે છે. ઔદિક અને સ્થૂળ વસ્તુમાત્રના લેપનને દૂર રાખી પરમ સત્ય પર મીટ માંડી, સંસારનું જીવન યથાર્થ જીવી, માનવજીવન અને પ્રત્યેક કર્તવ્ય પ્રભુ ચરણે નૈવેદ્ય રૂપે ધરવાનો જગતનો આદર્શ રવીન્દ્રનાથ ફરીથી દુનિયા સમક્ષ ગીતાંજલિ દ્વારા વ્યક્ત કરે છે, ગીતાંજલિનાં પુષ્પો પ્રભુચરણે મનવહૃદયનાં નૈવેદ્યો છે.

આત્માની ભૂખ

રવીન્દ્રનાથે હિન્દની જનતા પર જે કાષ્ઠ મેળવ્યો છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ એજ કે કવિ તત્ત્વજ્ઞાની નહિ પણ પ્રધાનપણે કવિ છે. એમની દરેક કૃતિની અંદર હિન્દુ સંસ્કૃતિને સ્થાન હોય છે. અને હિન્દની અબણ તેમજ વિદ્વાન જનતાની, એનાં જીવન અને સંસ્કારમાં વર્ષો થયાં રૂઢ થઈ ગયેલી, આર્ય ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના મંતવ્યોએ ઉપજાવેલી મહાન સંસ્કૃતિનાં વક્તવ્યની ભૂખ એમની કૃતિઓ બાંધે

છે. એજ એની લોકપ્રિયતાનું કારણ છે.

રવીન્દ્રનાથ દ્વિંદના પુરાતન ધર્મચિંતનને દુનિયા સમક્ષ સમગ્રવે છે અને એમના સંગીત અને કવિત્વથી અવનવું રૂપાંતર પામી સૌંદર્ય વૈભવથી નીતરતું, સારી સૃષ્ટિની સંસ્કૃતિની પ્રેરણા પીને સમૃદ્ધ થયેલા એમના બુદ્ધિવૈભવનો અનુપમ ઓપ પામી સારી દુનિયાના પરમ સત્ય શોધવા ટગવળતા આત્માની બૂખ ભાંગનારું પુસ્તક તે ગીતાંજલિ. જગતના મહાન બુદ્ધ પછી થાકી સુનેલા, નવીન સંસ્કૃતિને શોધતા સંદેહાત્મક ને નારિતક થતા જતા, સ્થાપિત મંતવ્યો અને આદર્શોના હચમચાટ પછી સત્યામત્ય શોધવા મથતા જગતઆત્માની તૃષ્ણા છોપાવનાર અમૃતવાણી વાણી તે ગીતાંજલિનું અનુપમ સંગીત.

કવિતાનો ધર્મ

ગ્રીક લેખક કહે છે તેમ કવિતાનો ધર્મ તત્ત્વજ્ઞાનમાં માનવ હૃદયમાં જલસિંચન કરવાનો છે અને તેજ ધોરણે રવીન્દ્રનાથે આધ્યાત્મિક જીવનના આદર્શો અને જીવનની પર્યેષણા શું છે તે પોતાના લખાણોથી સમજાવ્યું છે અને રવીન્દ્રનાથની સંગીત કૃતિઓ, એના શબ્દોથી શ્રવણપ્રિય હોય છે, એથીજ વિચાર અંતરમાં સોસરાં ઉતરી જાય છે. આત્માનો જ્ઞાનપ્રદીપ પ્રગટાવે છે, જીવનમહીં ચેતના લાવે છે, હૃદયને હલાવી મૂકે છે.

એ એ અંશે ગીતાંજલિમાં સર્વોત્કૃષ્ટ રીતે ઉતરેલા છે અને તેમાંજ તેની મહત્તા છે. ડૉ. કઝીન્સ કહે છે તેમ:

“ His sense of freshness and Elevation is eternal because its Inspiration is from the eternal Rock of Spirit. It does not ooze through the Shifting Sands of Sensualism or mere action or blind negation” (Modern English poetry)

એવી “ગીતાંજલિ” યુગરાતને શા માટે ન જોધએ ! જરૂર

ગુજરાતને એક સંસ્કૃતિના ભંડાર ખોલી દેવાજ જોઇએ.

૧૯૧૨ પછી ગુજરાતને ગીતાંજલિના ચાર અનુવાદ મળ્યા છે—
એક ભાવનગરના રાણી સાહેબ નંદકુવરયાએ પ્રસિદ્ધ કરેલો અનુવાદ
બીજો સ્વ. કનુખેન દવેનો, ત્રીજો રા. મણિભાઈ હરીભાઈ દેશાઈનો
અને ચોથો રા. રામચંદ્ર અધ્વર્યુનો કાવ્યમય અનુવાદ.

ત્યારે કોઈ પૂછશે કે આ પાંચમા અનુવાદની શી જરૂર હતી ?
કારણ ઉત્તમ અનુવાદ-ભાષાંતર-કોને કહેવો એ પ્રશ્નના ઉત્તર પર
અવલંબી રહ્યું છે.

અનુવાદનું સાહિત્ય

અનુવાદના સાહિત્ય તરફ આપણે ત્યાં ધૃણાની નજરથી જોવાય છે.

અનુવાદના સાહિત્યને સાહિત્યપ્રગતિમાં કેટલું અગત્યનું સ્થાન છે
છે તે હજુ આપણે જોતાં શીખ્યા નથી.

પાશ્ચાત્ય જગતની તમામ સંસ્કૃતિ એ જગતના સાહિત્યની સર્વોત્કૃષ્ટ
કૃતિઓ મારફતેજ આપણને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તે અંગ્રેજીદ્વારા. એ પ્રધાનું
સાહિત્ય જો પાશ્ચાત્ય જગતે કેળવ્યું ન હતે તો હુનીયાની સંસ્કૃતિ પોતા-
ની જન્મભૂમિમાંજ સુપુષ્ટિ દશામાં પડી રહેતે. જર્મન, ફ્રેંચ રશીયન
સાહિત્યની અમર કૃતિઓ આપણને દુર્પ્રાપ્ય થઈ પડતે. હિન્દુસ્તાનના
જુદા જુદા પ્રાંતોમાં જુદી જુદી ભાષાઓ છે અને જો દરેક ભાષાની
ઉત્તમ કૃતિઓ એકબીજામાં અનુવાદિત થાય નહિ તો સંસ્કૃતિની આપણે
અટકી પડે. એ દૃષ્ટિએ અનુવાદસાહિત્યની આવશ્યકતા છે એ તો
નિર્વિવાદ વાત છે.

ઉત્તમ અનુવાદ કયો ?

ત્યારે એ સાહિત્ય ખીલવવા માટે શા ધોરણો હોવા જોઇએ ? ઉત્તમ
અનુવાદ કોને કહેવો-એ આગત પર નિર્ણય થવાની જરૂર છે.

સદગત સાક્ષર નવલરામ એક પુસ્તકના અનુવાદની ચર્ચા કરતાં
લખે છે કે:—

“ભાષાંતર કરનારનું કામ મૂળ કવિના પ્રતિરૂપિં થવાને ઠેકાણે તેના ભક્ત, તેના આશંકિત સેવક, તેના એકાંતિક મિત્ર થવાનું છે.”

“ભાષાંતર કરનારે ક્યારે પણ પોતાની તરફનો વધારો ધટાડો કરવો ન જોઈએ.”

“જે ગુણ, જે દોષ જે છટા જે ભાષાની મીઠાશ મૂળમાં છે તે સદૃશી ભાષાંતરમાં આવવી જોઈએ—જાણે તેજ કવિ આપણી ભાષામાં લખવા બેઠો હોય તો તે કેમ લખે ?

“મૂળનો રસ કાયમજ રાખવો.....” “ભાષા ભાષાની વાક્ય રચનામાં ફેર છે માટે તે બાબત ગમે તેટલો ફેરફાર કરવો, પણ ભાવાર્થ તો તેજ રહેવો જોઈએ.....”

ઉપર ગણાવી તે ઉત્તમ અનુવાદની વિશિષ્ટતાઓ સાંગોપાંગ ઉતારવાને માટે અમુક મનોદશાની જરૂર છે. ભાષાંતર કરનારે મૂળ લેખક સાથે એવું તાદાત્મ્ય સાધવું જોઈએ કે એનો આત્મા એક પ્રકારની (passivity) નિષ્ક્રિયતામાં વિલીન થાય અને મૂળ કર્તાના આત્મામાં જે કવિતાના આંદોલનો જાગ્યા હોય તેના પડછાયા એના આત્મામાં પડે. એક યથાર્થ ઉપમા આપું તો ભાષાંતરકર્તાએ આમેઝોનની રેકર્ડ (His Master's Voice Records) થવું જોઈએ. જે જે સ્વરના આંદોલનોથી ગીતની મધુર વ્યંજના થાય છે તે બધી રેકર્ડ પર આલેખાય છે. તેમ ભાષાંતરકારે કવિના હિર-ધ્વનિ ઝીંઝીને પાછા પડ્યા રૂપે જગતને ચરણે ધરવા જોઈએ.

એટલે ‘ઉત્તમ’ અનુવાદના એ ધોરણોએ આ ગીતાંજલિના ભાષાંતરની સફળતા ટેટલી એ જોવાનું રહ્યું.

પાંચે અનુવાદ ભેગા કરી દરેકના ગુણદોષ મૂળ સાથે સરખાવી આ અનુવાદની વિશિષ્ટતા સાબીત કરવી એ તો વિવેચકનું કર્તવ્ય છે.

માત્ર એ પાંચે અનુવાદો એક પછી એક અનુક્રમે વાંચી મયા પછી બધી સામટી શી અસર થાય છે તેની કાંઈ નોંધ લેશું.

વિશિષ્ટતાઓ

આ અનુવાદમાં મૂળ પંક્તિઓનું પદલાક્ષિત્ય બીજા અનુવાદ કરતાં વધારે સારી રીતે જળવાયું છે. શબ્દની અંજના મૂળ જેવી અહિં પણ ઉડી રહે છે. એમાં આ ભાષાંતરની સફળતા છે. શબ્દો મહીથી સરતું અર્થગૌરવ સાચવી રાખવામાં આવ્યું છે અને સંગીત ધ્વનિ મૂળનો કાયમ રાખવા પ્રયાસ થયેલો છે. અને ઘણે અંશે તે સફળ છે. પરંતુ ક્યાંક યસુર સ્વરની માફક કોઈક પંક્તિઓ હૃદયમાં આઘાત પહોંચાડે છે. ચારે અનુવાદો સાથે રાખી એમાં સુધારા કરવાની કાંઈક જરૂર છે. અને એમ થાય તો સર્વોત્તમ અનુવાદ થઈ શકે એમ છે.

અંગ્રેજી ભાષા કરતાં ગુજરાતી કવિવર ટાગોરના વિચારોની સરસ ભાવવાહિની બની શકે છે અને તેથી આ ભાષાંતર મૂળના ભાવ સારી રીતે જળવી શક્યું છે.

આ ભાષાંતરનો બીજો ગુણ એ છે કે એ આખું વાંચી જાવ પછી એ કેવળ અનુવાદ છે. એમ નથી લાગતું. વાક્ય રચના, શબ્દ રચના, ગુજરાતી ભાષાના ધોરણો રચાયેલી છે.

અને છેવટે મૂળ કૃતિના ભાવને ઉતારવા માટે ઘણી જહેમત ઉઠાવેલી છે. ક્યાંક કચાશ લાગે છે પણ તેનું કારણ એ કૃતિની ઉત્કૃષ્ટતાને લીધેજ છે. એમાં ભાષાંતરકારની આવડતની ખામીને લઇને નથી.

અનુક્રમે ગીત નં. ૩-૧૩-૨૧-૩૬-૬૫-૬૬-૬૭-૭૩-૮૭-૯૧ ના ભાષાંતર ધણાજ સરસ ભાવવાહી થયાં છે, અને મૂળને સાથે લઇને વાંચનાર સાહિત્યપ્રિય વ્યક્તિઓની મહેનત અફળ નહિ જાય.

અન્તમાં અન્ય કોઈને હાથે આ પુસ્તકનો ઉપોદ્ધાત લખાવ્યો હોત તો ઠીક થાત, છતાં જે મમતા ને આગ્રહને લઇને પ્રકાશકે અને કામ સોંપ્યું છે તે માટે આભાર માની વિરમું છું.

લલિતમોહન ચુનીલાલ ગાંધી

कवीश्वर रवीन्द्रनाथ ठाकूर.

Manoranjan Press,
Girgaon-Bombay.

ગીતાંજલિ.

— ૧ —

પ્રભો ! મહેને તહેં અમર-અંતરહિત કર્યો છે, તેમાંજ તહેને આનંદ છે. આ કાચા ઘડાને તું વારંવાર ખાલી કરે છે અને નવું ભવન પૂરીને વળી પાછો તહેને ભરે છે.

આ ન્હાની સરખી વાંસની વીણા, તહેં ગિરિશૃંગો અને ગિરિકંદરોમાં ગજવી છે અને તેમાંથી નવા નવા સનાતન નવીનતાથી ભરેલાં મધુરાં તાન તહેં વાતાવરણમાં વીંઝ્યાં છે.

તહારા પવિત્ર હાથના દિવ્ય સ્પર્શવડે મ્હારું ન્હાતું સરખું હૃદય આનંદમાં નાચી ઉઠે છે અને તેમાંથી અવર્ણનીય ધન્યવાદ જાગી ઉઠે છે.

આ મ્હારી ન્હાની સરખી હથેલીમાં, તહારી કૃપાનો-તહારી બક્ષિસોનો-અજસ વરસાદ વર્ષે છે. અનેક યુગ થયા એ હાથ તહારાં કૃપાજલને ઝીલે છે, છતાં તે હજી પૂરા ભરાયા નથી.

જ્યારે તું મહને ગાવાની આજ્ઞા કરે છે, ત્યારે મહાઈં હૃદય અભિમાનથી ફૂલાઈ જાય છે. હું તહારા મુખચંદ્ર તરફ નજર કરૂં છું અને મહારી આંખોમાં તરત આંસુનાં પૂર ઉભરાઈ આવે છે !

મહારા જીવનમાં જે કંઈ કઠોરતા અને વિષમતા છે, તે તરત માધુર્ય ભરેલી સમતામાં દ્રવી જાય છે.—અને એકાદ પક્ષી આનન્દપૂર્વક સમુદ્ર ઉપર ઉડતું હોય, તેમ ભક્તિ અને પ્રેમની કુતુહલપૂર્ણ પાંખોવડે મહાઈં હૃદય તહારા તરફ ધસે છે !

હું જાણું છું કે મહારા ગાવાથી તહને આનંદ મળે છે; હું તહારી સમક્ષ એક ગાનારા—ભજન કરનારા—ભક્ત તરીકે આવું છું, એ પણ હું જાણું છું.

તહારા ચરણકમલનો સ્પર્શ કરવાને મહારી ભજન—કીર્તનરૂપી પાંખ હું દૂર દૂર પ્રસારૂં છું, અને એ પાંખના છેડાવડે જે ચરણકમલનો સ્પર્શ કરવાની કદિ પણ હું આશા ન રાખી શકું, તહેમતું મધુર સ્પર્શસુખ હું લોગવું છું !

તહારા સંગીતમાં જ્યારે હું રંગાઈ જાઉં છું—તહારા ગુણગાનતું પાન કરીને જ્યારે હું આનંદથી મસ્ત થાઉં છું—ત્યારે ખરેખર હું મહાઈં ભજન ભૂલી જાઉં છું ! પ્રેમભક્તિના આનન્દમાં ડૂબી જાઉં છું, ત્યારે મહને પોતાને પણ ભૂલી જાઉં છું, અને તું જે મહારો નાથ—પ્રભુ—સ્વામી છે, તહેને ભ્રમથી મિત્ર કહીને બોલાવું છું !

— ૩ —

હે પ્રાણવલ્લભ ! પરમપ્રિય પ્રભો ! તું કેવી રીતે ગાય છે, શું ગાય છે, તે કંઈ હું કળી શકતો નથી; પણ તે ગાનના અલૌકિક નાદને હું આશ્ચર્યચકિત થઈ સાંભળતો સાંભળતો નિઃસ્તબ્ધ બની જાઉં છું !

ત્હારા નાદપ્રદાની લહરિવડે સમગ્ર જગત ઉદ્ભાસિત થાય છે ! ઝળહળી ઉઠે છે ! ત્હારા સંગીતનો જીવનવાયુ એક પછી એક સમગ્ર આકાશમંડળમાં—પ્રદ્યાંડની નસેનસમાં—પ્રધાવિત થાય છે ! ઉભરાઈ જાય છે ! ત્હારાં એ પવિત્ર અને મધુર ગાયનનો અજસ્ર પ્રવાહ વજ્રમય પર્વત જેવા પ્રતિવાયોને પણ ભેદીને અરબલિત વેગથી સળેર આગળ ધસે છે !

ત્હારાં દિવ્ય અને મધુર સંગીતમાં સૂર પૂરવાને મ્હારું હૃદયખુલખુલ તલપે છે, ત્યાં આતુરતા ભરી ઉગ્ર ઉત્કંઠા જાગે છે, પણ હું શું કરું ? મ્હારા ક્ષીણ કંઠમાંથી સ્વર સુદ્ધાં નીકળી શકતો નથી ! હું ગાઉં, બોલું, સમતાથી ત્હારા સુરમાં સુર મેળવું, એવી પ્રબલ ઇચ્છા થાય છે; પણ વાણી એ સંગીતના પ્રવાહમાં વળી શકતી નથી, અને એથી હું હતાશ થઈને—અમુઝાઈને—લાચારીથી રડું છું. પ્રિય વલ્લભ ! ત્હારા મધુર સંગીતના અખંડ, અનંત, અલૌકિક મોહપાશવડે બાંધીને મ્હારા દીન હૃદયને ત્હેં કેદી બનાવ્યું છે !

— ૪ —

મહારા પ્રાણના પ્રાણ ! જીવના જીવન ! હૃદયના આત્મધન ! તહારા ચેતનમય પવિત્ર સ્પર્શને મહારા સઘળા અવયવો નિરંતર અનુભવે છે, એમ જાણીને હું મહારા શરીરને હમેશાં પવિત્ર રાખવા યત્ન કરીશ.

સર્વ અસત્ય પદાર્થોને મનઃપ્રદેશમાંથી ખહાર હાંકી કાઢવા માટે હું સદૈવ પ્રયત્ન પ્રયાસ કરીશ; કારણ કે એ મનોમંદિરમાં પ્રજ્ઞાશક્તિનો પ્રકાશ પાડનારૂં તહારૂં સત્ય સ્વરૂપ વિરાજે છે, એ હું જાણું છું.

મહારા અંતઃકરણમાંથી સર્વ દુર્વિકારોને દૂર કરવાનો હું સર્વદા યત્ન કરીશ, અને મહારા ભક્તિભાવના પ્રેમપુષ્પને સર્વદા પ્રકુલ્લિત રાખીશ, કારણ કે એ હૃદયના ઉંડા ઉંડા નિર્ભૂતસ્થાનમાં તહારૂં સિંહાસન છે એ હું જાણું છું.

તહારા શ્યામસુંદર સ્વરૂપને મહારા પ્રત્યેક કાર્યવટે આ વિશ્વમાં વ્યક્ત કરવાનો અવશ્ય હું યથાસાધ્ય પ્રયત્ન કરીશ; કારણ કે પ્રત્યેક કાર્ય કરવાની ગતિ મહને તહારીજ પ્રેરણાશક્તિ અને કૃપાવટે પ્રાપ્ત થઈ છે, એ હું બરાબર જાણું છું.

— ૫ —

તહારા પ્રેમપાસામાં ચંપાઈને માત્ર એક ક્ષણભર સહવાસસુખ ભોગવવાની હું યાચના કરું છું. પ્રિયવલ્લભ ! મહારી એ રંક ઈચ્છા પૂર્ણ કર. જે કર્તવ્યનો ભાર મહારા હાથપર રહેલો છે, તે હું ત્યાર પછી સુખેથી ઉતારીશ.

તહારા દિવ્ય દિદારથી દૂર-તહારા મધુર મુખચંદ્રના દર્શનને અભાવે-મહાફં દુર્બળ હૃદય ત્રિભુવનમાં ક્યાંય પણ સુખ, શાન્તિ કે સ્ફૂર્તિ અનુભવી શકતું નથી. અને એજ સ્થિતિમાં કર્તવ્ય-કાર્યોનો ભાર મહને દુઃખતરંગોથી ભરેલા એક કિનારા વગરના અનંત મહાસાગર જેવો જણાય છે.

આજે વિશ્વને આંગણે વસંતનું આગમન થયું છે. તહેતું શુંજન અને શ્વસન મહારા હૃદયની અટારીને સ્પર્શે છે. ભ્રમરકુળ અને મધુમક્ષિકાનાં યૃથો નવપુષ્પિત લતા-ઓથી પરિવેષિત પ્રેમકુંજના માધવીમંડપમાં મધુર શુંજન-રવ કરી રહ્યાં છે.

તહારા મુખચંદ્ર સન્મુખ બેસીને, મૌન ધારણ કરીને, તહાફં ધ્યાન ધરવાનો અને તહારા ચરણકમલમાં જીવનસર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો, એજ ખરેખરો શાન્તિ અને અવકાશ ભરેલો સમય છે. તહારાં લજન પૂજન અને જ્ઞાન ધ્યાનને માટે એજ સુયોગ્ય ક્ષણ છે.

— ૬ —

આ ન્હાનાં સરખાં નવવિકસિત પુષ્પને ચુંટી લે. વિલંબ ના કર ! નહિ તો તે મીંચાઇ, કરમાઇ, ખરીને ધૂળમાં મળી જશે; તહેની મહને ઘણી ભીતિ રહે છે.

તહેને તહારાં રસપૂર્ણ હૃદયપર શોભા ધારણ કરતી પુષ્પમાળામાં સ્થાન નહિ મળે, એ હું જાણું છું. (કેમકે એટલી બધી કૃપાને તે પાત્ર નથી.) છતાં પણ તહેને

તહારા કરકમલના સ્પર્શવડે ચૂંટીને તહેનો આદર કર. એવી રીતે અચાનક ચૂંટાવાથી ક્ષણભર તહેને દુઃખ થાય તો ભલે પણ મહને ભય રહે છે કે, તે ચૂંટાયા પહેલાંજ દિવસ આથમી જાય; મહાઈં બધું અજ્ઞાનમાંજ વહી જાય અને એ પુષ્પ તહારા ચરણમાં સમર્પણ કરવાનો સમય વીતી જાય !

તહેનો રંગ ગાઢો કે ઘેરો નહિ હોય અને તહેનો સુર-ભિ-સુવાસ પણ કદિ સ્વદ્વ્ય અથવા મંદ હોય, તો પણ દયા કરીને તહારી સેવામાં તહેનો સ્વીકાર કર અને હજી સમય છે ત્યાં સુધી તહેને ચૂંટી લે.

— ૭ —

મહારાં સંગીતે તહેના સર્વ અલંકાર-આભૂષણોનો પરિ-ત્યાગ કીધો છે. સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ અને ઠાઠમાઠનું તહેને અભિમાન નથી. અલંકારોના અંતરાયવડે આપણું તાદા-ત્મ્ય, આપણી સમતા, એકતા-તૂટી જશે. તેઓ મહારા અને તહારા સંયોગની આડે આવશે, અને તહેનો ઝણઝણાટ તહારી મંદ માધુરી ભરેલી વાણીના ધ્વનિને દૂભાવી દેશે.

તહારાં દિવ્ય દિદારનું દર્શન થતાં, મહાઈં કાવ્યશક્તિનું મિથ્યા અભિમાન લજ્જિત થઈને ગળી જાય છે; હે, કવીન્દ્ર ! હું તો તહારા ચરણકમળ સમીપ બેસીજ રહ્યો છું. મહને માત્ર મહાઈં જીવન સીધું અને સાદું થાય-શુદ્ધ અને સરલ થાય-એવો માર્ગ બતાવ; કેમકે ત્યારેજ તે ગાયનોના મધુરસ્વર પૂરવાની તહારી એક વાંસળી જેવું બની શકશે.

— ૮ —

જે બાળકનાં શરીરને રાજશાહી ઠાઠવાળા રાજકુમારના ઝખ્ખાવડે શણુગારેલું હોય છે અને જેનાં ગળાંમાં હ રા મોતીની સાંકળીઓ અને રત્નહાર લટકાવવામાં આવે છે, ત્હેની રમત ગમતનો આનંદ નાશ પામે છે. પગલે પગલે ત્હેના વસ્ત્રાભૂષણનો બોળો ત્હેની આડે આવે છે !

વખતે તે ફાટી જાય-બગડી જાય-અથવા ધૂળથી તે રોળેટાઈને ડાઘા ડાઘાવાળું થઈ જાય એવા ભયવડે જગતથી તે દૂર રહે છે. અહિં તહિં હરતાં ફરતાં પણ તે ડરે છે.

માતા ! એથી શું લાભ ? આ વસ્ત્રાલંકારનો શૃંગાર, આ ત્હાડું માયાવી બંધન, જે પૃથ્વીની આરોગ્યદાયક રજ-રેણુથી સર્વદા ત્હેને દૂરજ રાખતું હોય, —આ સામાન્ય માનવજીવનના સંમેલન-મહોત્સવમાં પ્રવેશ કરવાનો ત્હેનો હક્ક પણ તે છીનવી લેતું હોય, તો એ બધા નકામા બોળનો શું ઉપયોગ ?

— ૯ —

અરે મૂર્ખ ! ત્હારી પોતાની ખાંધપર બેસીને તું પોતાને ઉંચકી જવાનો આ કેવો યત્ન કરે છે ? અરે, ભિખારી ! તું ત્હારે પોતાનેજ ગરીબ બારણે ભીખ માંગતો શાને ઉભો છે ? ત્હને શું કહેવું ?

જેનામાં સર્વ ભારને સહેવાનું, ઉઠાવવાનું અને વહેવાનું અનંત સામર્થ્ય ભરેલું છે, ત્હેનાજ સબળ હાથમાં ત્હારા

બોળની ઝાળી ભેરવી દે અને નિશ્ચિંત થા. પરિતાપથી પ્રજાનીને કદિ પણ પાછું વાળી એ બોળ તરફ જોતો નહિ.

એ દિવ્ય દીપકને ત્હારી ક્ષુદ્ર કામના અને વાસનાઓ પોતાના ઝેરી શ્વાસનો સ્પર્શ થતાં માત્રમાં ખુઝાવી દે છે. ત્હારી તૃષ્ણા એટલી બધી અપવિત્ર છે. એ કામનાના અપવિત્ર હાથવડે કદિ પણ બક્ષિસ માંગતો કે લેતો નહિ. પવિત્ર પ્રેમવડે વગર માગ્યું જે અર્પણ કરવામાં આવે તેજ સંતો-પથી સ્વીકારીને સુખી રહે.

— ૧૦ —

અહિં ત્હારી ચરણપાદુકા છે અને અત્યંત ગરીબ, અતિ દીન, હીન, પાપી અને દુર્ભાંગી પામર પ્રાણીઓ જ્યાં રહે છે ત્યાં ત્હારાં ચરણકમળ રહે છે.

એથી જ્યારે હું ત્હારા પાદપદ્મમાં સાષ્ટાંગ પ્રણિપાત કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું, ત્યારે એ દીન, હીન અને પામર પ્રાણીઓથી પરિવેષિત ઉડા અધઃપ્રદેશમાં પડી રહેલા ત્હારા ચરણકમળને મ્હારા સંયુક્ત હાથ, સ્પર્શ કરી શકતા નથી.

અત્યંત દીન, પામર અને રંક લોકોનો લિક્ષુકના જેવો ગરીબ પોષાક પહેરીને સર્વદા તું ફરતો ફરે છે, ત્યાં અભિમાન પ્રવેશ કરીને કદિ પણ ત્હારા ચરણકમળને પહોંચી શકતું નથી.

એ રંક, અધમ અને પાપી પ્રાણીઓ જેઓ અનાથ છે, ત્હેમને સનાથ કરી, ત્હેમના સંગમાં રહેનારાં ત્હારાં ચરણકમળની પ્રાપ્તિ મ્હારા હૃદયમાં કદિ પણ થનાર નથી.

श्रीयुत रविबाबु पोताना चित्रांगदा नाटकना चित्रोसंबंधी
प्रसिद्ध चित्रकार अवनीन्द्रनाथने प्रसंग समजावे छे.

Manoranjan Press,
Girgaon Bombay.

—૧૧—

આ ત્હારાં લજ્જન-ગાયનના પ્રલાપ અને માળાના જપ એ સર્વ છોડી દે. મન્દિરનાં સર્વ દ્વાર બંધ કરીને, ત્હેના અંધકારમય એકાન્ત ખૂણામાં બેસીને તું કોની પૂજા કરે છે? કોનું ધ્યાન ધરે છે? ત્હારી આંખો ઉઘાડ અને નજર કર. તું જેતું પૂજન કરે છે, તે પ્રભુ ત્હારી સન્મુખ ક્યાં છે?

કૃષિકાર જે ઠેકાણે ક્ષેત્રની બરડ અને કઠોર જમીન ખેડી રહ્યો છે અને જે ઠેકાણે રસ્તો સાફ કરનારો મજૂર પથ્થર ફેડતો બેઠો છે, ત્યાં ત્હારો પ્રભુ છે. ઉનાળાના પ્રખર તાપમાં અને વર્ષાની સખત ઝડીમાં સદોદિત ત્હેમનીજ સાથે તે બેસે છે. ત્હેનાં વસ્ત્રો રસ્તાની ધૂળથી રબેટાયેલાં છે. ત્હારી બાહ્ય પવિત્રતાનો પોષાક ઉતારીને ક્ષણભર દૂર મૂક, અને એ ત્હારા પ્રભુની પેઠે તું પણ એ ધૂળથી ઘેરાયેલી મેલી જમીનપર ઉભો રહીને કામ કર.

મોક્ષ? તું માને છે એવો મોક્ષ ક્યાં મળવાનો છે? આ સૃષ્ટિ નિર્માણ કરવાના વિચિત્ર કાર્યને આપણા પ્રભુએ પોતે પોતાની મેળે સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકાર્યું છે, એ પ્રભુ પણ આપણી સર્વની સાથે નિરંતર જન્મ-મરણની ઘટમાળમાં ધૂમ્યાજ કરે છે.

ધ્યાન-ધારણાની ત્હારી અંધારી ગુફામાંથી બહાર આવ. ત્હારી પુષ્પાંજલિ અને ધૂપ સુગંધિ બાળુએ મૂક.

તહારાં વસ્ત્રો રજોટાઈ અથવા ફાટી જાય તેથી શામાટે ગભરાય છે ? તેમાં શું મ્હોટું તુકશાન થવાનું છે ? (શું પ્રભુથી પોષાક વિશેષ છે ?) બહાર આવ, પ્રભુને જો, અને તહારે કપાળે પ્રસ્વેદની જાળ બાજે, ત્યાં સૂધી તહેમની બાજુમાં બેસીને મહેનત કર.

— ૧૨ —

મ્હારા પ્રવાસમાં લાંબા સમયનું પ્રયોજન છે અને જે સ્થાને મ્હારે પહોંચવું છે, ત્યાં જવાનો રસ્તો પણ ઘણો વિકટ છે.

પ્રકાશના પ્રથમ કિરણરૂપી રથમાં બેસીને હું બહાર નીકળ્યો. પ્રવાસ કરતો અહિં સુધી આવ્યો. અસંખ્ય તેજસ્વી ગોળાઓ—ગ્રહ—નક્ષત્રો ઉપર મ્હારાં પગલાંની નિશાનીઓ કરતો કરતો, હું આ જગતના નિર્જન આકાશમાર્ગનું અતિક્રમણ કરું છું.

તહારી પાસે પહોંચવાનો માર્ગ, અતિ કઠિન, દીર્ઘ અને અડચણોથી ભરેલો છે. સરળ માર્ગ તો એકજ છે અને તે પ્રેમાળ, મધુર તેમજ પવિત્ર ગાયન છે.

એ માર્ગના પ્રવાસમાં પોતાના ઘરનું દ્વાર મળે ત્યાં સુધી બીજા અનેક માણસોના દરવાજા ઠોકવા પડે છે. અંદરની દૂર દૂર પ્રકાશતી યજ્ઞવેદીને પહોંચવા માટે બહારના અનેક ઉંબરા ઓળંગવા પડે છે અને બહારના અનેક જગ-

તમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે, ત્યારેજ છેવટે છેડા હાથ લાગે છે.

મહારી આંખો બંધ કરીને તું અહિંજ છો, એવું કહેવાનો સમય મળ્યો, તે પહેલાં મહારી આંખો દૂર દૂરની ભળતીજ દિશામાં નિર્રથક અહિં તહિં ભટકતી રહી.

અરેરે ! તું ક્યાં છે? એ પ્રશ્ન અને એ પોકાર, દ્રવી દ્રવીને અશ્રુરૂપે હજારો ઝરણામાં વહેવા લાગ્યો. છેવટે ‘હું આ રહ્યો’ એવા પ્રત્યયનું જ્યારે પૂર આવ્યું, ત્યારે હેમાં સમગ્ર વિશ્વ સ્નાન કરવા લાગ્યું—તેમાં ડૂબી જતું જણાયું !

— ૧૩ —

જે ગાયન ગાવાને હું આ જગતમાં આવ્યો તે આજ દિવસ સુધી ગાયા વગરનું જ રહ્યું છે.

આજ સુધીના બધા દિવસો મહેં મહારા વાજિન્ત્રના તાર ઉતારવા અને ચઢાવવામાંજ વૃથા વીતાવી દીધા !

યોગ્ય સમય હજી આવ્યો નથી. ગીત ઉપર મહારો અધિકાર જામ્યો નથી. સ્વર બરાબર બેઠો નથી. હાથ લાગી નથી અને મહારી શબ્દયોજના હજી સુધી પશુ ઠરી નથી. એક માત્ર વ્યાકુલ-ચંત્રણાભરેલી-ઇચ્છા અને હેનો તનમનાટ મહારા હૃદયમાં જાગી રહ્યો છે !

કળિ હજી વિકાસને પામી નથી—પુષ્પનું મુખ ઉઘડ્યું નથી, નિઃશ્વાસ નાંખતો વાયુ માત્ર હેની આસપાસ ફુંકે છે અને ઘુઘવે છે !

તેના હાસ્યચરિત મધુર મુખચંદ્રને હજી હું જોઈ શક્યો નથી. અરે ! તેનો સ્વર પણ હજી મહેં સાંભળ્યો નથી ! માત્ર મહારા ધર પાસેના રસ્તા ઉપર પડતાં તેનાં મંદ પગલાંજ મહેં દૂર દૂરથી સાંભળ્યાં છે !

ભૂમિઉપર તેનું આસન બિછાવવામાંજ મહારા દીર્ઘ જીવનના અમૂલ્ય દિવસો વીતી ગયા, પણ દીપક હજી સુધી પ્રકટ્યો નથી. અને ત્યાં સૂધી તેને મહારા ધરમાં હું બોલાવી શકતો નથી.

તેના દર્શનની-તેના સંયોગની-તેની પ્રાપ્તિની-આશામાં ને આશામાં હું જીવન ધારણ કરી રહ્યો છું, મહારા દિવસો વીતાવું છું; પરંતુ આજ સુધી તેમનો મેળાપ કે તેમનું દર્શન થયું નથી.

— ૧૪ —

મહારી ઇચ્છાઓ અનેક છે અને મહારૂં આકંઠ દયાર્દ્ર તેમજ પ્રેમભીનું છે, તેમ છતાં મહારી માંગણી કઠોર રીતે નાકબુલ કરીને સદૈવ તું મહારૂં રક્ષણ કરે છે. આ તહારી અપૂર્વ-પ્રબળ કૃપાનું ફળ મહારા જીવિતના અંશમાં-તેના પ્રત્યેક આણુ પરમાણુમાં ફળીભૂત થયું છે.

મહારે વગર માગ્યે, દિન પ્રતિદિન સાદી પણ મહોટી મહોટી અનેક બક્ષિસો તું મહને આપે છે, (આ આકાશ, અને પ્રકાશ, આ મહારો દેહ, જીવાત્મા અને મન એ સર્વ તહમારીજ બક્ષિસો છે,) એ સર્વ બક્ષિસોને પ્રતિ દિવસ અધિક પાત્ર

કરે છે તેમજ પ્રબળ તૃષ્ણાવડે પ્રાપ્ત થનારા મહાન્ સંકટોમાંથી મહાઈં તું સર્વદા રક્ષણ કરે છે.

અનેક વખત હું આળસુ થઈને ગાંડાની પેઠે નિરૂદ્ધેશ ભટક્યા કરું છું, અને વખતો વખત હું પાછો જગૃત થઈને પ્રાપ્ય વસ્તુની શોધમાં વ્યાકુળતાથી આગળ વધું છું. પણ તું નિર્દયતાથી ત્હાઈં મુખ મહારાથી છૂપાવતોજ ફરે છે !

અનેક દિવસ વારંવાર મહારી ઇચ્છાનો અસ્વીકાર કરીને ત્હારી પૂર્ણ કૃપાનો તું મ્હને પાત્ર બનાવે છે. અસ્પષ્ટ, અશુભ અને સંદિગ્ધ વાસનાઓના ભય તેમજ સંકટમાંથી મહાઈં રક્ષણ કરી ત્હારા સ્વીકારને પાત્ર મ્હને બનાવે છે.

— ૧૫ —

ત્હારાં ગીત ગાવાને હું અહિં આવ્યો છું. ત્હારા આ વિશાળ મન્દિરમાં-ત્હેના એક દૂરના ખૂણામાં મહારી એક બેઠક છે.

આ ત્હારા જગતમાં હવે મહારે કરવાનું કંઈ કામ બાકી રહ્યું નથી. મહાઈં નિરૂપયોગી જીવન, પ્રયોજન વગરનાં-ઉદ્દેશ રહિત-ગાયનો ગાવામાંજ વીતી જાય છે ! શું ત્હેને માટેજ એ જીવન નિર્માણ થયું હશે ?

મધ્ય રાત્રિના અંધકારમય મન્દિરમાં શાન્ત-નિઃશબ્દ-ત્હારી ઉપાસના કરવાનો જ્યારે સમય થાય, ત્યારે હે

વલ્લભ ! હે, પ્રભો ! મ્હને ત્હારી સન્મુખ ઉભા રહીને
ગાવાની આજ્ઞા કરજે.

પ્રાતઃકાળની મધુર વાયુલહરિયોમાં જ્યારે મ્હારી સુવર્ણ-
મય વીણાને સૂર ચ્હડાવી હું વગાડવા લાગું, ત્યારે ત્હારાં
ચરણસમીપ હાજર રહેવાની આજ્ઞા કરીને મ્હાડું માન રાખજે.

— ૧૬ —

આ જગતના ઉત્સવમાં ભાગ લેવાને મ્હને આમંત્રણ
મળ્યું હોવાથી, મ્હાડું જીવન સુખપૂર્વક સફળ થયું, એમ
મ્હને લાગે છે. મ્હારી આંખોના પડદા તૂટયા છે. હું નિરી-
ક્ષણ કરી શક્યો છું અને મ્હારા કાન સાંભળીને પરિ-
તૃપ્ત થયા છે.

આ ઉત્સવની ઉજવણીમાં મ્હાડું વાજિંત્ર વગાડવાની
મ્હને આજ્ઞા મળી હતી. એ કાર્ય મ્હને સોંપવામાં આવ્યું
હતું અને તે મ્હેં યથાશક્તિ બજાવ્યું છે.

હવે હું પૂછું છું કે, મન્દિરમાં પ્રવેશ કરવાનો અને
ત્યાં ત્હાડું સુખદર્શન કરીને મુંગે મ્હોડે ત્હારા ચરણમાં
પ્રણિપાત કરવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે કે નહિ ?

— ૧૭ —

છેવટે વલ્લભના હાથમાં પ્રેમપૂર્વક મ્હાડું સર્વસ્વ સમ-
ર્પણ કરવાનીજ રાહ જોઈને હું બેસી રહ્યો છું, એથીજ
આટલો બધો વિલંબ થયો છે, એથીજ બીજાં કરવાનાં

કામોની વિસ્મૃતિ અને અપૂર્ણતાનો હું અપરાધી બન્યો છું. મહને જકડીને બાંધી લેવા માટે લોકો પોતાના કાયદા કાનુનો લઈને આવે છે, પણ હું હંમેશા તેમને તાળી દઈને છટકી જાઉં છું; કારણ કે હું તો માત્ર પ્રેમીના ચરણમાં મહારૂં જીવન સર્વથા સમર્પણ કરવાની જ રાહ જોતો બેસી રહ્યો છું !

લોકો મહારો દોષ કાઢે છે, મહને ઉપાલંબ આપે છે અને મહને બેદરકાર કહે છે; ત્હમનો ઠપકો બરાબર યોગ્ય છે. હું દોષિત છું ત્હમાં કંઈ પણ શંકા નથી.

બબરનો દિવસ પૂરો થયો, ગુજરી ઉઠી ગઈ છે, ઉઘોગી લોકોનું સર્વ કામ પૂરું થયું છે. મહને જેઓ નિરર્થક બૂમો મારતા-બોલાવતા-ઉભા હતા, તેઓ છેવટે બધા ગુસ્સે થઈને ચાલ્યા ગયા છે. હું તો માત્ર પ્રિય વદ્ધના ચરણમાં મહને પોતાને સમર્પણ કરવાની રાહ જોતો ઉભો છું !

— ૧૮ —

વાદળદળ એક ઉપર એક તૂટી પડે છે અને અંધકાર ઘેરાતો જાય છે. પ્રાણવદ્ધલ ! મહારા સર્વસ્વ ! ત્હારા દરવાજા બહાર મહને રાહ જોતો અને રડતો એકલો શા માટે ઉભો રાખ્યો છે ?

પોતપોતાના કામમાં લોકો જ્યારે નિમગ્ન હોય છે ત્યારે, મધ્યાહ્નના પ્રકાશિત સમયે હું ત્હમની સાથેજ રહું છું; પણ આજના આ ઘોર અંધકાર વખતે એક માત્ર ત્હારા

માટેજ-ત્હારા દર્શનની આશા રાખીને-હું અહિં એકલો વ્યાકુળ ઉભો છું.

જો ત્હારા મધુર મુખચંદ્રની ઝાંખી મ્હને નહિ કરાવે, જો તું નિર્દયતાથી મ્હારી મશ્કરી કરીને મ્હને એક બાબૂએ ફેંકી દેશે, તો હું આ કંટાળા ભરેલા વર્ષાના ભયંકર લાંબા દિવસો કેવી રીતે ગુજારીશ ?

ઘેરા નીલાકાશના આ દૂર સૂધી પ્રસરેલા ઘોર અંધ-કાર તરફ એકી ટશે નજર કરતો હું આંખો ખેંચી રહ્યો છું અને ક્ષણભર પણ બંધ નથી રહેતો એવો જે આ તોફાની વાયુ વહે છે, ત્હેની સાથે રડતું મ્હોડું હૃદય ક્યાં ક્યાં ભટક્યા કરે છે !

—૧૯—

જો તું મ્હારી સાથે નહિ બોલશે, તો ત્હારા માનવડે પણ છેવટે હું મ્હોડું હૃદય ભરી રાખીશ. ત્હારી કૃપા અથવા અવકૃપા, ત્હારા રાગ અથવા અનુરાગને શાન્ત રહીને મુંગે મ્હોડે હું સહન કરીશ. આંદરણાવાળી રાત્રિ જેવી રીતે પહોરો ભરતી મુંગે મ્હોડે સહનશીલતાથી પોતાનું મસ્તક નમાવીને ઉભી રહે છે, તેવી રીતે હું પણ ત્હારે માટે સહનશીલતા અને ધૈર્યથી રાહ જોતો હૃદય નમાવીને ઉભો રહીશ.

પ્રાતઃકાળ અવશ્ય થશે-સૂર્યનાં સુવર્ણસદૃશ સૌન્દર્ય કિરણો ફૂટશે, રાત્રિનો અંધકાર ન્હાશી જશે અને ત્હારો

મધુર સ્વર આકાશનો પડદો ચીરીને એ સુવર્ણમય કિરણનાં
ઝરણુ સાથે ગગનમાં મૌન ધ્વનિ ગળવતો પ્રસરી રહેશે !

એ વખતે પક્ષિયોના પ્રત્યેક માળામાંથી ત્હારા મધુર
શબ્દોને પાંખો ફૂટશે અને સમીપના મ્હારાં વન-ઉપવન
અને વૃક્ષકુંજોમાં ખીલેલી પુષ્પપાંખડીઓમાંથી ત્હારાં
ગીતનો મધુર આલાપ ઝણઝણાટ કરતો વિસ્તાર પામશે.

— ૨૦ —

અરેરે ! જે દિવસે કમળની પાંખડીઓ ખીલી, ત્યારે
મ્હાડું મન નિરૂદ્ધેશ ભટકતું હતું; એથી તે મ્હારી દષ્ટિયેજ
ન પડ્યું ! મ્હારી પુલ વીણવાની ટોપલી ખાલી હતી અને
ખીલેલાં કમળ તરફ મ્હાડું ફર્લક્ષ હતું !

રહી રહીને, થોડે થોડે અંતરે, મ્હારા હૃદય ઉપર
ઉદાસીનતા છવાઈ રહેતી. મ્હારા સ્વપ્નમાંથી હું એકાએક
ચમકી ઉઠ્યો અને દક્ષિણ તરફથી વહી આવતી વાયુ લહ-
રિયોમાં પૂર્વે કદિપણ નહિ અનુભવેલી, એવી કોઈ અલૌકિક
સુરલિની મધુરતામાં મ્હાડું હૃદય ડૂબવા લાગ્યું !

એ અસ્પષ્ટ સૌગંધમય માધુર્યનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતાં-
જ મ્હાડું અંતઃકરણ પ્રિય દર્શનની ઇચ્છાથી આતુર થયું.
એ દુઃખભરેલી ઉત્કંઠા અને વ્યાકૂલતામાં મ્હને લાગ્યું કે,
શ્રીખકાળનો આતુરતા ભર્યો વાયુ આત્મતૃપ્તિને માટેજ વહી
આવ્યો હોવો જોઈએ !

એ વખતે માધુર્ય આટલું બધું મ્હારી નજીક છે, તે મ્હારું પોતાનું—મ્હારી માલીકીનું જ છે—અને ત્હેની સંપૂર્ણ સુવાસિકતા મ્હારા પોતાના જ હૃદયકાશના મર્મભાગમાંથી વિકાસ પામેલાં કમળની છે, તેનું મ્હને લેશ પણ ભાન નહોતું.

— ૨૧ —

હવે મ્હારી નૌકા મ્હારે ઝુકાવવી જ ભેધએ. મ્હારો અમૂલ્ય સમય કિનારા ઉપર જ આગસમાં પસાર થઈ ગયો. ખરેખર હું હતભાગી છું !

વસંતઋતુ આવી, પોતાની પુષ્પસંપત્તિની ભેટ ધરીને પાછી વિદાય પણ થઈ ગઈ ! હવે આ કરમાઈ ગયેલાં નિર્મોલ્ય સૂકાં ફુલોનો બોળે હાથમાં ઉઠાવીને હું ગાંડાની પેઠે વાટ ભેતો બેસી રહ્યો છું !

પાણીના તરંગો ગર્જના કરતા મ્હોટા મ્હોટા ઉછાળા મારી રહ્યા છે અને કિનારા ઉપરની વિશાળ છાયાવાળી ખીણમાં કરમાઈને પીળાં પડી ગયેલાં પાંદડાંઓ ફડફડાટ કરતાં નીચે પડે છે.

શૂન્ય આકાશ તરફ દૃષ્ટિ માંડીને તું શું ભેયા કરે છે ? સ્હામેના કિનારાપરથી વહી આવતા વાયુના પ્રવાહની સાથે દૂર દૂરથી ખેંચાઈ આવતાં ગાયનનો દિવ્ય સુર હવામાં કંપન ઉત્પન્ન કરતો શું ત્હારા હૃદયને દ્રવિત નથી કરતો ?

— ૨૨ —

વર્ષાઋતુની અંધારી-આષાઢી-રાત્રિની ગાઢ છાયામાં

ધીમે પગલે એ રાત્રિના જેવી શાન્તિથી, ચોરી છૂપીથી બધા પહેરેગીરોની નજર ચૂકાવીને તું ચાલે છે.

આજે ઉષાએ પોતાનાં નેત્રો મીંચ્યાં છે; પૂર્વમાંથી સપાટાબંધ બહેતા વાયુના પ્રબળ પ્રવાહની ત્હને લેશ પણ સ્પૃહા નથી. સદૈવ જાગૃત રહેનારા નીલવર્ણના આકાશે આજે અંધારપછેડા જેવો કાળો ધુરખો ઓઢ્યો છે.

ઉપવનો અને વૃક્ષકુંભેએ પોતાનાં ગાયન બંધ કર્યાં છે, અને પ્રત્યેક ઘરનાં દ્વાર પણ આ વખતે બંધ થયાં છે. આ નિર્જન રસ્તામાં તું આ વખતે એકલો એકલોજ ચાલતો જણાય છે. મહારા પ્રેમની મૂર્તિ ! મહારા એક માત્ર મિત્ર ! હૃદયના સખા ! મહેં મહારા ઘરનાં બારણાં ખુલ્લાંજ રાખ્યાં છે. મધુરાં સ્વપ્નાંની પેઠે તું પાસે થઈને ચાલી જતો નહિ.

— ૨૩ —

હૃદયના મિત્ર ! આજની આ તોફાની રાત્રે તું શું તહારા પ્રેમના પ્રવાસમાં ઘર છોડીને બહાર ફરે છે ? કેને મળવાને માટે આ પ્રવાસ ? આ આકાશ પણ જાણે નિરાશાથી ડુસ્કાં ભરતો હોય તેમ જણાય છે !

આજે રાત્રે મહુને ઉંઘ આવતીજ નથી. પ્રિય મિત્ર ! હું વારંવાર મહારાં બારણાં ઉઘાડું છું અને બહારના કાજળ જેવા ગાઠ અંધકાર ઉપર નજર નાખું છું; પણ મહુને કંઈ નજરે પડતું નથી. હું આશ્ચર્ય પામું છું કે તું કયે રસ્તે થઈને જાય છે !

મહારા હૃદયવલ્લભ ! શાહીના જેવી કાળી જણાતા, નદીના અંધારાથી છવાયેલા કયા કૃષ્ણ કિનારા ઉપર-ડોળા ધૂરકા-વતાં ભયંકર જંગલના કયા દૂરના છેડા ઉપર-અથવા ગ્લાનિ ભરેલા વાંકા-ચૂંકા ગાઠ અંધકારમય કયા ખીણવાળા પ્રદેશમાં થઈને-તું મહને મળવાને એકલો એકલો અંધારે રસ્તે ચાલતો આવે છે ?

— ૨૪ —

દિવસ અસ્ત પામ્યો છે, પ્રકાશની આદર સંકેલાઈ ગઈ છે, પક્ષિયોએ પોતાનાં ગાયન બંધ કર્યા છે, પંખાની પેઠે ચાલતા પવનના ઝપાટા પણ થાકીને શાન્ત થયા છે. આ વખતે જેવી રીતે ત્હોં પૃથ્વીની આસપાસ ચોમેર નિદ્રાનું આવરણ વીંટાળી દીધું છે અને આંખી સંધ્યાને નોંધને મ્લાન થઈ નમી જતાં કમળની પાંખડીઓને ત્હારા કોમળ કરકમળવડે નરમાશથી ખીડી દીધી છે, તેવીજ રીતે અંધકારનો ગાઠ પડદો મહારા પર પણ ઢાંકી દે.

જે પ્રવાસીનું ભાતું, ત્હોનો પ્રવાસ પૂરો થયા અગાઉજ પૂરું થઈ ગયું હોય, જેનાં વસ્ત્રો રસ્તાની ધૂળથી રોળેટાઈને ફાટી ગયાં હોય, અને પ્રવાસના સતત શ્રમવડે જે છેક થાકીને નિર્બળ થઈ ગયો હોય, તેવા પ્રવાસીનાં લજ્જા અને દારિદ્રને તું દૂર કર. રાત્રિના આવરણમાં જેવી રીતે એકાદ કુલ તાબું થાય છે, તેમ ત્હારી દયામય રાત્રિની છાયામાં ત્હોના જીવનપુષ્પને પણ સાબું તાબું કર.

— ૨૫ —

આ નિરૂત્સાહ અને કંટાળા ભરેલી રાત્રમાં મહારો સર્વ ચિંતાભાર ત્હારે ચરણે મૂકીને, ત્હારા વિશ્વાસના ખોળામાં મ્હને કશી પણ અડચણ વિના શાન્તિથી નિદ્રા લેવા દે.

મહારાં મંદ અને નિરૂત્સાહી-ડગમગતાં-હૃદયને ત્હારી ઉપાસના માટે શિરજોરીથી સ્નન કરવા દેતો નહિ. દિવસે કામ કરવાથી પરિશ્રાંત થયેલાં નેત્રો ઉપર રાત્રિનો કાળો પડદો ખેંચીને, ફરીથી તું તેને નવાં તેજવડે જાગૃત કરે છે, નવો ઉત્સાહ અને નવો આનંદ રેડે છે. આ બધા ચમત્કાર ખરેખર તુંજ કરે છે !

— ૨૬ —

તે આવીને મહારા સાનિધ્યમાં બેઠો; છતાં પણ હું જાગ્યો નહિ. કેવું મહાઈં દુર્ભાગ્ય કે હું એ વખતે કુંભકર્ણના જેવી પિશાચ નિદ્રામાં ઘેરાયેલોજ રહ્યો !

તે આવ્યો ત્યારે રાત્રિ પ્રશાન્ત હતી. ત્હેના હાથમાં પેલી ત્હેની જાદુભરેલી વીણા હતી અને મહારાં સમણાં, એ વીણાના મધુર સ્વથી ભરાઈ ઉભરાઈ જતાં હતાં !

અરેરે ! મહારી સઘળી રાત્રિઓ આવી રીતે વ્યર્થ કેમ જાય છે ? મહારી પાપિણી નિદ્રાને જેનાં સુખશ્વાસનો વારં-વાર સુખસ્પર્શ થયા કરતો, ત્હેનાં સાક્ષાત્ દર્શનથી હું હતભાગી હવે શા માટે વંચિત રહું છું !

પ્રકાશ ! અરે, તે પ્રકાશ ક્યાં છે ? ધન્ય શક્તિના પ્રજ્વલિત અગ્નિવડે તે પ્રકાશને જાગૃત કર ! ઉજ્જ્વલિત કર !

દીવો આ રહ્યો, પણ ત્હેની જ્યોતિનો ફડફડાટ ખિલકુલ જણાતો નથી. મહારાં હૃદય ! ત્હારે માટે એવુંજ દૈવ નિર્માયું છે ! અરેરે ! ત્હારે માટે આવાં જીવન કરતાં તો મૃત્યુ પણ હજારગણું સાફં.

આપત્તિ ત્હાફં ખારણું ઠોકે છે અને પ્રિયનો સંદેશો કહી બતાવે છે. તે કહે છે:—“ ત્હારો વલ્લભ જાગે છે અને આ રાત્રિના અંધકારમાં છૂપી રીતે પ્રેમસમાગમને માટે જે સ્થાનનો સંકલ્પ કર્યો છે, ત્યાં ત્હને ખોલાવે છે.”

મેઘની ઘનઘટાવડે આકાશ આચ્છાદિત થઈ રહ્યું છે, અને વર્ષાદ મૂશળધારે સતત પડ્યા કરે છે. મહારા હૃદયમાં આ વખતે જે ખળભળાટ થઈ રહ્યો છે, તનમનાટ મચી રહ્યો છે, તે શું છે એ કંઈ હું સહમજી શકતો નથી ! એ વ્યાકુળતાભર્યા તનમનાટનો લેશ પણ અર્થ અથવા હેતુ હાલ મહારા લક્ષમાં ઉતરતો નથી !

ક્ષણવાર તલવારના સખાકા જેવો વીજળીનો ચમકાર થાય છે. પાછો ઘોર અંધકાર ફેલાય છે. એથી મહારી દૃષ્ટિ ઉપર અંધકારભરેલી ખિન્નતાનો ગાઢ પડદો ઘેરાઈ વળે છે ! આ વખતે રાત્રિનું એ દિવ્ય ગાયન મ્હને આકર્ષવાને, ખોલાવવાને—સાંકેતિક—ઠેકાણેથી પોતાનાં મધુર તાન વીંઝે છે અને મધુર ધ્વનિ ઉઠાવે છે. એ ઠેકાણે દોરી જનારા માર્ગમાં

મ્હાફં હૃદય ગોથાં ખાતું અને ઠોકરાતું ઘોર અંધારાંમાં આગળ વધે છે.

પ્રકાશ ! ઝરે, તે પ્રકાશ ક્યાં છે ? વાસનાના પ્રજ્વલિત અગ્નિવડે તે પ્રકાશને જાગૃત કર. આકાશમાં વાદળની પ્રબળ ગર્જના થાય છે અને શૂન્ય પ્રદેશમાં તોફાની વાયુ ભેરથી ધુધવતો જાણે ચીસો પાડતો હોય તેમ મ્હોટા વેગથી વહે છે. કાળમીઠ પથર જેવી, કાળી કાજળ જેવી, રાત્રિ અંધારી છે. એ અંધારામાં કલાકના કલાક વ્યર્થ વીતી જાય છે, એ ઘણું ખેદકારક છે. તેને સફળ કરવાને હે, વલ્લભ ! ત્હારાં દિવ્ય ચૈતન્યરૂપ તેલવડે આ હૃદયમાં પ્રેમનો દીપક પ્રકટ કર !

— ૨૮ —

માયાનો મોહપાશ, સંસારતું વજ્ર બંધન, ઘણું મજબૂત છે; પણ તેને તોડવાનો જેવો હું પ્રયત્ન કરું છું, તેવુંજ મ્હાફં હૃદય દુભાય છે. તેને જાણે કાંટા ખૂંચતા હોય એવું દર્દ થાય છે ! એમ કેમ હશે ?

જે કંઈ હું માગું છું, તે મોક્ષ-આત્મદી-સ્વતંત્રતા છે, પરંતુ ત્હેની આશા રાખવામાં પણ મ્હને શરમ લાગે છે !

હું નિશ્ચયપૂર્વક જાણું છું કે, ત્હારા દરબારમાં અખૂટ સંપત્તિ ભરેલી છે; વળી હું ખાત્રીપૂર્વક જાણું છું કે, તું મ્હારો પરમમિત્ર છે. તેમ છતાં મ્હારી ઝૂંપડીમાં આ જે

નિર્માલ્ય કચરો ભયોં છે, તેને ઝડી-ઝુડી ખહાર ફેંકી દેવાનું મહારામાં સામર્થ્ય નથી.

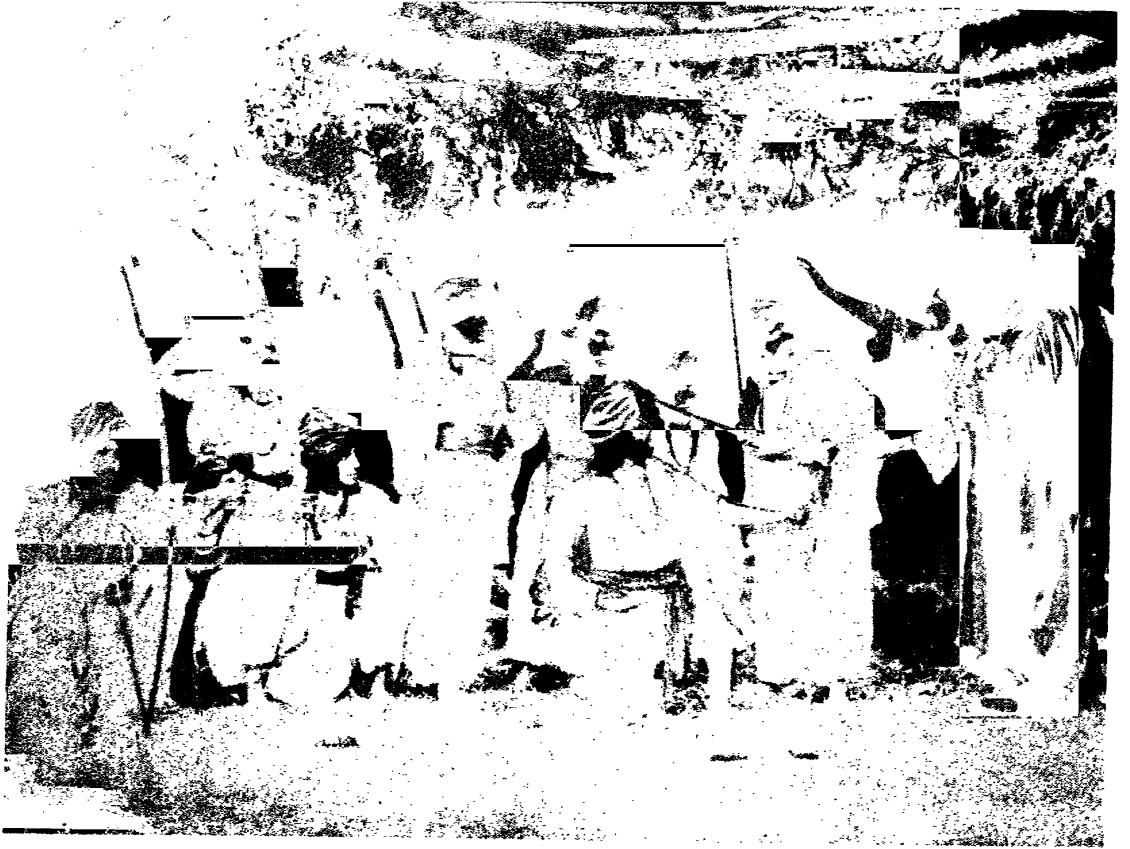
મહને ઢાંકી રાખનારૂં આવરણ માટીનું છે તેમજ નાશ પામનારૂં છે. તહેનો હું તિરસ્કાર કરૂં છું, છતાં પણ હું તેને પ્રેમથી વળગી રહ્યો છું. કેવું આશ્ચર્ય ? !

મહારાં કરજની રકમો ઘણી મહોટી છે, મહારાં દીવાળાં પણ મહોટાં મહોટાં છે. મહારા મહોટા મહોટા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા છે, મહારાં કૃત્યો અઘોર પાપરૂપ છે અને ભારે તેમજ છૂપી શરમમાં હું દટાઈ રહ્યો છું. છતાંપણ હું જ્યારે મહારાં કલ્યાણ માટે યાચના કરતો તહારી સહામે ઉભો રહું છું, ત્યારે મહારી પ્રાર્થના માન્ય થશે કે નહિ, એ ભયથી હું ધૂન્યા કરૂં છું !

— ૨૯ —

મહારાં નામની સાથે જેને હું સર્વદા પૂરી રાખું છું, તે આ કારાગૃહની કાલકોટડીમાં હું રડતો બેઠો છે. હું સર્વદા તેને ફરતી આ મજબૂત દીવાલ બાંધવાના કાર્યમાંજ મચી રહ્યો છું ! જેમ જેમ એ ભીંત ઉપર ચઢતી જાય છે અને આકાશને અડતી જાય છે, તેમ તેમ તહેની અધિકારમય ગાઢ છાયામાં દિવસે દિવસે હું મહારાં ખરાં સ્વરૂપને વિસરતો જાઉં છું.

એ મહોટી દીવાલ હું અભિમાન સહિત બાંધું છું

श्रीयुत रवीन्द्रनाथना ' वाल्मीकि प्रतिभा ' नाट्यप्रयोगमां
रविबाबु वाल्मीकीनो पाठ भजवे छे.

અને મહારાં એ નામ-ચિન્હોમાં જરા પણ છિદ્ર ન રહી જાય, તેને માટે રેતી અને માટીની ઘાટી ગાર બનાવીને મજ-ખૂત રીતે ત્હેનું આચ્છાદન કરૂં છું. જેમ જેમ એ દીવાલની હું વધારે કાળજી રાખું છું અને ત્હેને માટે વધારે મહેનત લઉં છું, તેમ તેમ મહારાં ખરાં સ્વરૂપ અને મહારા વચ્ચેનો અંતર વધતોજ જાય છે ! અર્થાત્ મહારૂં ખરૂં સ્વરૂપ મહારી દૃષ્ટિએ દેખાતું પણ અંધ થાય છે !

— ૩૦ —

આ વનપ્રદેશને રસ્તે હું એકલોજ ચાલ્યો આબ્યો છું, પણ આ નિર્જન અંધકારમાં મહારી પાછળ પગલે પગલે ચાલ્યું આવે છે, તે કોણ છે ?

તેનાથી છુટો પડવાને-તેનાથી દૂર થવાને-હું વારંવાર બાજુમાં ખસી જાઉં છું, છતાં પણ હું તેની નજર ચૂકાવી શકતો નથી, તેમ તેનાથી છુટી શકતો નથી !

ઘણા રોડ અને ઘટાટોપથી તે રસ્તાની ધૂળ ઊરાડતો ચાલે છે અને હું જે જે શબ્દ ઉચ્ચારૂં છું, તેનો જાણે તે પડઘો પાડતો હોય, તેમ ઉચ્ચ સ્વરે અનુવાદ કરે છે !

મહારા પ્રભુ ! એ મહારી પાછળ પાછળ આવનાર મહારૂં પોતાનુંજ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. (ક્ષુદ્ર દેહાભિમાન છે.) પણ ત્હેની સંગતિમાં ત્હારા ખારણા પાસે આવતાં મહેને ઘણી શરમ લાગે છે !

— ૩૧ —

મહેં એક કેદીને પૂછ્યું:—“ ઓ, બંદિવાન ! ત્હને કોણે કેદ કર્યો છે, એ મ્હને કહે.”

“મ્હારા સ્વામીએ—મ્હારા શેઠે.” બંદિવાને ઉત્તર આપ્યો.

“ મેં ધાર્યું કે, શક્તિ અને સંપત્તિના વિષયમાં બીજા સર્વને હું આ જગત્માં પાછા હઠાવીશ, અને જે પૈસા ખરી રીતે મ્હારા સ્વામીની માલેકીના હતા, તે ઉચાપત કરીને મહેં મ્હારો ધનભંડાર છલકાઈ જાય ત્યાં સૂધી ભર્યો. જ્યારે નિદ્રાનો મ્હારાપર અધિકાર જામ્યો, ત્યારે જે શૈયા મ્હારા સ્વામીને માટે તૈયાર કરવામાં આવી હતી, તેના પર હું સૂઈ ગયો ! જાગત થયા પછી જોઉં છું તો, હું મ્હારા પોતાનાજ ભંડારગૃહમાં કેદી તરીકે પૂરાયો છું ! ”

‘ કેદી ! ’ મહેં ત્હને ફરીથી પૂછ્યું:—“ ત્હારા પગમાં જડેલી બેડીની આ વજન જેવી મજબૂત સાંકળ કોણે બનાવી છે ? ”

‘ મહેં પોતેજ. ’ બંદિવાને ઉત્તર આપ્યો:—“ ઘણી મહેનત અને કાળજીપૂર્વક એ સાંકળ ઘડી છે. મહેં ધાર્યું હતું કે મ્હારી અજીત અને અપ્રતિહત શક્તિ સર્વ જગત્ને જીતીને તાબેદાર બનાવશે, અને એક માત્ર હું એકલોજ નિર્વિઘ્ને સ્વતંત્રતા ભોગવીશ. એટલા માટે તો દિવસ અને રાત પ્રબળ પરિશ્રમ કરીને કષ્ટ ઉઠાવીને એ બેડીને મ્હોટી ભયંકર લકૂમાં તપાવીને અને ત્હેના પર ઘણુના મ્હોટા

મહોટા ઘા મારીને મહેં તેને ઘડી-ઠોડીને તૈયાર કરી. જેવી એ બેડી ઘડાઈને તૈયાર થઈ, તેની સાંકળમાં જડેલી દરેક કડી વળ જેવી કઠોર, મજબૂત અને કદિ પણ ન તૂટે એવી બની, એટલામાં તો મહેં જોયું કે, એ બેડીનાં વળ બંધનમાં હું પોતેજ ફસાઈ-પૂરાઈ ગયો છું ! ”

— ૩૨ —

આ જગતમાં જેઓ મહારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે, તે બધા મહને અનેક પ્રકારનાં બંધનમાં બાંધી રાખવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે; પણ તહારા પ્રેમની તો વાતજ તદ્દન જૂદી છે. એક તો તહારો પ્રેમ તેમના પ્રેમ કરતાં ઘણો પ્રબળ છે—શ્રેષ્ઠ છે, તેમ છતાં તું મહને બંધનમાં નાખતો નથી. —છુટોજ રાખે છે.

રખે હું તેમને ભૂલી જાઉં, એવા લયથી તેઓ કદિ પણ મહને એકલો મૂકતાં નથી. આમ દિવસ પછી દિવસ આવ્યા જાય છે, પણ તહારું પ્રિય દર્શન થતું નથી.

લજન-કીર્તન કે પ્રાર્થનાવડે હું તહને બોલાવતો નથી તોપણ, તેમજ મહારાં હૃદયમાં તહારી મૂર્તિ હું પૂરી રાખતો નથી તોપણ, તહારો મહારા તરફનો પ્રેમ તહારા પ્રત્યેના મહારા પ્રેમની વાટ જોઈ રહ્યો છે.

— ૩૩ —

હજી તો દિવસ અસ્ત થયો એટલામાં તેઓ મહારા

ઘરમાં દાખલ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે,—‘ અહીં અમે ઘણી થોડી જગ્યા રોકીશું ’

‘ તહારા પ્રભુનાં પૂજકાર્યમાં અમે તહને મદદ કરીશું.’ તેઓએ કહ્યું,—‘ અને તહની કૃપાનો જે કંઈ પ્રસાદ અમને મળશે તે અમે માથે ચડાવશું.’ આમ કહીને તેઓ એક ખૂણામાં ભરાઈને ગરીબડા સરખા ગુપચુપ બેસી રહ્યા.

પણ રાત્રિના અંધકારનો પડદો પથરાયો કે તરતજ તેઓ શિરજેરીથી મહારા પવિત્ર દેવમન્દિરમાં પેઠા, તોફાન કરવા લાગ્યા અને મહારા પ્રભુનાં ચરણમાં અર્પણ કરેલા પદાર્થો મલીન લોભવાસનાવડે ઉઠાવી લેવા લાગ્યા. તેઓએ લૂટાલૂટ અને ઝુંટાઝુંટ મચાવી મૂકી !

— ૩૪ —

“ તુંજ મહારૂં સર્વસ્વ છે.” એવું જે ભાવનાવડે હું કહી તેમજ અનુભવી શકું, માત્ર એટલીજ ભાવના—એટલીજ અંશ, એટલુંજ અસ્તિત્વ, મહારામાં બાકી રહ્યો.

મહારી ઈચ્છાના જે અંશવડે, હું તહને સર્વ દિશામાં, સર્વ સ્થળે જોઈ શકું;—જળમાં, સ્થળમાં, કાષ્ઠમાં, પાષાણમાં, જડમાં, ચેતનમાં સર્વત્ર તુંજ છે, એવું અનુભવી શકું અને પ્રત્યેક કાર્ય તેમજ પ્રયાસવડે હું તહારી નજીક આવીને પ્રતિક્ષણ મહારો વિશુદ્ધ પ્રેમ તહારા ચરણમાં સમર્પણ કરી શકું, એટલીજ ઈચ્છાનો અંશ મહારામાં બાકી રહ્યો.

જેટલી બુદ્ધિ અથવા શક્તિવડે હું તહને કદિ પણ છૂપાવી ન શકું, તેટલીજ માત્ર મહારામાં અવશિષ્ટ રહો.

મહને બાંધી રાખનારી બેડીઓમાંથી જે બંધનવડે હું તહારી ઇચ્છા સાથે બંધાયો છું, માત્ર એટલુંજ મહારૂં બંધન બાકી રહ્યો. તેમજ જે પાશવડે મહારા આયુષ્યમાં મહારે હાથે તહારી ઇચ્છાનુસાર તહારૂં કાર્ય થઈ શકે, એટલોજ પાશ બાકી રહ્યો. એ પાશ તે તહારા પ્રેમનો પાશ છે અને એ પ્રેમબંધન સર્વદા અવશેષ રહ્યો.

—૩૫—

હો, પ્રભો ! જે સ્થાને લયનું નામ માત્ર પણ અડતું નથી અને ઉંચું મસ્તક કરીને ચાલવામાં કદિ સંકોચ થતો નથી.—

જે ઠેકાણે જ્ઞાનની સદા લ્હાણી થાય છે, વિજ્ઞાનનું જ્યાં વિના મૂલ્યે વિતરણ થાય છે અર્થાત્ જ્યાં જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો માર્ગ સર્વને માટે ખુલ્લો છે.—

જે ઠેકાણે સાંકડી મતભેદવાળી ઘરસંસારી દિવાલોથી ભૂમિમાતાના ક્ષુદ્ર ટુકડે ટુકડા થયેલા નથી.—

જે ઠેકાણે શુદ્ધ સત્યના ઉંડાણમાંથીજ રસ શખ્દોનાં ઝરણાં ઝરે છે.—

જે ઠેકાણે પર્ણતા પ્રાપ્ત કરી લેવા માટે ઉત્સાહભર્યો ઉદ્યોગ, નિરંતર પોતાના અવિશ્રાંત હાથ પ્રસારીને પ્રગતિ કરી રહ્યો છે.—

જ્યાં વિચારશક્તિનો નિર્મળ સ્ત્રોત—પ્રવાહ—મૃતપ્રાય—જડ
રૂઢિઓના લયાનક રેતાળ પ્રદેશમાં અને એ રણની વિશાળ
વાલુરાશિમાં કદિ લોપ પામતો નથી.—

જ્યાં ત્હારી પવિત્ર પ્રેરણાવડે માનસિક ગતિ હંમેશાં
વિરૂદ્ધ આચાર અને વિચારના કર્મમાર્ગમાં કુઠિત થયા વગર
નિરંતર વિકાસ પામતી આગળ ધસતીજ રહે છે.—

એવી સ્વતંત્રતાની સ્વર્ગભૂમિમાં, હે પરમ પિતા !
મ્હારો આ પુરાણપ્રસિદ્ધ દેશ જાગૃત થાઓ.—

— ૩૬ —

હે હૃદયવલ્લભ ! મ્હારાં દુર્બળ હૃદયમાં દરિદ્રતા અને
દુર્બળતા જે ઠેકાણે મૂળ ઘાલીને બેઠેલી છે, ત્યાં ત્હેના ઉપર
તું પ્રબળ આઘાત કર.

કર્મયોગે આવી મળતાં સુખ અને દુઃખને—હર્ષ અને
શોકને—અનાયાસે સહન કરવાનું મ્હારા હૃદયને બળ આપ.

જેના યોગે મ્હારા પ્રેમને સેવારૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય,
એવું મ્હને સામર્થ્ય આપ.

ગરિબીની ઘૃણા અથવા અવગણના કરવાની, તેમજ
ઉચ્છૃંખલ અને બળવાન કહેવાતા મ્હોટા લોકોને ઘુંટણીએ
પકડીને—ત્હેમને ચરણે મસ્તક નમાવીને—ત્હેમની ખુશામત
કરવાની કદિ પણ મ્હને કુબુદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થાય એવી મ્હને
શક્તિ આપ.

હંમેશની સંસારી નિર્ભવ બાબતોની ચિન્તામાંથી મુક્ત થઈને, મહાર્ મન હંમેશાં ઉન્નત રહે, એવું મહને બળ આપ.

અને હૃદયના પૂર્ણ પ્રેમપૂર્વક ત્હારી ઇચ્છાને હું મહાર્ સર્વસ્વ સમર્પણ કરું, એવી મહને સાત્વિક શક્તિ આપ.

— ૩૭ —

મહેં જાણ્યું કે મહારો પ્રવાસ હવે પૂરો થયો છે. મહારાં શક્તિ-સામર્થ્યનો હવે અંત આવ્યો છે, મહારી આગળનો માર્ગ અંધ-અવરૂઢ થયો છે, સાથે લીધેલું ભાતું ખૂટી ગયું છે, અને નિસ્તબ્ધ-એકાન્તવાળા અંધકારમાં વિશ્રામ લેવાનો સમય હવે સમીપ આવી પહોંચ્યો છે.

મહારી આવી માન્યતા હતી, પણ હવે મહને સમજાય છે કે, મહારાં કાર્યક્રમની આ પ્રમાણે પૂર્ણાહુતિ કરવાની ત્હારી ઇચ્છા જણાતી નથી; અને જ્યારે જૂના શબ્દો જીભના ટેરવા ઉપર અવસાન પામે છે, ત્યારે હૃદયના ઉંડાણમાંથી એકાએક દિવ્ય અને મધુર સ્વરૂપ કૂટી નીકળે છે. તેમજ જ્યારે જૂની સાંકડી કેડીઓ અને જૂના રસ્તાઓ નાશ પામે છે, ત્યારે નવા નવા પ્રદેશો ત્હમનાં નવીન ગમતકાર સહિત એકાએક દૃષ્ટિ રહામે ખડા થાય છે.

— ૩૮ —

‘હું ત્હને ચાહું છું, એક માત્ર ત્હનેજ ઇચ્છું છું,’ એજ શબ્દોનો મહારા હૃદયમાંથી અનંત પ્રવાહ ચાલતો રહો.

જે જે વાસનાઓ-ક્ષુદ્ર ઇચ્છાઓ-દિવસ અને રાત મહારાં મનને વ્યાકુળ કરી રહે છે તે સર્વ છેક મિથ્યા, પોકળ અને નિર્માલ્ય છે.

પ્રકાશનો પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરવાના વિનંતીપત્રને રાત્રિ જેમ પોતાના અધિકારની ઉદાસિનતામાં છુપાવી રાખે છે, તેમજ મહારી ગાઢ અજ્ઞાનદશાનાં ઉંડાણમાં ઢંકાઈ રહેતો રોદનધ્વનિ, નિરંતર એજ પોકાર ઉઠાવી રહ્યો છે કે, “હું ત્હને ઇચ્છું છું, એક માત્ર ત્હનેજ માગું છું.”

તોફાની વાદળસમૂહ શાન્તિ સ્હામે તુમુલ્યુદ્ધ મચાવે છે, છતાં પણ એ વખતે ત્હનો હેતુ શાન્તિને શોધવાનો-વિશ્રાંતિ પામવાનોજ હોય છે; એવી રીતેજ ક્ષુબ્ધ થયેલી મહારી ખંડખોર વૃત્તિયો જ્યારે ત્હારા પ્રેમની સ્હામે થાય છે-ખંડ ઉઠાવે છે, દ્રોહ અને વિરોધ કરે છે, છતાં પણ એ વખતે ત્હેતું હંમેશતું રૂદન તો એજ ચાલી રહ્યું છે કે, “હું ત્હને ચાહું છું”-“એક માત્ર ત્હનેજ માગું છું.”

— ૩૯ —

જ્યારે મહારૂં હૃદય કઠોર અને શુષ્ક થઈ જાય છે, ત્યારે હે, દયાધન ! મહારી બહારે આવીને ત્હારા અમોઘ કૃપાજળની મહારાપર અજસ્ર વૃષ્ટિ કર.

જ્યારે મહારા જીવનનો સ્વાદ અને ત્હેની શોભા નષ્ટ થાય છે, ત્યારે એકાએક ત્હારાં ગાયનનું તાન જગાવ; અર્થાત્ આ સંસારને અસાર બાણીને મન જ્યારે સર્વથા

ખિન્ન થઈ જાય, ત્યારે ત્હારાં પ્રેમાળ અને મધુર લજ્જનના રંગથી મ્હારાં મનને સમતામાં રંગી દે.

જ્યારે સંસારનો તોફાની કારભાર અસાધારણ ઘોંઘાટ મચાવીને, મ્હારી આસપાસ ઘેરાઈ વળે છે, મ્હને ચોપાસ કેદ કરી મૂકે છે, ત્યારે શાન્તિમાં સૂતેલા ઓ, સ્વામિન્ ! ત્હારી શાન્તિ તેમજ વિશ્રાન્તિ લઈને મ્હારી પાસે આવ.

જ્યારે મ્હારું કૃપણ-ભિખારી હૃદય સંકોચ પામીને, શુન્ચવાઈને એક ખૂણામાં ભરાઈ રહે છે, ત્યારે હે મ્હારા મનોમન્દિરના મહારાજ ! મ્હારાં બારણાં તોડીને રાજદરબારી ઠાઠથી મ્હારા હૃદયમાં તું પ્રવેશ કર.

હે, પરમપવિત્ર મૂર્તિ ! જ્યારે ક્ષુદ્ર વાસનાઓ મ્હારા મનને મુગ્ધ કરીને મ્હારી આંખોમાં ધૂળ નાંખે છે, ત્યારે નિરંતર જગૃત રહેનારા દેવ ! ત્હારી જ્યોતિ અને ત્હારી પ્રબલ ગર્જના સાથે મ્હારી સમીપ આવ.

— ૪૦ —

મ્હારા પ્રભુ ! આ મ્હારા હવાઈ-વાતુલ-હૃદયમાં આજે અનેક દિવસો થયાં અનાવૃષ્ટિ ચાલી રહી છે-ત્હારાં કૃપા-જળની વૃષ્ટિ બંધ થઈ છે. એ શુષ્ક હૃદયાકાશ, ક્ષિતિજ-શૂન્ય અને ભયંકર બની રહ્યું છે. તદ્દન પાતળાં-આછાં વાદળનું આવરણ પણ ત્યાં દૃષ્ટિએ પડતું નથી ! અરે ! દૂરનાં શીતળ ઝાપટાંની ઝાંખી છાયાનું લેશમાત્ર ચિન્હ પણ ત્યાં જણાતું નથી !

તહારી ઇચ્છા હોય તો કાળની કાળાશથી છવાયેલા, ભયંકર વિનાશથી ઘેરાયેલા, તહારા રૂદ્રરૂપ ધારણ કરનારા, એકાદ પ્રચંડ તોફાનને એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી સમગ્ર આકાશને ચમકાવી મૂકનારા વિદ્યુત્ત્યમકાર તેમજ ઘનગર્જન સહિત મહારાપર એકદમ છોડી મૂક.

પણ હે પ્રભો ! સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા આ નિસ્તબ્ધ, તીવ્ર, નિષ્કુર તેમજ મહારા દીન હૃદયને ભયાનક ઉંડી નિરાશાથી વીંધી નાખનારા ગ્રીષ્મના પ્રચંડ ઉકળાટને હવે સમેટી લે-પાછો ખેંચી લે.

જે દહાડે પિતાનો ક્રોધાવેશ વધી પડે છે, તે દિવસે માતાની અશ્રુભીની મુખમુદ્રા જેવી કંઈકામય દેખાય છે, તેવીજ તહારી કંઈકામીની ઘનજાયને તહારા ઉન્નત પ્રદેશમાંથી મહારાપર નીચે ઉતાર. અનન્ત કૃપાવારિનો મેઘ વર્ષાવ.

— ૪૧ —

મહારા પ્રાણવદ્ધલ ! આ સર્વ લોકોના સમૂહની પાછળ તહેમની છાયામાં છૂપાઈને, તું કયે ઠેકાણે ઉભો છે ? ધૂળવાળા રસ્તા ઉપર તહને ધક્કા મારતા-દૂર ખસેડતા-તેઓ તહારી પાસે થઈને ચાલ્યા જાય છે. જાણે તું હોયજ નહિ, એવી રીતે તેઓ તહારી હૃદયહાર ઉપેક્ષા કરે છે !

કંટાળા ભરેલા કલાકોના કલાક સુધી હું તહારી અહિં વાટ જોતો થાકી ગયો. તહારી પૂજા માટે પૂજનાં જે સાહિત્યો હું સાથે લાવ્યો છું, તે આહં પાથરીને બેઠો છું.

એટલામાં રસ્તે ચાલનારા લોકો, તેમાંથી મહારાં પુલ એક પછી એક ઉપાડીને ચાલતા થાય છે; એથી મહારા પુલની ટોપલી લગભગ ખલાસ થઈ ગઈ છે.

રહવારનો પહોર વીતી ગયો, તેવીજ રીતે મધ્યા-નહનો સમય પણ નીકળી ગયો. હવે સંધ્યાની છાયામાં મહારી અલસપ્રિય આંખો નિદ્રાથી મીંચાવા લાગી છે. પોતપોતાના ઘર તરફ જનારા માણસો મહારા તરફ નજર કરીને હસે છે, હું એથી શરમને લીધે લાજ મરૂં છું. એકાદ વેરાગણુ અથવા લિખારણુની પેઠે હું મહારા ચહેરા-પર ધ્રુમટા જેવો વસ્ત્રનો છેડો ઢાંકીને બેસી રહ્યો છું, અને લોકો જ્યારે ‘તહારે શું બેઠાએ છે’ એમ પૂછે છે, ત્યારે હું મહારી આંખો નીચી ઢાળીને તહેમને કશો પણ ઉત્તર આપ્યા વિના મુંગોજ બેસી રહું છું.

“ખરેખર હું આવીશ.” એવું તહેં મહને ખાત્રી ભરેલું વચન આપ્યું છે. એથીજ હું તહારી વાટ બેતો અહિં બેસી રહ્યો છું, એવું હું એમને તે શી રીતે કહી શકું? આ મહારી દરિદ્રતાને-ગરીબાઈને-હું મહારા બહાલા તરફની ભેટ તરીકે સાચવી રહ્યો છું, એવું કહેતાં મહને ઘણી શરમ ઉપજે છે. આ અભિમાનને હું મહારા હૃદયના મર્મભાગમાં પૂરી રાખું છું.

હું ઘાસ ઉપર બેસીને આકાશ તરફ અનિમિષ નેત્રે-એકી નજરે બેઠ રહ્યો છું, અને તહારા પ્રભાવશાળી આગ-

મનની અચાનક નજરે પડનારી વૈભવવાળી શોભાનાં અદ્ભૂત સ્વપ્નો જોતો, મહારા મનોરાજ્યમાં હું મસ્ત અને સ્તબ્ધ બની રહ્યો છું. ચોમેર જળાહળતા દીવાઓ પ્રકાશી રહેલા છે. ત્હારા રથ ઉપર સુવર્ણમય પતાકાઓ ફરકી રહી છે અને એ સર્વ હું ભીની કલ્પનાની આંખે જોઈ રહ્યો છું.

જ્યારે તું પોતાતું સિંહાસન છોડીને, નીચે ઉતરી, મહારી સમીપ આવી, હાથ ઝાલીને મહને ધૂળમાંથી ઉભો કરે છે, તેમજ ચીથરે હાલ ફાટેલાં કપડાં વાળી એકાદ લિખારણુ જેવા અને ગ્રીષ્મઝૂતુના ઉષ્ણ વાયુથી સૂકાઈ ગયેલી એકાદ વૃક્ષલતા જેવા શુષ્ક, પાંદડાંની પેઠે ધ્રૂજતી-લજ્જા અને અલિમાનથી થરથર કાંપતી-હાલતમાંથી મહને ઉઠાવીને ત્હારી પોતાની પાસે બેસાડે છે; ત્યારે એ ચમત્કારિક પ્રકાર જોઈને રસ્તાની બાજુમાં ઉભા રહેનારા લોકો, એકાએક આશ્ચર્યચકિત થાય છે ! આવાં આવાં હું અનેક વિચિત્ર સ્વપ્નાં જોઉં છું !

આ પ્રમાણે વખત વહી જાય છે, છતાં પણ હજી સૂધી ત્હારા રથનાં ચક્રોનો અવાજ મહારે કાને પડતો નથી. વિજયનાદ કરતી-મહોદેથી જયઘોષ પોકારતી, -ઘણા ઠાક અને સમારંભથી ધાંધલ મચાવતી, મહાન્ મેળા જેવી ઘણી સવારીઓ મહારી પાસે થઈને ચાલી જાય છે. એ સર્વની પાછળ છાયામાં છૂપાઈને મુંગે મહોડે શું તું એકલોજ ઉભો રહેશે ? અને ત્હારે માટે વ્યર્થ તરફડતું-વ્યાકૂળ થતું મહાઝં

હૃદય શું એકલુંજ આંસુ ઢાળતું ત્હારી માર્ગપ્રતીક્ષા કરતું
અને વૃથા વખત વીતાવતું ઉભું રહેશે ?

— ૪૨ —

બહુ બહેલાં—પ્રાતઃકાળમાં—મ્હારે કાને મંદમંદ અવાજ
સંભળાયો કે, આપણે બન્ને નૌકામાં બેસીને આપણો પ્રવાસ
શરૂ કરીશું, અને દેશ તેમજ કાળની મર્યાદાથી રહિત
એવા કોઈ અનંત પ્રદેશમાં કોઈ અમુક હેતુને માટે આપણે
જે યાત્રા કરવાના છીએ, ત્હેની સમગ્ર જગતના કોઈ પણ
પ્રાણીને બાંધ થવાની નથી.

આપણો પ્રવાસ કિનારા વગરના મહા સમુદ્રમાં થવાનો
છે, ત્યાં મુંગે મ્હોડે હસ્તી મુખમુદ્રાથી તું મ્હારું મધુર
ગાયન શાન્તપણે સાંભળ્યાજ કરશે. સમુદ્રના મોજાઓની
પેઠે સ્વચ્છંદ રીતે શબ્દનાં સકળ અંધનોથી રહિત મ્હારા
ગાયનનો ધ્વનિ ત્યાં પોતાની તાન ભરી મધુર લહરિયો
ઉઠાવશે.

એ પ્રવાસનો સમય હજુ શું આવી પહોંચ્યો નથી ?
જુઓ ! સમુદ્રના કિનારા ઉપર સંધ્યાની છાયા ઉતરી છે
અને ત્હેનો આંખો અંધકાર પ્રસરતો ચાલ્યો છે. એથી સ-
મુદ્ર પર પાંખો ફડફડાવીને ઉડતાં પક્ષિયો પોતપોતાના
માળા તરફ દોડવા લાગ્યાં છે.

અસ્ત થતા સૂર્યનો આંખો ભૂરો પ્રકાશ ધીમે ધીમે
રાત્રિના અંધકારમાં જેવી રીતે મળી જાય છે, તેવીજ રીતે આ

મહારી નૌકા અને તહેની પાશરૂપ સાંકળો, કેાણુ જાણુ ક્યારે ગળી જઈને રાત્રિના અંધકારમાં મળી જશે !

— ૪૩ —

એવો એક દિવસ હતો કે, જ્યારે તહારું સ્વાગત કરવાની મહેં લેશ પણ તૈયારી કરી નહોતી. હે રાજન્ ! એ વખતે સામાન્ય જનસમૂહમાંના એકાદ વ્યક્તિની પેઠે આગળની કશી પણ સૂચના આપ્યા વિના, તહેં મહારા હૃદયમાં અજાણતાં પ્રવેશ કર્યો ! અને મહારા જીવનની અનેક ઉડી જતી ક્ષણો, જે મહને વ્યર્થ વહી જતી જણાતી હતી, તહેમનાપર તેં તહારી માન્યતા અને અમરતાની છાપ મારી.

અને આજે એકાએક મહારી નજર તહેમના ઉપર પડે છે ત્યારે, તહેમનાપર પણ તહારો મુદ્રા છપાયેલી જોઈને, હું જાણી શકું છું કે, મહારા જીવનના જે નિર્માલ્ય અને નિર્જીવ દિવસો સંસારના શુષ્ક કામોમાં વીતી ગયા છે તેમજ વિસ્મૃત થયા છે, તહેનાં સુખ તેમજ દુઃખની સ્મૃતિ સાથે એ વ્યતીત ક્ષણો ધૂળમાં ભળીને અહિં-તહિં વિખરાઈ પડી છે; છતાં ત્યાં પણ મહને તહારી છાપ નજરે પડે છે !

બાળપણમાં જ્યારે હું ધૂળમાં રમતો હતો, ત્યારે પણ મહારો તિરસ્કાર કરીને મહને તું છોડી ગયો નથી. મહારી રમત ગમતની કીડાભૂમિમાં મહેં જે પગલાં સાંભળ્યાં હતાં, એજ પગલાં એક નક્ષત્રથી બીજા નક્ષત્ર સૂધી સમગ્ર પ્રદ્યાંડમાં અનંત પડઘા પાડી રહ્યાં છે.

— ૪૪ —

એજ મહારો આનંદ છે, જ્યાં પ્રકાશની પાછળ અંધકારની છાયા ફેલાય છે અને જ્યાં ઉનાળાની ઋતુ વીતી જતાં વર્ષાદ પડવા લાગે છે, ત્યાં રસ્તાની એક બાબૂએ ખેસીને ત્હારી આવવાની વાટ જોવામાં—ત્હારે માટે આતુરતાથી ખોટી થવામાં—મ્હને ઘણો આનંદ મળે છે.

અજ્ઞાત ગગન માર્ગમાંથી સંદેશા લાવનારા દૂતો મહારૂં અલિનંદન કરે છે—મ્હને પ્રેમથી મળે છે અને પાતાને રસ્તે ઉતાવળા ઉતાવળા ચાલ્યા જાય છે. મહારો અંતરાત્મા આનંદ અનુભવે છે અને મંદગતિએ વહેતા શીતળ મધુર વાયુની લહરિયો માર્ગમાં સૌગંધ પાથરે છે.

ઉપાના ઝાંખા પ્રકાશથી શરૂ થતી સંધ્યાની ભૂરી છાયા પથરાય છે, ત્યાં સૂધી હું મહારા બારણા પાસે અહિંજ ખેસી રહું છું અને હું જાણું છું કે, ત્હારાં દર્શનની એ સુખરૂપ ક્ષણ એકાએક અણુધારી—અચાનક આવી મળશે.

એ અમૂલી ઘડી આવે ત્યાં સૂધી હું એકલો એકલો હસ્તો અને ગાતો ખેસી રહ્યો છું, એ સમયમાં ત્હારાં અભિવચન અને ત્હારાં ખિરદની સુગંધી વડે વાતાવરણ ધમધમી ઉઠે છે.

— ૪૬ —

સાંભળી ન શકાય એવાં ધીમાં પગલાંથી તે આવે

છે. તેનાં મંદ પગલાંનો અવાજ શું ત્હમે સાંભળ્યો નથી ?
તે આવે છે, આવે છે, અવશ્ય આવે છે.

પ્રત્યેક યુગે અને પ્રત્યેક દિવસે, પ્રત્યેક ઘડીએ અને
પ્રત્યેક ક્ષણે, દિવસે અને રાત્રે તે આવે છે, આવે છે અને
અવશ્ય આવે છે.

મહારા મનની વિવિધ વૃત્તિ અને સ્થિતિમાં મહે
વિવિધ ગીત ગાયાં છે, પણ ત્હમના સઘળા સુરમાં અને
તાનમાં હું સર્વદા એજ પોકારી રહ્યો છું કે, તે આવે છે,
આવે છે અને અવશ્ય આવે છે.

વસંત ઋતુના આગમનથી શ્રીષ્ઠના આદિકાળમાં જે
વખતે નવપુષ્પિત લતાઓની સુગંધી, વન-ઉપવનમાં સર્વત્ર
પ્રસરી રહે છે, ત્યારે વનના પગરસ્તામાં થઇને, તે આવે
છે, આવે છે, અવશ્ય આવે છે.

વર્ષાઋતુની આષાઢ મહિનાની મેઘાચ્છાદિત ગાઢ અંધ-
કારવાળી રાત્રિમાં મેઘમાલાનાં ગર્જન-તર્જન કરતા વિશાળ
રથ ઉપર આફઠ થઇને તે આવે છે, આવે છે, અવશ્ય
આવે છે.

દુઃખ પાછળ દુઃખ અને શોક પાછળ શોક, જ્યારે
હેખાવ હે છે, ત્યારે પણ મહારા હૃદયપટલ ઉપર ત્હના
પગલાંની સચોટ છાપ પડે છે, અને એજ પવિત્ર પગલાંની
સુવર્ણમય ચરણરજના સ્પર્શવડે મહારા અંતરાત્માનો આનંદ,
વિકાસ તેમજ પ્રકાશને પામે છે.

कवि रवीन्द्रनाथ विविध पोषाकमां.

— ૪૬ —

મહને દર્શન દઇને-લેટીને-તૃપ્ત કરવાને માટે કેટલો બધો દીર્ઘ સમય થયાં તું નિરંતર મહારી નજીક અને નજીક એક સરખો ચાલ્યો આવે છે, તે હું જાણતો નથી. આ તહારો સૂર્ય અને આ તહારાં ચાંદરડાં કદિ પણ તહને મહારી દૃષ્ટિ સ્થામે છૂપાવી શકશે નહિ; અર્થાત્ દિવસ અને રાત્રિ નિરંતર હું તહનેજ જોયા કરું છું.

કોઈ વખત સહવારે, ત્યારે કોઈ વખત સંધ્યાકાળે, એમ અનેક વખત તહારાં પગલાંનો ધ્વનિ મહારે કાને સંભળાયા કરે છે. એવીજ રીતે સંદેશો લાવનારો તહારો દૂત મહારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને કોઈ ન જાણી શકે એવી છૂપી રીતે મહને બોલાવે છે.

આજે મહારા જીવનમાં આટલો બધો ખગલખાટ, આટલો બધો તનમનાટ, શા માટે થઈ રહ્યો છે ? અને મહારા હૃદય પ્રદેશમાં આવી અજ્ઞાત લાગણી ભર્યો અમાપ આનંદ કોણ જાણે શા માટે ઉછળી રહ્યો છે !

મહાઈં અહિંતું કામ સમેટી લેવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો હોય, એવો મહને ભાસ થાય છે અને આસપાસના વાતાવરણમાં તહારા મધુરતા ભર્યા આગમનનો મંદ સૌગંધ હું અનુભવું છું.

— ૪૭ —

આતુરતાથી તહેની વાટ જોતાં જોતાં પ્રાયઃ સઘળી રાત

વ્યર્થ વીતી ગઈ. પણ કોણ જાણે કદાચિત પ્રાતઃકાળે ઓચિંતી એકાએક મહારા બારણા પાસે તે આવે અને હું એ વખતે વાટ જોઈ જોઈને થાકી ગયેલી સ્થિતિમાં એ વખતે ઉઘી ન જાઉં, એવા વિચારથી હું ભય પામું છું. પ્રિય સખે ! બહાલા મિત્રો ! તહેમના આવવાનો માર્ગ ખુલ્લોજ રાખજો હોં ! તહેને કદિ પણ મનાઈ કરતા નહિ.

જો તહેના પગલાંના અવાજથી હું જાગી ન જાઉં તો, મહેને જગાડવાનો તહેમે પ્રયાસ કરતા નહિ, એટલી મહારી પ્રાર્થના છે. પ્રભાતે પૂર્વમાં ફૂટનારાં પ્રથમ કિરણોની છટામાં ઉપાના ઉત્સવ વખતે જોસખંધ બહેતા તોફાની વાયુવડે અને સાથે મળીને કિલાકલાટ કરતાં પશ્ચિમોના ઘોંઘાટ ભરેલાં ગાયનોવડે મહારી ઉઘમાંથી હું એકાએક જાગી ઉઠું એવું હું ઈચ્છતો નથી. મહારો વલ્લભ, મહારો સ્વામી અચાનક મહારાં બારણાં પાસે આવી પહોંચે, તોપણ મહેને એકાએક જગાડતા નહિ. મહેને શાન્તિથી મીઠી ઉઘ લેવા દો.

અહાહા ! મહારી નિદ્રા-મહારી અમૂલ્ય મીઠી નિદ્રા ! એક માત્ર તહેના સુખસ્પર્શની વાટજ જોઈ રહી છે. તહેનો મધુર સ્પર્શ પ્રાપ્ત થતાંજ તત્કાળ તે ઉડી જશે. અહાહા ! મહારી મીંચાયેલી આંખો તહેની હાસ્યભરી સુખસુદ્રાના પ્રકાશવડે પરિતૃપ્ત થઈને પોતાનાં પાંપણરૂપી બારણાં તરતજ ખોલી દેશે, અને એ વખતે જેવી રીતે ગાઢ નિદ્રાના અંધ-કારમાંથી એકાદ સુંદર સ્વપ્ન અચાનક ડોકીયાં કરતું જહાર

આવે છે, તેવીજ રીતે ત્હેને પોતાની સન્મુખ આવી ઉભેલો નેધને અપરિમિત આનંદ ભોગવશે.

સર્વ પ્રકાશનો જે આદિપ્રકાશ છે, અને સર્વરૂપમાં જે આદિસ્વરૂપ છે, એ મહારો વલ્લભ મહારી નજરે પડો. મહારા ભગૃત થયેલા આત્માની આનંદભરી પહેલ ંહેલી સ્ફૂર્તિ ત્હેનાં મધુર નેત્રકટાક્ષમાંથી પ્રાપ્ત થાઓ. અને મહારાં પોતાનાં સ્વરૂપની મહારી પ્રાપ્તિ—મહારા પોતાના અસ્તિત્વમાં પ્રતિ નિવૃત્ત થનારો મહારો લય—તત્કાળ ત્હેનાજ સ્વરૂપમાં મહને લીન કરી દો !

— ૪૮ —

પ્રાતઃકાળના શાન્તિ સમુદ્રમાં પક્ષિયોના ગાયનનો કિલ-કિલાટ, ઉછળતાં મોજાઓની પેઠે ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યો—ખળભળાટ મચાવવા લાગ્યો. રસ્તાની બાજુએ ઉગેલાં કુલો હર્ષપ્રકુલ્લ જણાવા લાગ્યાં ! અને આકાશમાં વિખરાઈ જતા ઝાંખા વાદળસમૂહમાંની સતેજ સુવર્ણલક્ષ્મી ચોમેર પથરાઈ રહી હતી ! એ વખતે અમે ઉત્સાહપૂર્વક અમારે રસ્તે પડ્યા અને સૃષ્ટિસૌંદર્ય તરફ અમે લક્ષજ આપ્યું નાહ !

આનંદભર્યા ગીત અમે ગાયાં નહિ અને રસ્તામાં રમત કરવા અમે થોભ્યા નાહ. રસ્તે આવતાં ગામડામાં માલની આપ લે કરવા અમે ગયા નહિ. અમે એક શબ્દનો ઉચ્ચાર સુદ્ધાં કર્યો નહિ, અથવા હસ્યા કે મુખ પણ મલકાવ્યું નહિ ! રસ્તે અમે ક્ષણ પણ રજાયા કે

ખોટી થયા નહિ ! જેમ જેમ સમય સપાટાખંધ વહેતો ગયો, તેમ તેમ અમે પણ ઝપાટાખંધ પગલાં ઉપાડીને આગળ વધવા લાગ્યા ! સૂર્યદેવતાએ ગગનના મધ્યભાગપર આરોહણ કર્યું અને પારેવડાંઓ છાયામાં ‘કુકુ’ કરતાં ધૂમવા લાગ્યાં ! મધ્યાન્હના ઉષ્ણ વાયુમાં સંકેતાર્ધ-કરમાર્ધ ગયેલાં પાંદડાંઓ ગોળ ફરતાં નૃત્ય કરી રહ્યાં હતાં. ગોવાળનો છોકરો વડની છાયામાં ઝોકાં ખાતો ઉઘવા લાગ્યો, અને મીડાં સમણાં જોવા લાગ્યો ! એ વખતે પાણીનાં ઝરણાં સમીપ મહારાં પરિશ્રાન્ત શરીરને-થાકી પાડી ગયેલા અવયવોને-વિશ્રાન્તિ આપવા ઘાસના ખિજનાપર હું લાંબો થઈને પડી રહ્યો.

મહારા સોખતી-સંગાર્થીઓ-મહારૂં ઉપહાસ કરતા હસવા લાગ્યા. ગર્વથી તેઓ ઉંચાં મસ્તક કરીને ઉતાવળે પગલે ચાલતા થયા. તેઓએ સહજ પાશ્વ વાળીને-મુખ ફેરવીને જોયું પણ નહિ, વિશ્રાંતિ પણ લીધી નહિ. જોતજોતામાં તેઓ દૂરના ભૂરા પ્રદેશમાં ચાલ્યા ગયા અને થોડી વારમાંજ અદૃશ્ય થયા ! તેઓ અનેક તૃણાવૃત વનપ્રદેશો, મેદાનો અને ટેકરીઓને ઓળંગી ગયા, અને કદિ પણ ન જોયેલા એવા દૂર દૂરના નવીન-વિચિત્ર દેશો તેમણે પસાવ કર્યા. એ અખંડ અગમ્ય માર્ગોનું અતિક્રમણ કરનારા વીં પુરૂષો ! હુંમે અનેક ધન્યવાદને પાત્ર છો. ખરેખર હુંમને ધન્ય છે ! લોકનિંદા, ઉપહાસ અને ઉપાલંબની ત્રિપુટીએ

મ્હને ઉઠાડવાનો ઘણોયે યત્ન કર્યો—કાંટા ભરાવ્યા—પણ મ્હારા હૃદયમાંથી ત્હેમને પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો—મ્હેં મ્હારું સ્થાન છોડ્યુંજ નહિ. અંતરની ઝાંખી પ્રસન્નતાની છાયામાં પડી રહીને, એ આનંદભરી દીનતાની માનહાનિના ઉંડાણમાં મ્હને પોતાને પણ હું વિસરી ગયો. સૂર્યની કિરણમાલા વડે રાગરંજિત, નવચિત્રિત, હરિતવર્ણી—લીલી કંચન સરખી-છાયાની શાન્તિભરી વિશ્રાંતિ, ધીમે ધીમે મ્હારા હૃદય-પટલપર પથરાઈ રહી !

શા હેતુથી મ્હેં પ્રવાસ આરંભ્યો હતો, તે પણ હું વિસરી ગયો અને એ વિચિત્ર ગુચ્ચવણી ભરી છાયામાં તન્મય થઈને ગાયન લલકારવામાં મ્હારું હૃદય ડૂબી ગયું—એકરસ બની રહ્યું ! છેવટે જ્યારે હું મ્હારી સુખનિદ્રામાંથી જાગ્યો અને આંખો ઉઘાડીને જોવા લાગ્યો, ત્યારે તરતજ ત્હને મ્હારી સમીપમાં ઉભો રહીને મ્હારી નિદ્રાને ત્હારી મધુર હાસ્યકૌમુદીવડે પરિતૃપ્ત કરતો મ્હેં જોયો !

મ્હને કેટલો ખર્ચો ભય હતો કે એ માર્ગ ઘણો લાંબો, ઠંટાળા ભરેલો અને વિકટ હશે, અને ત્હને પહોંચવાનો—ત્હારી પ્રાપ્તિ કરવાનો પ્રયાસ ઘણોજ ત્રાસજનક તેમજ ભગીરથ હશે ! (પણ એ મ્હારો ભય છેવટ મિથ્યાજ નિવડ્યો !)

— ૪૬ —

ત્હારા ઉન્નત સિંહાસનપરથી ઉતરીને તું મ્હારી ઝુપ-ડીના દ્વાર પાસે આવીને ઉભો રહ્યો.

હું મહારી ઝુંપડીના ખૂણામાં બેસીને એકલો એકલો ગાતો હતો; એટલામાં મહારા ગાયનનો સ્વર તહારે શ્રવણે પડ્યો. તરતજ તું નીચે આવ્યો અને મહારી ઝુંપડીના આરણ્યમાં ઉભો રહ્યો.

તહારા લબ્ય મન્દિરમાં ઘણા ઉસ્તાદો-મહાન્ ભક્તો-ખિરાજે છે, અને નિરંતર-આઠે પ્રહર-તેઓ ભજનની ધૂન મચાવી રહે છે; છતાં પણ ભક્તિમાર્ગના અપરિચિત આ નવા-શિખાઉ-ગાનારાનું સીધુંસાદું-નીરસ-ગાયન તહારા પ્રેમપ્રદેશમાં અથડાયું. મહારો તીણો-ક્ષીણ અને કઙ્કણ-સ્વર, ગગનને ગળવી રહેલા જગતના વિશાળ ગાયન-ધ્વનિમાં ડૂબી ગયો-લય પામ્યો. પણ મહેં અર્પણ કરેલા એકજ અલ્પ પુષ્પ વડે તું પ્રસન્ન થઈને નીચે આવ્યો અને મહારી ઝુંપડીના દ્વાર પાસે ઉભો રહ્યો ! (ધન્ય, તહારી નિઃસીમ કઙ્કણને !)

—૫૦—

ગામના રસ્તામાં ઘેરેઘેર-આંગણે આંગણે-ભીખ માંગતો હું રખડતો હતો; એટલામાં એકાદ લબ્ય અને સુંદર સ્વભાની પેઠે તહારો સુવર્ણમય રથ દ્વરથી મહારી દૃષ્ટિએ પડ્યો ! તરતજ હું વિસ્મિત થઈને વિચારમાં પડ્યો કે, આ મહારાજ-રાજાઓના રાજા-તે કોણ હશે !

મહારી આશાઓ ઉંચી ચઢી-ઉન્નત થઈ-અને મહેં ધાર્યું કે, મહારાં મંદ ભાગ્યનો-મહારા નખળા દિવસોનો

હવે અંત આવ્યો છે ! વગર માગ્યે મળનારી ભિક્ષા લેવાને અને ચારેમેર ધૂળમાં પથરાઈ રહેલી લક્ષ્મી મેળવવાની હું એ વખતે વાટ જોતો ઉભો રહ્યો.

એટલામાં હું જ્યાં ઉભો હતો, ત્યાં ત્હારો રથ થોભ્યો. ત્હારી દૃષ્ટિ મ્હારા તરફ વળી અને તું હાસ્ય કરતો નીચે ઉતર્યો, મ્હને લાગ્યું કે, મ્હારા ઉદયના સીતારાઓ હવે ચમકવા લાગ્યા છે—મ્હાડું પ્રારબ્ધ ખિલ્યું છે, પણ એટલામાંજ ત્હારો જમણો હાથ ત્હેં એકાએક મ્હારી સ્હામે ધર્યો અને ત્હેં પૂછ્યું કે, મ્હને તું શું આપે છે ?

વાહ ! મ્હારા જેવા એક દરિદ્ર-ભિખારીની સ્હામે હાથ ધરીને ત્હારા જેવો મહાન્ રાજધિરાજ ભીખ માંગે, એ એક કેવી બાદશાહી મશ્કરી ? ! આ ત્હારા હાસ્યવિનોદથી મ્હને કેટલું બધું આશ્ચર્ય ઉપજ્યું ? હું ગુંચવાઈ-ગભ-રાઈ-ગયો અને અનિશ્ચિત-શંકિત ચિત્તે આભા સરખો ઉભો રહ્યો. ત્યાર પછી મ્હારી ઝોળીમાંથી મ્હેં એક ન્હાનો સરખો અનાજનો કણ જ્હાર ફૂડાડીને ત્હારા હાથમાં મૂક્યો.

પણ સંધ્યાકાળે જ્યારે મ્હેં મ્હારી ઝોળી જમીનપર ખાલી કરી ત્યારે, ત્હેમાંના ભીખ માંગી લાવેલા નિર્માલ્ય પદાર્થોમાં, મ્હેં ત્હને જેવડો અનાજનો કણ આપ્યો હતો, તેવડોજ સોનાનો કણ મ્હારી નજરે પડ્યો ! એથી હું કેટલું બધું આશ્ચર્ય પામ્યો !

હું અપાર દુઃખથી આક્રન્દ કરતો રડવા લાગ્યો અને

મહારી ઝોળીમાંથી કાઢીને મહેં તહને સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું હોત તો કેવું સાફ થાત, એજ વિચારથી હું ઉંડા વિલાપ અને તીવ્ર પશ્ચાત્તાપમાં પડ્યો.

— ૫૧ —

રાત્રિનો અંધકાર ફેલાયો. અમહારો દિવસનો કાર્ય-ક્રમ પૂર્ણ થયો હતો. અમે ધાર્યું કે રાત્રિએ આવનારા અતિથિયો સર્વ આવી ચૂક્યા હતા—હવે કોઈ બાકી રહ્યો નહોતો, અને ગામમ દરેક ઘરનાં બારણાં બંધ થઈ ગયાં હતાં. માત્ર કોઈ કોઈ કહેતું હતું કે, રાત્રી પધારવાના હતા, અમે હસીને કહ્યું કે, એવું કદિ બને નહિ !

રાત્રે કોઈએ બારણાં ઠોક્યાં હોય, એવો અમને આલાસ થયો, પણ અમે કહ્યું કે પવનના અપાટા સિવાય એ બીજું કંઈ નથી. અમે દીવા ખુઝાવી નાખ્યા અને પથારીમાં પડ્યા. માત્ર કેટલાકે કહ્યું કે, સંદેશો લઈને દૂત આવ્યો છે. અમે હસ્યા અને કહ્યું કે, એ તો તહમને પવનના લણકારા વાગે છે !

મધ્યરાત્રિની શાન્તિમાં એક અવાજ સંભળાયો. અમે સૂતાં સૂતાં વિચાર કર્યો કે, એ તો દૂરથી સંભળાતી ગર્જનાનો અવાજ છે. ધરા કંપી ઉડી ! દિવાલો ઝુલવા લાગી ! અને અમારી શાન્તનિદ્રામાં ત્હેણે વિધ્ન ઉપસ્થિત કર્યું. માત્ર થોડાજ જણે કહ્યું કે,—‘ એ રથના ફરતાં ચક્રનો અવાજ છે. ’ અમે નિદ્રિત અવસ્થામાં બડબડવા લાગ્યા કે,—‘ નહિ. એ તો વાદળની ગર્જના હશે ! ’

રાત્રિનો અંધકાર હજી તો દૂર થયો નહોતો, એટલામાં વાજિંત્રનો અવાજ સંભળાયો. ત્હેની સાથે “ ભગત ચાઓ ! વિલંબ ન કરો ! ” એવું કોઈ મ્હોટેથી બોલતું સંભળાયું. અમારા હૃદયપર અમે બન્ને હાથ ચાંપ્યા અને ભયથી ધ્રૂજવા લાગ્યા. કોઈએ કહ્યું કે, ‘ જુઓ મહારાજની પતાકા ફરકી રહી છે ! ’ અમે એકાએક ઉભા થયા અને બોલી ઉઠ્યા કે, ‘ હવે વિલંબ કરવાનો વખત નથી ! ’

મહારાજ આવી પહોંચ્યા છે, પણ દીપમાલાઓ ક્યાં છે ? પુષ્પમાલાઓ ક્યાં છે ? ત્હેમને બિરાજવાને માટે સિંહાસન ક્યાં છે ? અરેરે ! શરમ છે. ખરેખર આ સંપૂર્ણ લજ્જાનો વિષય છે. ત્હેમને પધરાવવા માટે વિશાળ ભુવન ક્યાં છે ? સ્વચ્છ સ્થાન ક્યાં છે ? અને ત્હેની શૃંગાર સામગ્રી ક્યાં છે ? કોઈ કહેવા લાગ્યો, “ આવી રીતે રડતા બેસી રહેવું અયોગ્ય છે ! ખાલી હાથે ત્હેમનું અભિનંદન કરો. શૃંગારસાહિત્ય વગરના ત્હમારા ઓરડામાં ત્હેમને પધરાવો.”

બારણું ઉઘાડો ! શંખનાદ ગજવો ! રાત્રિના ઉંડા અંધકારમાં આપણા અંધારા ભયંકર ઘરના રાજા આવી પહોંચ્યા છે. આકાશમાં વિદ્યુદ્ગર્જન થાય છે. વિજળીના અમકારાવડે ગાઢા અંધકારમાં કંપન ઉઠે છે. ત્હમારી ફાટી તૂટી સાદરીનો કકડો લાવો અને તે આંગણમાં બિછાવો ! તુમુલ તોફાનની સાથે ભીષણ રાત્રિના મહારાજની સ્વારી અણચિંતવી એકાએક આવી પહોંચી છે !

— ૫૨ —

“ તહારા કંઠમાં ગુલાબની પુષ્પમાળા હતી કે નહિ ? ”
 એ પૂછી જોવાનો મ્હને વિચાર થયો; પણ હું હિંમત કરી
 શક્યો નહિ. આવી રીતે મેં સ્હવાર થતાં સુધી રાહ જોઈ;
 એ વખતે જ્યારે તું વિદાય થયો, ત્યારે શૈથ્યા ઉપર ત્હેના
 થોડા લાગ્યા તૂટ્યા કકડા મળી આવ્યા. ઉપાની ભૂરી છા-
 યામાં એકાદ બે અહિં તહિં પડેલી પુષ્પકલિકાઓ એક
 ભિખારીની પેઠે હું શોધવા લાગ્યો.

અફસોસ ! મ્હને શું મળ્યું ? તહારા પ્રેમની શી નિ-
 શાની તું રાખી ગયો હતો ? ત્યાં કુસુમ નથી, સુખવાસ
 નથી, અત્તરની શીશી કે સેંટનો સૌગંધ નથી; પણ પ્રચંડ
 અગ્નિશિખા જેવી ચમકતી, ઈંદ્રના વજ્ર જેવી ફકત તહારી
 મ્હોટી તલવાર છે.

પ્રાતઃકાળની નવજ્યોતિ ખારીમાંથી ઘરમાં પ્રવેશ કરેછે
 અને તે તહારી શૈથ્યા ઉપર પ્રસરી રહે છે. પ્રભાતનાં પક્ષિયો
 કિલકિલાટ કરતાં પૂછવા લાગ્યાં:—“ સુંદરી ! તહારી પાસે શું
 છે ? ”—પુષ્પ નથી, સુખવાસ નથી, અત્તરની શીશીમાંથી
 ઉડતો સૌગંધ નથી; અહિં માત્ર તહારી ભયંકર તલવાર છે.

હું એકાંતમાં બેસીને વિસ્મયપૂર્વક વિચાર કરું છું
 કે;—“ આ તહારી કેવા પ્રકારની ભેટ હશે ? ! ત્હેને છૂપાવી
 રાખવાનું મ્હારી પાસે કોઈ સ્થાન નથી. ” મ્હારાં નિર્બળ
 શરીરનો વિચાર કરતાં ત્હેને ધારણ કરવામાં,—કમ્મરે લટ-

કાવવામાં-મ્હને શરમ ઉપજે છે અને જ્યારે હું ત્હને મ્હારા હૃદય સરસી ચાંપું છું, ત્યારે મ્હને દર્દ થાય છે; છતાં પણ એ દર્દનો બોલે-એ ત્હારી ભેટનું ગૌરવ-હું મ્હારા હૃદયમાં ધારણ કરું છું.

આજથી આ જગત્માં મ્હારે માટે કોઈ સ્થાને ભય રહેશે નહિ, અને મ્હારા સમગ્ર જીવનસંગ્રામમાં તું વિજયી નિવડશે. મૃત્યુદેવતાને ત્હોં મ્હારા સાથી તરિકે રાખ્યો છે અને હું ત્હને મ્હારા જીવનનો મુકુટ પહેરાવીશ. મ્હારા બંધનોને વિચ્છિન્ન કરવાને ત્હારી તીવ્ર તલવાર મ્હારી સાથે છે. હવે સમગ્ર જગત્માં મ્હારે માટે ભય કદિ પણ સ્થાન મેળવશે નહિ.

આજથી બધા નજીવા શોભા-શૃંગારનો હું પરિત્યાગ કરું છું. મ્હારા હૃદયના સ્વામિન્ ! પ્રાણવલ્લભ ! ખૂણમાં ભરાઈને આંખ તાકી, રાહ જોઈ, બેસી રહેવાનો અથવા રૂઢન કરવાનો વખત વીતી ગયો છે. સંકોચ અને મધુરતા ભર્યા હાવભાવનું હવે કંઈ પ્રયોજન નથી. શૃંગારના આભૂષણમાં ત્હારી તીવ્ર તલવાર ત્હોં મ્હને આપી છે, માટે હવે બચ્ચાંને રમવાનાં ઢીંગલીનાં ઘરેણાંનું મ્હારે કંઈ કામ નથી !

— ૫૩ —

ગ્રહ-નક્ષત્રોથી શણગારેલા અને વિવિધ રંગના અનેક રત્નો જેમાં ઉચ્ચ કળાવિધાનપૂર્વક બારિક અને ઉચ્ચ કારીગિરીથી જડેલાં ત્હારાં કંકણ ઘણાં સુંદર છે; પણ

વિદ્યુચ્છટાની વાંકવાળી ત્હારી તલવાર મ્હને એથી પણ વધારે સુંદર દેખાય છે ! તે જાણે વિષ્ણુભગવાનના વાહન ગરુડની પસારેલી પાંખો, સૂર્યાસ્ત વખતના કેપાયમાન રક્તવર્ણ પ્રકાશમાં અપ્રતિમરૂપે ચળકતી હોય, ત્હેના જેવી સુંદર જણાય છે !

મૃત્યુના અંતિમ આઘાત વખતે થતા દુઃખની અધિકતામાં જીવનના એકાદ છેલ્લા પ્રત્યુત્તર અથવા પ્રતિધ્વનિની પેઠે તે કંખ્યા કરે છે. જાણે સાંસારિક બુદ્ધિ, ફક્ત એકાદ ભયંકર ભડકામાં સળગી ઉઠતી હોય ! એવી પ્રજ્વલિત સતેજ અને સ્વચ્છ શિખાના જેવી તે ત્હારી તલવાર ચળકી રહી છે !

ગ્રહ-નક્ષત્રના તેજસ્વી રત્નોથી શોભી રહેલી ત્હારી કટીમેખલા ઘણી સુંદર છે; પણ ઓ, ગર્જનાના સ્વામિન ! ત્હારી તલવાર તો અપૂર્વ અને અપ્રતિમ સૌંદર્યવાળી છે ! ત્હેને માત્ર નજરે જોયાથી અથવા સહજ ત્હેનો વિચાર કરવાથી પણ હૃદય ભયભીત થઈ કંપી ઉઠે છે !

— ૫૪ —

મ્હેં ત્હારી પાસે કંઈ પણ યાચના કરી નહોતી. ત્હારા કાનમાં મ્હારું નામ સુદ્ધાં દીધું નહોતું. જ્યારે ત્હેં વિદાય લીધી ત્યારે હું મુંગે મ્હોડે-શુપચુપ ઉભી હતી. હું ક્વા પાસે એકલી ઉભી હતી. ત્યાં વૃક્ષશાખાની છાયા વિખરાયેલી હતી. સ્ત્રીઓ પોતાના માટીના ભુખરા ઘડાઓમાં ખાણી ભરીને પોતપોતાને ઘેર ચાલી ગઈ હતી. ત્હેમણે મ્હને બૂમ મારીને કહ્યું:—“અમારી સાથે ઘેર ચાલ.” સ્હવારનો

સમય વીતી જઈને મધ્યાન્હ થવા આંચો છે, પણ હું સંદિગ્ધ વિચારોમાં વિલીન થઈને વ્યાકુળ ચિત્તે ઉભીજ રહી !

તું ધીમાં પગલાં ભરતો—મંદગતિએ આંચો, એ પણ મહેં જોયું કે જાણ્યું નહિ. જ્યારે તહેં મહારા તરફ દૃષ્ટિ કરી, ત્યારે તહારી આંખોમાં ખિન્નતા છવાયેલી હતી. ઉદાસીનતા ભરેલા મંદસ્વરે તહેં ધીમેથી કહ્યું:—“ હું તૃષાતુર પ્રવાસી છું. ” હું મહારા અર્ધજાગૃત વિચાર સ્વપ્નમાંથી એકાએક ચમકી ઉઠી અને તહારી સંયુક્ત અંજલિમાં મહારા ઘડામાંથી મહેં પાણી રેડયું. ઉપરનાં પાંદડાંઓમાં ધીમે ખડખડાટ થયો. દૂરના અદૃશ્ય અંધકારમાંથી કોકિલાનો ટહુકાર સંભળાયો અને એ વખતે રસ્તાની બાજુપરનાં વૃક્ષોમાં ઉગેલાં પુષ્પોમાં સૌગંધ પ્રસરી રહ્યો.

જ્યારે તહેં મહારૂં નામ પૂછ્યું, ત્યારે હું શરમથી નિઃસ્તબ્ધ બનીને ઉભી રહી. મહારી સ્મૃતિ તહારા હૃદયમાં જડી રાખવા જેવું એવું તે મહેં શું કર્યું હતું ? પણ તહારી તૃષાતુર નિવારણ કરવા મહેં તહને પાણી આપ્યું, તહેની સ્મૃતિ મહારા હૃદયમાં જડાઈ રહેશે અને સદા અલૌકિક માધુર્ય ભરી દેશે. સ્હવારનો પહોર વીતી ગયો છે, પશ્ચિમુલ પરિશ્રાંત સ્વરે ગાય છે, લીંબડાનાં પાંદડાં માથા ઉપર ખડખડાટ કરી રહ્યાં છે અને હું ત્યાં બેસીને ઉંડો વિચાર કર્યા કરું છું.

— ૫૫ —

અલસપ્રિયતાએ તહારા હૃદયમાં ધર કર્યું છે અને નિદ્રા તહારી આંખોમાં ઘેરાઈ રહી છે.

‘કાંટાના ઝાડમાં અપૂર્વ શોભા ધારણ કરતાં પુષ્પો લઈને પ્રકાશ આવી પહોંચ્યો છે.’ એ શબ્દ શું ત્હારા કાને પડ્યા નથી ? આ ભગૃત થયેલા ! ઉઠ. આ વખત નિરર્થક શા માટે વીતાડે છે ?

પત્થરવાળા માર્ગને છેડે નિર્જન એકાંતવાળા પ્રદેશમાં મ્હારો મિત્ર એકલો બેસી રહ્યો છે, ત્હેની વચ્ચના ન કર. આ, ભગૃત થયેલા ! ઉઠ.

આકાશ, મધ્યાહ્નના પ્રખર સૂર્યની ઉષ્ણતાથી કંપે છે —થડકે છે. એથી શું ? એ ઉષ્ણતામાં તમ થયલી વાલુરાશિ પોતાનો તૃષાડૂપી પછેડો પાથરે તેથી પણ શું ?—

શું ત્હારા હૃદયના મર્મભાગમાં આનંદ નથી ? ત્હારે પગલે પગલે રસ્તાની વીણા શું દગ્ધતાભર્યા મધુર સંગીતને છેડતી નથી ?

— ૫૬ —

આખરે ત્હારી હર્ષપ્રપુલ્લતા મ્હારા હૃદયમાં ઉભરાઈ રહી છે. આખરે તું નીચે ઉતરીને મ્હારી સમીપ આવ્યો છે. સમગ્ર સ્વર્ગના સ્વામિન્ ! જો હું નહોત તો ત્હારો પ્રેમ ક્યાં રેડાત ?

આ અનંત સંપત્તિનો ત્હેં મ્હને ભાગીદાર બનાવ્યો છે. મ્હારાં હૃદયમન્દિરમાં ત્હારા આનંદની અનંત કીડા મચી રહી છે. મ્હારાં જીવનમાં ત્હારી ઇચ્છા નિરંતર નવાં નવાં સ્વરૂપ ધારણ કરે છે !

અને એજ હેતુથી હે, રાજ રાજેન્દ્ર ! મહારા હૃદયને જીતી લેવાને તહે અપૂર્વ સૌંદર્ય-શોભા-ધારણ કરી છે અને એથીજ તહારો પ્રેમ, તહારા પ્રેમીના પ્રેમમાં ડૂબી જાય છે; અને એ ઉભયના સંપૂર્ણ સંયોગમાં તહારું અપૂર્વ દર્શન થાય છે !

— ૫૭ —

જ્યોતિ ! મહારી જીવન જ્યોતિ !! વિશ્વવ્યાપક દિવ્ય જ્યોતિ !! આંખોની મધુરતાથી ચુંબન કરતી જ્યોતિ !!! હૃદયમાં રસનાં પૂર વહાવતી જ્યોતિ !!!

ખરેખર, મહારા વલ્લભ ! મહારા જીવનનાં કેંદ્રસ્થાનમાં તહારી જ્યોતિ નૃત્ય કરી રહી છે ! મહારા પ્રેમી સીતારના તારને સ્પર્શ કરીને મહારા વલ્લભ ! એ જ્યોતિ અણુઅણુટ ગબળી રહી છે ! આકાશનું મુખ ઉઘડે છે, વાયુ લહરિયો મસ્ત બનીને વહે છે, હાસ્યછટા ધરાતલ ઉપર પોતાનાં કુંકુમવર્ણા પગલાં કરે છે.

પતંગિયાંઓ એ જ્યોતિના મહાસમુદ્ર ઉપર પોતાની પાંખના શઠ ચઢાવે છે. કમળ અને બોરસળીનાં પુષ્પો, એ જ્યોતિસિંધુના તરંગો ઉપર મુકુટની શોભા ધારણ કરીને આનંદહિલોલ કરતાં નાચે છે.

પ્રત્યેક મેઘખંડમાં એ જ્યોતિ, સુવર્ણસદૃશ શોભા ધારણ કરી રહી છે અને મહારા વલ્લભ ! તહેમાંથી વિશાળ ભાવે અનંત રત્નો પથરાઈ રહ્યાં છે !

ઝાડને પાંદડે પાંદડે આનંદ રેલાઈ રહ્યો છે. હૃદય વલ્લભ ! એ અપૂર્વ આનંદની કંઈ પરિસીમાજ જણાતી નથી ! આકાશની સરિતા પોતાના કિનારાને આનંદમાં ડૂબાવી રહી છે અને એ આનંદની ભરતી દૂરના વિદેશ સુધી પહોંચી ચૂકી છે !

— ૫૮ —

મહારા આ છેલ્લાં સંગીતમાં આનંદના સર્વ અંશ સંમિશ્ર થાયો ! એ આનંદ તૃષ્ણરાશિના અમર્યાદિત વિકાસવડે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર ઉભરાય છે. એ આનંદ જીવન અને મરણરૂપી જોડીઆ ભાઈઓને આ વિશાળ જગતમાં નૃત્ય કરાવી રહ્યો છે. એ આનંદ તોફાની ઝંઝાવાતમાં વાયુના સપાટા ભેગો ઘસડાઈ આવે છે. બધા જીવને અને જીવનને એ આનંદ હાથ ઝાલીને હલાવે છે અને જગાડે છે ! દુઃખ-દર્દના વિકાસ પામેલા રક્તવર્ણ કમળ ઉપર એ આનંદ, આંસુભરી આંખે ગુપચુપ બેસી રહે છે અને એ આનંદ પોતાના સર્વ પદાર્થો ધૂળમાં ફેંકી દે છે; તેમ છતાં એ બધામાંનો એક અંશમાત્ર પણ તે પોતે જાણતો નથી !

— ૫૯ —

ઓ મહારા હૃદયવલ્લભ ! હું જાણું છું કે, આ બધું તારા પ્રેમ શિવાય કંઈ નથી. વૃક્ષશાખાઓનાં પાંદડાં ઉપર નાચી રહેલો આ સોનેરી પ્રકાશ, વિશાળ આકાશની સપાટીમાં ધીમે ધીમે હંકારી જતાં બહાણુ જેવાં આ પ્રમાદી

कावि रवीन्द्रनाथ (युवावस्था) विविध पोषाकमां.

વાદળાં, અને મહારા કપાળપર પોતાની શીતલતા પાથરી જતી આ મંદ મંદ ંહેતી વાયુની લહરિયો, એ બધું ત્હારા પ્રેમ શિવાય બીજું કંઈ નથી.

પ્રભાતનો પ્રકાશ મહારી આંખોમાં ઉભરાઈ રહ્યો છે. એ મહારાં હૃદયને જાણે ત્હારા તરફનો સંદેશો હોય ને ! એમ જણાય છે. ત્હારી મુખમુદ્રા ત્હારા ઉપરના આસનમાંથી નીચી નમેલી છે. ત્હારાં નેત્રો નીચાં વળીને મહારી આંખો સ્હામે જૂએ છે અને મહારાં હૃદયને ત્હારાં ચરણકમલનું સ્પર્શસુખ આપે છે.

— ૬૦ —

અનંત ધ્રુવાંડને સમુદ્ર કિનારે બાળકોનું મિલન થાય છે. ઉપરનું અનંત આકાશ નિઃસ્પંદ અને શાન્ત છે. નીચેના અવિશ્રાંત જળમાં તોફાન મચી રહ્યું છે. અનંત ધ્રુવાંડના સમુદ્રકિનારા પર ઘણાં બાળકો સાથે મળીને ખૂબો પાડે છે અને નૃત્ય કરે છે.

કિનારા પર તેઓ રેતીનાં ઘર બાંધે છે અને પોકળ શંખલાઓ લઈને રમત કરે છે. કરમાયેલાં પાંદડાંની તેઓ હોડીઓ ગુંથે છે અને વિશાળ સમુદ્ર ઉપર હસ્તે ચહેરે તેમને તરતી મૂકે છે. ધ્રુવાંડને સમુદ્ર કિનારે બાળકોએ પોતાની રમત શરૂ કરી છે.

તરવાની વિદ્યા તેઓ જાણતાં નથી. દરિયામાં બળ નાખતાં તેઓ શીખ્યાં નથી. મોતી કહાડનારાઓ મોતી

વીણવાને હરિયામાં ડૂબકીઓ મારે છે, વેપારીઓ પોતાનાં બહાણને શઢ ચઢાવી તરતાં મૂકે છે; ત્યારે બાળકો કિનારા પરના પાંચીકા એકઠા કરે છે અને પાછા તેમને વિખેરી નાખે છે. તેઓ અદૃશ્ય રહેલા ખજાનાની શોધ કરતાં નથી અને જાળ કેમ નાખવી એ તેઓ જાણતાં નથી.

સમુદ્રમાં હાસ્યતરંગો ઉછળે છે અને એ ઝાંખા પ્રકાશમાં સમુદ્રકિનારાનું હાસ્ય ચળકી રહે છે. પોતાનાં બાળકને પાલણીમાં ઝુલાવતી માતા, હાલરડાં ગાતી હોય, તેવી રીતે મૃત્યુની રમત રમનારાં મોજાં કિનારાપરનાં બાળકોને અર્થવગરનાં ગીત સંભળાવે છે. સમુદ્ર, બાળકો સાથે રમે છે અને ઝાંખો પ્રકાશ એ બધાંની સાથે રમતા સમુદ્ર કિનારાનાં હાસ્યને વિકાસે છે.

અનંત પ્રહ્લાંડને સમુદ્રકિનારે બાળકોનું મિલન થાય છે. માર્ગશૂન્ય આઠાશમાં તોફાની ઝંઝાવાત ધૂમે છે, અને નિશાની વગરના માર્ગહીન અનંત જલમાં નૌકાઓ ભાગી પડે છે. મૃત્યુ સુસાદરી કરે છે, અને બાળકો રમે છે, અનંત પ્રહ્લાંડને સમુદ્ર કિનારે બાળકોનું આજે મહાન મિલન થયું છે.

— ૬૧ —

બાળકની ઝાંખો ઉપર જે નિદ્રા રમણ કરી રહી છે, તે ક્યાંથી આવે છે એ શું કોઈ જાણે છે? હા. એવું સંભળાય છે કે, અપ્સરાઓનાં નગરમાં મંદપ્રકાશ પાથરીને

ચળકતાં પતંગીયાંવડે ઝાંખા જણાતા જંગલની છાયામાં જે સ્થાને મોહ અને પ્રલોભનની બે નાભુક કળીઓ ખિલેલી છે, ત્યાં તહેનો નિવાસ છે. એ પ્રદેશમાંથી બાળકની ઝાંખોને ચુંબન કરવા હંમેશાં તે આવે છે.

બાળકના હોઠપર તેની નિદ્રિત અવસ્થામાં જે મંદ હાસ્ય ફરકી રહે છે, તે ક્યાંથી આવે છે, એ શું કોઈ કહી શકશે ? હા, એવું સંભળાય છે કે, જે સ્થાને દ્વિતીયાનો શુકલચંદ્ર પોતાના ઝાંખા નવા કિરણકરવડે શિશિર રૂતુનાં વિખરાઈ જતાં વાદળને સ્પર્શ કરે છે; ત્યાંથી ઝાકળખિન્દુઓવડે સ્નિગ્ધ બનેલા પ્રભાતમાં એ હાસ્યનો પહેલવહેલો જન્મ થયો અને ત્યાંથી એ હાસ્ય, બાળકના હોઠ પર તહેની નિદ્રિત અવસ્થામાં ફરકી રહ્યું છે.

બાળકના અંગ પ્રત્યંગમાં જે કોમળ અને તાજી નવીનતા ચળકી રહી છે, તે આટલા દીર્ઘ સમયસૂધી ક્યાં છૂપાઈ રહી હતી, શું કોઈ એ જાણે છે ? હા, જ્યારે માતા સંસારથી અપરિચિત એક નવયુવતીરૂપે કિશોરાવસ્થામાં હતી, ત્યારે પ્રેમની અસ્પષ્ટ, મૌન, સુકોમળ રહસ્યલીલારૂપે એ નવીનતા, તહેના હૃદયમાં વ્યાપી રહી હતી. એજ નવીનતા, —એજ મધુર સુકોમળ રૂપ છટા, —બાળકના અવયવોમાં ખિલી રહી છે.

— ૬૨ —

મહારા વત્સ ! જ્યારે હું તહેને રંગબેરંગી રમકડાં આપું છું, ત્યારે મેઘમાળામાં પણ રંગબેરંગી રમત શા

માટે મચી રહે છે ? એવીજ રીતે પાણી ઉપર પશુ નવરંગી ફીડા શા માટે થયા કરે છે ? અને વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો પશુ હું ત્હને રંગીન રમકડાં આપું ત્યારે અનેક પ્રકારના રંગ શા માટે ધારણ કરે છે, તે હું સ્હમજું છું.

જ્યારે ત્હને નૃત્ય કરાવવાને હું સંગીત લલકારું છું ત્યારે ઝાડનાં પાંદડાંઓમાં એ સંગીતના સુર શા માટે ઉઠે છે ? અને શાંત ચિત્તે શ્રવણ કરતાં ધરાદેવીનાં હૃદયને, સમુદ્રના તરંગો કોઈ અલૌકિક ધ્વનિ મચાવી એ સંગીતમાં પોતાના તાન રેડી એકતાનતાથી નચાવી, ત્હેમાં શા માટે મળી જાય છે તે હું સારી રીતે સમજું છું. જ્યારે ત્હને નચાવવાને હું ગાઉં છું, ત્યારે આ બધા રાગ શા માટે ફૂટી નીકળે છે, તે હું બરાબર જાણું છું.

જ્યારે ત્હારા આતુર અને લોભી હાથમાં અર્પણ કરવાને હું મીઠી મીઠી ચીજો લાવું છું, ત્યારે પુષ્પની અંજલિમાં મધુ શા માટે રેડાય છે ? અને વિવિધ પ્રકારનાં ફળમાં અલૌકિક રસમાધુર્ય ત્હેની નસે નસે શા માટે બ્યાપી રહે છે, એ હું સારી રીતે જાણું છું.

મ્હારાં બ્હાલાં બચ્ચાં ! જ્યારે ત્હારાં મુખ ઉપર ત્હને હસાવવાને હું મીઠી મીઠી બચ્ચીઓ લઉં છું, ત્યારે સ્હવારમાં પ્રસરી રહેલી આકાશની દિવ્યજ્યોતિ કોઈ અલૌકિક આનંદનાં ઝરણોવડે શામાટે ઉભરાઈ જાય છે ? અને ગીર્મરૂતુના શીતળવાયુની મંદ મંદ લહરિયો મ્હારાં અંગ

પ્રત્યંબને શા માટે હર્ષોત્કુલ્લ બનાવે છે, તે હું અવશ્ય સ્હમભ શકું છું. વળી જ્યારે હું ત્હને મધુરતાભર્યું ચુંબન કરું છું, ત્યારે એ બધું શા માટે થાય છે એ હું બરાબર જાણું છું.

— ૬૩ —

જેમની સાથે મ્હારે ઓળખાણ પણ ન્હોતી એવા મિત્રો સાથે ત્હેં મ્હારો ગાઢ પરિચય કરાવ્યો છે. પારકી માલીકીના ઘરમાં ત્હેં મ્હને આદરસહિત આસન અપાવ્યાં છે ! મ્હારાથી દૂર દૂર હતાં, તે સર્વે સાનિધ્યમાં લાવી દીધાં છે. કલ્પના રાજ્યનાં સુખરૂપ સમણાંનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. દૂર હતા ત્હેમને નજીક બનાવ્યા છે, અને અજાણ્યાને મ્હારા બંધુઓ બનાવ્યા છે !

મ્હારી ચિરપરિચિત પર્યુકુટીને—આશ્રમને—અને સ્થૂલના સુખાનુભવને છોડતી વખતે મ્હારું હૃદય ઘણું અસ્થિર થાય છે. કોઈ પ્રકારનું ન સ્હમજાય તેવું છુપું દર્દ મ્હારા અંતરમાં કાંટા ભોકે છે. નવામાં જુનાતું આસન છે, અને ત્યાં પણ ત્હારોજ નિવાસ છે. હું ભૂલી જાઉં છું. અર્થાત્ સચરાચર ત્હારાથી વ્યાપી રહું છે, એ સત્યની મ્હને વિસ્મૃતિ થાય છે !

જન્મ અને મરણરૂપી વિચિત્ર દ્વારોમાં થઈને આ જગત્ અથવા ખીજાં કોઈ જગતૂના જે કોઈ અપ્રછન્ન પ્રદેશમાં—જ્યાં જ્યાં તું મ્હને હાથ ઝાલીને દોરી જાય છે, ત્યાં ત્યાં સર્વ ઠેકાણે તુંજ મ્હારો અનંતકાળનો સાથી છે.

મહારા અનંત જીવનનો એક માત્ર સંગાથી છે એટલુંજ નહિ પણ જે જે અપરિચિત પ્રાણી,—પદાર્થ—તહેમની સાથે મહારાં હૃદયને આનંદના પાશ વડે બાંધનારો મહારો પ્રેરક અને નેતા તુંજ છે.

એક વાર તહારી ઓળખાણ થઈ—એક વાર તહારું સ્વરૂપ બરાબર જાણવામાં આવ્યું—ત્યારે આ જગતમાં કોઈ પણ પરાયો અથવા અજાણ્યો હોતો નથી. અને તહેને માટે રાજના રાજમહેલથી તે ગરીબનાં ઝુપડાં સુધી કોઈ પણ ઘરનાં બારણાં બંધ રહી શકતાં નથી ! ઘટઘટ બ્યાપી હૃદય વલ્લભ ! મહારી પ્રાર્થના સ્વીકારીને, અનેકની સાથે નાટક રચનારા—ખેલનારા તહારા એકના સ્પર્શનું સુખ કદિ પણ લુપ્ત ન થાય એટલી મહારા પર કૃપા કરજો.

— ૬૪ —

એકાંતમાં બેસી સરિતાનાં તીર સમીપ ઉંચા ઉગેલા ઘાસમાં થઈને તે ચાલી જતી હતી. મહેં તહેને પૂછ્યું “સુંદરી ! તહારા પાલવથી ઢાંકીને આ દીવો તું ક્યાં લઇ જાય છે ? મહારા ઘરમાં અંધકાર ઘેરાઈ વળ્યો છે. આ વખતે નિર્જન ઘર જાણે ખાવા ધાતું હોય એવું શૂન્યકાર અને ભયંકર જણાય છે માટે થોડી વાર મહારા ઘરમાં તહારા દીપકનો પ્રકાશ રેડ. ”

તહેણે પોતાની કાળી વિશાળ આંખો ઉંચી કરીને ક્ષણભર મહારા સહામું જોયું. આકાશમાં ત્યારે સંધ્યાનો

આંખો પ્રકાશ ફેલાયો હતો, અને ચોમેર ઉડી રહેલી ધૂળ-માંથી મહારા ચહેરા તરફ નજર કરતી તે બોલી:—“જ્યારે હવસનો પ્રકાશ પશ્ચિમ દિગંતને ઓળંગી જાય છે ત્યારે નદીના વહેતા પ્રવાહમાં નદીના વેગ સાથે આ દીવાને તરતો મૂકવાને હું અહીં આવી છું.”

ઉંચા ઉગેલા ઘાસમાં હું એકલો ઉભો રહ્યો અને નદીના પ્રવાહમાં નિરૂદ્ધેશ વહી જતા દીપકની ક્ષીણ-ટમટમતી જ્યોતિ હું ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો.

જ્યારે રાત્રિનો ગાઠ અંધકાર જામ્યો, ત્યારે ચોમેર ફેલાઈ રહેલી નિર્જન શાન્તિમાં મહેં તહેને પુનઃ પૂછ્યું: “યુવતી ! તારા બધા દીવા ઝળહળી રહ્યા છે છતાં આ દીવો લઈને તું ક્યાં જાય છે ? મહારૂં અંધકારમય નિર્જન ઘર, શૂન્ય અને ભયાનક જણાય છે. તહેમાં આ તારા દીવાવડે જ્યોતિ પાથર.”

તહેણે પોતાની કાળી આંખો ઉંચી કરીને મહારા ચહેરા તરફ જોયું, ક્ષણવાર શકિત ચિત્તે ઉભી રહીને છેવટે બોલી, “એ દીવો તો હું આકાશ દેવતાને ધરવાને લાવી છું.” આ ઉત્તર સાંભળીને હું ત્યાં મુંગે મહોડે શૂન્ય આકાશમાં વ્યર્થ બળતા તહેના દીવાને જોતો જોતો ઉભો રહ્યો.

અંદ્ર વગરની ઘોર અંધારી મધ્યરાત્રિએ મહેં તહેને વળી પૂછ્યું:—“ સુંદરી ! તારા હૃદય પાસે આ દીપક ધરી રાખવાનો તારો શો હેતુ છે ? તું ત્યાં કેનેશોધે છે ?

મહાર્જુ ઘર તદ્દન નિર્જન, ભયંકર અને તિમિરાચ્છન્ન છે, માટે એ ત્હારો દીવો મ્હને આપ.” આ સાંભળીને ક્ષણવાર તે ઉભી રહી. મુંગી મુંગી વિચાર કરવા લાગી અને છેવટે અધકારમાં મહારી તરફ ધારીને ધારીને જોતી બોલી:—“હું આ દીવો તો દીપમાલામાં ઉમેરવાને માટે લાવી છું ! ” એ સાંભળીને હું મુંગોજ ઉભો રહ્યો અને ઝળહળતી દીપ-માળાના પ્રકાશમાં ત્હેનો ન્હાનો સરખો દીવડો બીજા અસંખ્ય દીવાઓની વચ્ચે વ્યર્થ બળી જતો જોવા લાગ્યો.

— ૬૫ —

મહારા પ્રભો ! મહારા જીવનના આ કંઠેકંઠ ભરેલા—ઉભરાઈ જતા—ખ્યાલામાં ત્હમે કયા દિવ્યરસનું પાન કરવાની ઇચ્છા રાખો છો ?

ઓ મહારા કવીન્દ્ર ! શું મહારી આંખો દ્વારા તું ત્હારી પોતાની રચેલી સૃષ્ટિને જોવામાં આનંદ પામે છે ? તેમજ મહારા શ્રવણના દ્વાર પાસે ઉભો રહીને ત્હારી પોતાની એકતાનતા—સમતા—અદ્વૈતભાવનાનો મધુર ધ્વનિ મુંગો મુંગો સાંભળવામાં શું ત્હને આનંદ મળે છે ?

આ ત્હારું જગત્ મહારા મનઃ પ્રદેશમાં શબ્દપુષ્પોની ગુંથણી કરે છે અને ત્હારો આનંદ ત્હેમાં સંગીતના અદ્વૈતિક સુર પૂરે છે. પ્રેમસરોવરમાં લીન થઈને ત્હને પોતાને તું મહારા હાથમાં સમર્પણ કરી દે છે અને પછી ત્હારી સમગ્ર મધુરતા મહારી નસેનસમાં ભરી દઈને, એ આત્મ-નિવેદનનો રસાસ્વાદ તું પોતેજ લે છે !

— ૬૬ —

જે યુવતી મહારા જીવનું જીવન હતી, નિરંતર મહારી સાથેજ રહેતી, નવાં ફૂટતાં અને અસ્ત પામતાં કિરણોની સંધિમાં, પ્રાતઃ તેમજ સાયંસંધ્યાના પ્રકાશ-અંધકારમાં સર્વદા જે મહારી પાસેજ રહેતી, છતાં સવારના ઝળહળતા પ્રકાશમાં જેણે આજ સૂધીમાં કદિ પણ પોતાના મુખ ઉપરનો ધુંધટપટ દૂર કર્યો નથી, તેને મહારાં છેલ્લાં ગાયનમાં પૂરીને હું તારાં ચરણમાં હે પ્રભો ! મહારી છેલ્લી ભેટ તરીકે ધરું છું.

શબ્દો તેને પ્રેમબંધનમાં બાંધવા માટે મથી રહ્યા હતા, પણ તેનું હૃદય જીતવામાં તેઓ નિષ્ફળ નિવડયા. આર્જવભરી વિનવણી પોતાના આતુર હાથ પ્રસારીને તેને પ્રસન્ન કરવા-આલિંગન આપવાને પ્રયાસ કરી રહી, પણ તે વ્યર્થ !

મહારા હૃદયના મર્મસ્થાનમાં તેને પૂરી રાખીને હું અનેક દેશ-દેશાન્તરો ભટક્યો, અને તેની આસપાસ મહારા-જીવનવૃક્ષના વિકાસ અને સંકોચ-વૃદ્ધિ અને ક્ષય-બહાર અને ખિન્ન-એક સરખી રીતે નાચી રહ્યાં ! તેની સાનિધ્યમાં ખીલ્યાં, અને તેની પાસેજ ખરી પડ્યાં !

મહારા વિચાર અને આચાર ઉપર, નિદ્રા અને સ્વપ્ન ઉપર, તેણે અખંડ રાજ્ય ચલાવ્યું, છતાં પણ તે એકલીજ મહારાથી જીવી અને દૂર રહી !

ઘણાં મનુષ્યોએ મહારાં બારણાં ખખડાવી, તહેને માટે પૃચ્છા કરી, અને છેવટે નિરાશા લઇને તેઓ પાછા ગયા !

આ જગતમાં જેમને તહેનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં હોય, એવો મહેં કોઇ પણ મનુષ્ય નથી જોયો. તહેણે તો એકાંત વાસ સ્વીકાર્યો. અને માત્ર તહારો પરિચય કરવા માટે-તું તહેને ઓળખશે એવી આશામાં-આજ સુધી વાટ જોતી તે પડદામાં બેસી રહી !

— ૬૭ —

તુંજ આકાશ છે અને તુંજ જાળ છે. તુંજ પરસાળ છે અને તુંજ માળ છે.

ઓ મનમોહન ભૂતિ ! એ જાળમાં પણ તહારો પ્રેમ ભર્યો છે. જે પ્રેમ વિવિધ રંગ, તાલ, સ્વર, સુગંધ અને નાદની ભીંતોવડે આ જીવાત્માને ચારે બાજુથી ઘેરી લે છે.

આ જૂઓ ! ઉપાદેવી પોતાના જમણા હાથમાં કૂલડાં વીણવાની સોનાની ટોપલી લઇને આવે છે. એ ટોપલીમાં અતુલ સૌન્દર્યની માળા ગુથેલી છે. મુંગે મહોડે-લેશ પણ અવાજ કર્યા વિના એ માળા વસુધરા રાણીને પહેરાવી દેવાનો તહેનો વિચાર છે !

આ જૂઓ, સંધ્યાદેવી ! જે એકાંત વનપ્રદેશોને પશુ-ઓનાં ટોળાં ત્યજી ગયાં છે, તેવા માર્ગ વગરના પ્રદેશમાં મંદમંદ પગલાં ભરતી પશ્ચિમ સમુદ્રના વિશ્રાંતિજલમાંથી પોતાનો સોનાનો ઘડો શાન્તિકર, શીતલ, મધુર, રસભીના વાયુવડે ભરી લાવતી જણાય છે !

પણ આ તરફ જુઓ ! અનંત આકાશ પ્રસરી રહ્યું છે, જેમાં નાશી છૂટવાને આતુર થયેલાં જીવરૂપ પક્ષિયો ઇચ્છાનુસાર દૂર દૂર સપાટા મારતાં પરિભ્રમણ કરે છે, એ અનંત આકાશમાં તો નિષ્કલંક શુભ લાલિમા પોતાનો અધિકાર જમાવીને છવાઈ રહી છે. શુભ જ્યોતિર્નુજ ત્યાં સામ્રાજ્ય છે ! ત્યાં દિવસ નથી અને રાત્રિ પણ નથી. ત્યાં આકાશ નથી તેમ રંગ પણ નથી ! અને એક શબ્દ કે ઉચ્ચાર સરખો પણ ત્યાં સંભળાતો નથી. ત્યાં તો એક માત્ર પ્રેમનું પ્રકાશિત સામ્રાજ્યજ પ્રસરી રહ્યું છે !

— ૬૮ —

તહારાં તેજસ્વી રવિકિરણો! મહારી આ પૃથ્વી ઉપર પોતાના હાથ પ્રસારીને આવે છે અને મહારાં આંસુ, નિઃશ્વાસ તેમજ ગાયનના ત્રિવેણીસંગમરૂપે ઉત્પન્ન થતા સમૂહને તહારાં ચરણ સમીપ ખેંચી જવા માટે જીવનનો લાંબો દિવસ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી, મહારાં બારણાં પાસેજ ઉભાં રહે છે !

મનમાન્યા આનંદથી તું એ ઝાકળભીના વાદળસમૂહના ખુરબાને તહારી ગ્રહ-નક્ષત્રખેચિત છાતીની આસપાસ વિંટાળે છે અને તહેના અસંખ્ય આકારો બનાવે છે. વળી તહેમને અનેક પ્રકારના મોહક રંગોવડે તું રંજિત કરે છે.

ઓ શીતલ નિષ્કલંક ચંદ્ર ! તે એટલું બધું હલકું અને ક્ષણમાં ઉડી જાય તેવું, તેમજ નાણુક, આંસુભર્યું અને

તમસાછન્ન છે, તેથીજ તું તેને એટલું બધું ચાહે છે. વળી એ વાદળ, પોતાની કંઠુણાલીની છાયાવડે ત્હારા ભવ્ય, રોક્ષ-દાર ઉજ્જવળ પ્રકાશનું સર્વદા આચ્છાદન કરે છે, એથીજ ત્હારો એનાપર એટલો બધો પ્રેમ છે.

— ૬૯ —

જીવનનો જે અનંત ઝરો, મ્હારી રક્તવાહિની-નસોમાં દિવસ અને રાત સતત એક સરખો વહેતો રહે છે, એજ આ અખિલ બ્રહ્માંડની નિરંતર ફરતી ઘટમાળમાં એકતાન-તાથી તાલ-સ્વર સાથે અખંડ નૃત્ય કરી રહ્યો છે.

એજ જીવનનું ઝરણુ પૃથ્વીની ધૂળ-માટીમાંથી આનંદપૂર્વક અનેક સુકોમલ તૃણાંકુરોમાં ફૂટી નીકળે છે. તેમજ પુષ્પ અને પાંદડાંના પ્રયંત સમૂહરૂપે એકાએક બહાર નીકળીને ઉછળતા તરંગો પણ એજ ઝરણુમાંથી વહે છે.

ભવસમુદ્રના પાલણીમાં જન્મ-મરણરૂપે, ભરતી તેમજ ઓટ વખતે જે સર્વદા ઝૂલ્યા કરે છે, તે પણ જીવનનું એજ ઝરણુ છે.

આ જીવનમય-ચેતનમય-જગતના સ્પર્શવડે મ્હારા અવયવો ઉત્તત અને પ્રભાવશાળી થવાનો મ્હને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. અનંત યુગથી સ્પુરી રહેલું એ જીવન મ્હારા લોહીમાં નાચી રહ્યું છે.-અભિમાન અને આત્મપ્રતિષ્ઠાપૂર્વક નસેનસમાં તે નૃત્ય કરી રહ્યું છે. ત્હેનું મૂળ પણ એજ છે !

— ૭૦ —

આ વિશ્વના તાલબદ્ધ સંગીતરૂપ ઉછળતા આનંદમાં ગળી-મળી જઈને શું તું પણ આનંદ નથી ભોગવતો ? એ ભયવ્યાકુલ ઘોર આનંદસાગરના તરંગોમાં અફળાવું, પછડાવું અને એ પ્રમાણે ઝોકાં ખાતાં, હાલક ડાલક હાલતમાં છિન્ન વિચ્છિન્ન થઈને લય પામી, તદ્રૂપ બની જવું, એ શું તારા સંબંધ કે સામર્થ્યની બહાર છે ?

બધાં પ્રાણીઓ આગળ વધે છે: તેઓ ઉભાં રહેતાં નથી. બોલતાં નથી. તેમ કદિ પાછું વાળીને જોતાં પણ નથી ! ત્હેમને અટકાવી-ખેંચીને-પાછાં વાળી શકે એવી કોઈ શક્તિજ નથી ! એવા દૃઢ વેગથી તેઓ પ્રતિક્ષણ આગળ આગળજ ધસે છે.

એ અવિશ્રાંત, તીવ્ર અને ઉતાવળી ગતિએ બહેતાં તાલ-સૂરબંધ સંગીતને પગલે પગલે ઋતુઓ નૃત્ય કરતી આવે છે અને ક્રમાનુસાર પાછી અદૃશ્ય થઈ જાય છે. વિવિધ રંગ, રાગ, સ્વર અને મધુર સૌગંધ, વિશ્વના એ ઉછળતા આનંદ કુવારામાં પોતાની અગણિત અંજલિયો રેડે છે. અજસ્ર જલધારારૂપે એક સરખી એ આનંદસિંધુમાં ઠલવાય છે. એ આનંદ સર્વત્ર પથરાય છે, અનુભવાય છે અને દરેક ક્ષણે પાછો વિખરાઈ સૂકાઈને વિલય પામતો જાય છે !

— ૭૧ —

હું અથવા મ્હારો અહંભાવ વ્યાપકરૂપે સર્વત્ર ભરેલો

છે; એ વ્યાપકતાનું મહારાથી બને તેટલું સાર્થક કરી લેવું અને તેને સર્વ દિશામાં ઉપયોગમાં લેવું. આવી રીતનું ત્હાડું જે મૂળ શુદ્ધ સ્વરૂપ, ત્હાડું શુભ તેજ, અને ત્હારી રૂપછટા ભરી અવ્યક્ત લીલાઉપર વિવિધરંગી છાયા પાથરવી, એજ ત્હારી માયા છે—ત્હેનાજ બધા ઠાઠ છે.

ત્હારા પોતાના સ્વરૂપમાંજ તું ભેદના પડદા બાંધે છે અને પછી એ બધાં ત્હારાં લિન્ન લિન્ન રૂપમાંથી લક્ષાવધિ મુર ઉત્પન્ન કરે છે. ત્હેમને નાના પ્રકારનાં નવાં નવાં નામ હઇને બોલાવે છે. આવા ત્હારા આત્મવિચ્છેદનોજ એક અંશ મહારાં શરીરનું અસ્તિત્વ ધારણ કરે છે; અર્થાત્ ત્હારાં સ્વરૂપનું ત્હેં પોતે કરેલું પૃથક્કરણ તેજ મહાડું વ્યક્ત સ્વરૂપ છે.

વિશાળ આકાશમાં એ માર્મિક, ઝેરી, હૃદયભેદક ગાયનના પડદા પડી રહ્યા છે ! અને તેઓ નાના પ્રકારનાં રંગ રૂપ ધારણ કરી, આંસુઓ અને હાસ્યરૂપે, ભય અને આશા રૂપે, દર્શન દે છે. તરંગો ઉઠે છે અને તરત પાછા લય પામે છે ! અનેક સમણાં અચાનક આવિર્ભાવ પામે છે—આકાર ધારણ કરે છે—અને પળમાં પાછાં હતાં ન હતાં થઈ જાય છે ! મહારા હૃદયપ્રદેશમાં તુંજ ત્હારો પોતાનો પરાભવ કરી રહ્યો છે ! આ પડદો ત્હેં જે ઉભો કર્યો છે તેના ઉપર શત્રિ અને દિવસની પીંછીવડે અગણિત આકારો તેમજ ચિત્રો ત્હેં દોરેલાં છે. ત્હેની પાછળ ત્હાડું આસન વિસ્મય-

રૂપ રહસ્યોની, તૃતિયાના ચંદ્ર જેવી વક્રાકૃતિમાં, વિવિધ તંતુવડે વણેલું છે. ત્હેમાં શુષ્ક અથવા અનુપયુક્ત એવા સરળતાનાં સર્વ તંતુઓને દૂર રાખવામાં આવ્યા છે.—છોડી દેવામાં આવ્યા છે.

‘ મહારી ’ અને ‘ તહારી ’ મહત્વાકાંક્ષાઓના મહોટા તમાસા—પ્રચંડ પ્રદર્શન વડે—અને મહોટી ભાવનાઓ વડે આ વિશાળ આકાશ છવાઈ ગયું છે. તહારા અને મહારા ધ્વનિ પ્રતિધ્વનિ વડે વાતાવરણ ધમધમી ઉઠ્યું છે અને ‘ મહારી ’ તેમજ ‘ તહારી ’ વચ્ચે સંતાકુકડીની રમત જેવી છૂપાઈ જવાની અને પાછા શોધી કાઢવાની રમત ગમત—લીલા—માંજ અનેક યુગ વીતી ગયા ! હજી કેણુ જાણે કેટલા જશે ?

— ૭૨ —

મહારા હૃદયના હૃદયમાં અન્તર્યામીરૂપે છૂપાઈ રહેલા તેઓ પોતેજ ઉંડા અદ્રશ્ય સ્પર્શવડે મહારા જીવાત્માને જગાડે છે.

મહારી આંખોમાં મોહનું જાદુ ભર્યું તેજ આંજે છે, માયાનો પડદો પણ તેજ પાથરે છે. અને હર્ષ તેમજ શોકના વિવિધ પ્રકારના ચ્હડતાં—ઉતરતાં અલૌકિક તાન સાથે મહારી હૃદયવીણાના તાર ઉપર આનંદથી સંગીતના સૂર છોડીને ગાન ગળવે છે, તે એજ છે !

માયાની આ અતકર્યજાળ તેજ ગુંથે છે, વળી ત્હેમાં સોનેરી, રૂપેરી, વાદળી અને લીલા, ઘડીયે ઘડીયે બદલાતા,

અનેક રંગો પણ તેજ પૂરે છે ! એ જાળનાં તળીયાંમાંથી ત્હેના સળ વચ્ચે, જરા દેખાય એવી રીતે તે પોતાના ચરણ-કમલ બહાર કાઢે છે, જેનો સ્પર્શ માત્ર થતાં, હું મ્હને પોતાને એકાએક ભૂલી જાઉં છું !

દિવસો એક પછી એક આવે છે, અને યુગ પછી યુગ વીતી જાય છે. પણ તેજ અનેક નામરૂપ વડે તેમજ સુખ-દુઃખની વિવિધ વૃત્તિઓદ્વારા મ્હારા હૃદયને હલમલાવી દે છે ! અર્થાત્ મ્હારા આત્માને, વિવિધનામ, રૂપ, આભરણ, દર્શન, હર્ષ, તેમજ શોકના અનેક ઉભરાવડે વિવિધ ગતિ તેજ આપે છે !

— ૭૩ —

ત્યાગ અથવા સંન્યાસમાં મ્હારો મોક્ષ નથી. મ્હને એવો મોક્ષ રૂચતો નથી. હર્ષ ભર્યો હજારો બંધનમાં હું સ્વતંત્રતા-મુક્તિનું આલિંગન અનુભવું છું.

આ મ્હારા માટીના ઘડામાં મ્હારે માટે ત્હારા પ્રેમ-મધનો વિવિધ રંગ-સુગંધભીનો તાજો અને મધુર પ્રવાહિત પદાર્થ અખંડ રેડીને એ વાસણને કાંઠા સૂધી ભરી દે છે !

મ્હારૂં જગત્, ત્હેના જૂદા જૂદા સેંકડો દીવાઓ ત્હારી દીપશિખામાંથી પ્રકટ કરશે અને ત્હારા દિવ્ય મંદિરમાંની યજ્ઞવેદી આગળ એ બધા દીવા ધરાવશે.

ના, મ્હારી જ્ઞાનેન્દ્રિય-બુદ્ધિનાં બધાં ખારણાં હું કદિ

कवि रवीन्द्रनाथ.
(युवावस्थानी छवि,)

Manoranjan Press,
Girgaon Bombay.

પણ અંધ નહિ કરૂં. દૃષ્ટિ, શ્રુતિ અને સ્પર્શવડે પ્રાપ્ત થતો આનંદ ત્હારા આનંદનેજ ધારણ કરશે !

હા, મ્હારાં તાર્કિક અને માયાવી દ્રશ્યો, આનંદની ઝળહળતી જ્યોતિમાં બળી જશે, અને મ્હારી બધી કામનાઓનું નિષ્કાસ પ્રેમમાં પરિણામ આવશે—મ્હારા સકળ મનોરથોને ભક્તિનાં પરિપક્વ ફળ આવશે.

— ૭૪ —

દિવસનો પ્રકાશ જતો રહ્યો છે. સંધ્યાની છાયા પૃથ્વી ઉપર પ્રસરવા લાગી છે. સરિતાતીરેથી પાણી ભરી લાવવાનો સમય થયો છે.

જળનાં સકરૂણ સંગીતથી સાંજની હવા આજે આતુર અને ઉદાસ બની રહી છે. એ ઝાંખા પ્રકાશમાં બહાર આવવાને તે મ્હને બોલાવી રહી છે. નિર્જન ગલીઓમાં કે શૂન્ય રસ્તાઓમાં કોઈ જતું આવતું જણાતું નથી. પવન ભેરથી ફૂંકે છે, અને નદીના જળમાં તરંગ લીલાનો કલકલ નાદ મચી રહ્યો છે.

હું ઘેર પાછી આવીશ કે નહિ, તે કંઈ હું બાણતી નથી, તેમ વાટમાં મ્હને ત્યાં કોણ મળશે એ પણ હું કંઈ બાણતી નથી. નદીના પ્રવાહપર તરતી ન્હાની સરખી હોડીમાં બેસીને આ વખતે કોઈ અપરિચિત મનુષ્ય પોતાની બાદુઈ વીણા વગાડી રહ્યો છે.

— ૭૫ —

અમને નાશવંત પ્રાણીઓને ત્હારા તરફથી મળતી લેટો મુખરૂપ નીવડે છે. અમારી સઘળી જરૂરિયાતો પૂરી પાડીને અમને તું સંતુષ્ટ કરે છે તેમ છતાં પણ લેશ માત્ર ઝોછી થયા વિના એ બધી ત્હારા તરફ પાછી ચાલી જાય છે.

નદીને પોતાનું હંમેશનું કામ પૂરું કરવાનું હોય છે. ક્ષેત્રો તેમજ ગામડાંઓને પાણી પાઈને પરિતૃપ્ત કરતી તે શીઘ્રગતિએ આગળ ચાલી જાય છે, છતાં પણ ત્હેનાં અનંત ઝરણાંનો અખંડ પ્રવાહ, ત્હારા ચરણકમળનું પ્રક્ષાલન કરવા માટે ત્હારા તરફ વળ્યા વગર રહેતો નથી !

ફૂલડાં પોતાના સૌગંધવડે વાતાવરણને ખડેકાવી દે છે, પણ ત્હેમની છેલ્લી સેવા તો ત્હારા ચરણમાં ત્હેનું પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરવામાંજ સમાયલી છે. ત્હેમનો અંતિમ હેતુજ એ છે કે ત્હારા ચરણમાં પોતાનું આત્મદાન કરવું !

ત્હારી સેવા-પૂજા, જગતને કદિ પણ ગરીબ બનાવતી નથી. સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાથી ત્હેમનું ઝોછું થવાને બદલે વૃદ્ધિજ પામે છે !

કવિનાં કાવ્યો, રચના, તેમજ શબ્દોનો મનુષ્યો બધે પોતાને મનમાનતો અર્થ કરે, પણ ત્હેના છેલ્લા અર્થમાં તો વસ્તુનિર્દેશ રૂપે તુંજ સમાયલો છે-કાવ્ય માત્રનો અંતિમ ઉદ્દેશ તુંજ છે !

— ૭૬ —

હે મહારા જીવનના જીવન ! મહારા જીવિતેશ્વર !
દિવસ પછી દિવસ વીતે છે ! શું હું મુખ સ્કામે મુખ રાખીને
કહિ પણ ત્હારી સન્મુખ ઉભો રહી શકીશ ? નિરંતર ત્હ-
મારાં ચરણસમીપ ઉભો રહેવાથી ત્હમારાં પ્રત્યક્ષ દર્શન
થશે કે ? સમગ્ર બ્રહ્માંડના સ્વામિન્ ! જોડેલા બન્ને હાથવડે
શું હું કહિ પણ મુખ સ્કામે મુખ રાખીને ત્હારી સેવામાં
ઉભો રહી શકીશ ? અને હાથ જોડીને ચરણમાં ઉભા રહે-
વાથી ત્હારો સાક્ષાત્કાર થશે કે ?

ત્હારાં વિશાળ આકાશ નીચે શાન્ત, નિર્જન, એકાં-
તમાં નમી પડતા હૃદયે શું હું કહિ પણ મુખ સ્કામું મુખ
રાખીને ત્હારી સેવામાં હાજર થઈ શકીશ ? એવી રીતે નમ્ર
હૃદયથી ઉભો રહું તો મ્હને ત્હારા મુખકમળનું દર્શન થશે કે ?

આ ત્હારા અનેક જંજાળ ભર્યા કલેશબહુલ જગત્માં
વિવાહ, વિસંવાહ, અને પરિશ્રમના તોફાનથી ગાજી રહેલા
જગત્માં—ઢોડાઢોડી કરતાં લોકોનાં ટોળાંમાં શું હું કહિ
પણ મુખ સ્કામે મુખ રાખીને ત્હારા સન્મુખ ઉભો રહી
શકીશ ? શું એ વિશાળ જનસમુદાયમાં ઉભો રહીને હું
કહિ પણ ત્હારાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરી શકીશ ?

અને જ્યારે અહિંનું મ્હારું કર્તવ્યકર્મ પરિપૂર્ણ થશે,
ત્યારે ઓ રાજરાજેન્દ્ર ! નિઃશબ્દ-સ્તબ્ધ-મુંગે મ્હોડે
એકલો કહિ પણ હું મુખ સ્કામું મુખ રાખીને ત્હારી

સન્મુખ શું ઉભો રહી શકીશ ? શું ત્યારે તહારા મુખકમલનું મહને પ્રત્યક્ષ દર્શન થઈ શકશે કે ?

— ૭૭ —

હું તહને મહારો પ્રભુ જાણું છું, છતાં દૂર ઉભો છું અને તહને મહારો પોતાનો સમજતો નથી ત્યારે નજીક આવું છું ! હું તહને મહારો પોતાનો પિતા સમજું છું અને ચરણમાં પ્રણિપાત કરું છું; પણ એક મહારા સાચા મિત્ર તરીકે તહારા હાથમાં હાથ ધાલીને ચાલવું જોઈએ તેમ હું કરતો નથી.

જે સ્થાને તું ઉતરીને આવે છે અને તું મહારાં છે એ વાતનો જ્યાં સ્વીકાર કરે છે, ત્યાં તહને મહારા હૃદયમાં ચાંપવાને અને મહારા સાથી તરીકે સ્વીકારવાને હું હિમ્મતથી ઉભો રહી શકતો નથી.

મહારા બન્ધુવર્ગમાં તું મહારો બન્ધુ છે, છતાં પણ હું તહેમની દરકાર કરતો નથી ! મહને જે કાંઈ મળે તે, તું તેમનામાંજ રહે છે એમ સહમજીને મહારા સર્વસ્વમાંથી તહને ભાગ આપવાના હેતુથી, હું તહેમને કંઈ પણ ઠેંચી આપતો નથી.

હર્ષ અને શોકમાં, સુખ અને દુઃખમાં, હું તહમારા માનવબન્ધુઓની સહાય્યમાં ઉભો રહેતો નથી, અને એથીજ હું તહારી પાસે ઉભો રહી શકતો નથી. બીજાને માટે મહારૂં જીવન અર્પણ કરવાને હું અચકાઉં છું અને તેથીજ તહારા

જ્યોતિરૂપ અનન્તભુવનનાં જળનીધિમાં હું નિઃસંકોચ હું
ફળકી મારી શકતો નથી.

— ૭૮ —

જગત્ની ઉત્પત્તિ વખતે જ્યારે સૃષ્ટિ નવી હતી અને
બધા તારાઓ પોતાના પહેલવહેલા નવા અને તાજા ભલ-
કાથી ચળકતા હતા, ત્યારે દેવતાઓએ આકાશમાં એક
સલા ભરી અને એ નવી સૃષ્ટિને જોઈને ત્હોનો મહિમા
ગાવા લાગ્યા. પૂર્ણતાની પ્રતિમાનું સર્વાંગે સંપૂર્ણ ચિત્ર !
અખંડાનંદનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ !

પણ એટલામાં એકાએક ખૂમ સંભળાઈ કે, આ ચળ-
કતાં તારામંડળની સાંકળમાં ક્યાંક તૂટ પડેલી જણાય છે !
તેમાંનો એક તારો ગુમ થયેલો જણાય છે !

ત્હોમની વીણાનો એક સોનેરી તાર તૂટી ગયો, ત્હો-
મનું સંગીત અટકી પડ્યું, અને તેઓ ખેદથી પોકાર કરવા
લાગ્યા કે,—“ ખરેખર ! તે લુપ્ત થયેલો તારો સર્વોત્તમ હતો.
સમગ્ર ગગનમંડળમાં તે એક અનુપમ ગૌરવરૂપ હતો. ”

એજ દિવસથી એ ગુમ થયેલા તારાની શોધ નિરંતર
ચાલુ છે ! એક તારાથી બીજા તારા સૂધી, એ સમગ્ર તારા-
મંડળમાં એક સરખું રૂદન ચાલી રહ્યું છે કે,—“ એ ગુમ
થયેલા તારા સાથે જગત્નો ખાસ આનન્દ ઉડી ગયો છે. ”

રાત્રિની ગાઢ શાન્તિ જ્યારે ફેલાઈ રહે છે, ત્યારેજ
માત્ર તારાઓ હાસ્ય કરે છે, જાણે તેઓ ધીમે ધીમે વાત-

ચીત કરતા જણાય છે ! ત્હેમની વાતોનો મર્મ એજ છે કે,—
“ આ બધી દોડધામ અને શોધ વૃથા છે; અને સઘળા
પદાર્થો ઉપર અખંડ પરિપૂર્ણતા વિરાજ રહી છે ! ”

— ૭૯ —

મહારા આ જીવનમાં ત્હાડું દર્શન કરવાનું સદ્ભાગ્ય
સંભર્યું નાં જ હોય તો, પછી એટલી તો કૃપા કર કે મ્હને
ત્હાડું દર્શન થયું નથી, હું ત્હારા દ્વિદારથી વંચિત રહ્યો છું,
એ સત્ય હંમેશા પ્રતિક્ષણે મ્હને યાદ રહે અને ત્હેનું દુઃખ
મહારા હૃદયમાં જાગૃત રહે ! એ વિયોગદશા હું ક્ષણ પણ
વિસડું નહિં, અને મહારાં એ વિરહદર્દના ખેદકારક ઉંડા
ધા જાગૃત અવસ્થાના વિચારોમાં, તેમજ નિદ્રાવસ્થાના સ્વ-
પ્નોમાં, હંમેશા હું સહેતોજ રહું, ત્હેને માટે નિઃશ્વાસ
ભરતો રહું, એટલી તો કૃપા કર !

આ જગતની બજારમાં જ્યાં નિરંતર ભારે ઠકું જામેલી
છે, ત્યાં હું મહારા દિવસો પસાર કરું છું, ત્યારે તેમજ
હંમેશના નિર્માલ્ય પાર્થિવ લાભના મુઠ્ઠાથી મહારા હાથ ભરાઈ
રહે છે, ત્યારે મ્હને હંમેશા સ્મરણ રહ્યો કે, ખરેખર મ્હેં
કંઈ પણ મેળવ્યું નથી. એક ક્ષણ પણ વિસ્મરણ થયા વિના,
જાગૃત અવસ્થાનાં વિચારોમાં અને નિદ્રિત અવસ્થાના સ્વ-
પ્નોમાં, હૃદયમાં ખૂંચતા શૈલ્યોનો એ ઝોળો હું હંમેશા
સહન કરું એટલી કૃપા વર્ષાવ.

જ્યારે હું થાકીને હાંફતો હાંફતો રસ્તાની ખાબુએ

આરામ લેવા બેસું, અને જ્યારે હું ધૂળવાળી જમીન ઉપર મહારી સાદી પથારી પાથરું, ત્યારે મહને હંમેશા સ્મરણ રહો કે હજી મહારો લાંબો પ્રવાસ બાકી છે ! એક ક્ષણ પણ મહને વિસ્મરણ ના થાઓ, અને દિવસના વિચારો તેમજ રાત્રિના સ્વપ્નામાં એ દર્દના મહારા હૃદયમાં ભોંકાતા કાંટા, ત્હેના ઘા, અને ત્હેનાં દુઃખનો બોજો હું સર્વદા સહન કરતો રહું.

જ્યારે મહારું મન્દિર સારી રીતે શણગારેલું હોય, વીણા અને સંગીતના સૂર ગાજી રહ્યા હોય અને હાસ્ય ધ્વનિ મહોટેથી ચાલી રહ્યા હોય, ત્યારે મહને સ્મરણ રહો કે, મહેં કંઈ ત્હેને મહારે ઘેર આમંત્રણ કર્યું નથી. એક ક્ષણ પણ ત્હેનું મહને વિસ્મરણ ના થાઓ. મહારી જાગૃતિ અને સ્વપ્નાવસ્થામાં આ દુઃખ અને શોકનું દર્દ હું હંમેશાં સહન કરતો રહું એવું કરો.

— ૮૦ —

ઓ કીર્તિ અને ગૌરવના તેજસ્વીસૂર્ય ! મહારું જીવન આ જગત્માં શિશિર ઋતુના આકાશના વ્યર્થ ભટકતા એકાદ મેઘખંડ-વાદળ-જેવું નિર્રથક છે. ત્હારા સ્પર્શવડે મહારી એતન વરાળમાં હજી દ્રવ ઉત્પન્ન થયો નથી, ત્હારાં પ્રકાશ સાથે હું મળી ગયો નથી, અને તેથી ત્હારા વિયોગના મહિના અને વર્ષ ગણતો હું વિષમ વિરહદશા ભોગવું છું.

જો ત્હારી એવીજ ઇચ્છા હોય તો, અને ત્હારી એવીજ

લીલા હોય તો, મહારી આ વહી જતી-ઉડતી-પોકળ સ્થિતિ તું લઇ લે. ત્હેમાં વિવિધ રંગ પૂર. ત્હેનાપર સોનેરી આપ ચ્હડાવ, ત્હેને રમત કરતા, બહેતા, વાયુ ઉપર તરતી મૂક. અને વિવિધ વિસ્મયના ભંડારમાં ત્હેને પાથરી દે.

અને ફરીથી જ્યારે રાતની વખતે આ લીલા પૂરી કરવાના ત્હારી ઇચ્છા થાય, ત્યારે હું પીગળી, દ્રવીને, અંધ-કારમાં ડૂબી જઇશ, અથવા તો પ્રભાતની નિર્મળ પવિત્રતાવાળી ઉજળી શીતળતાના હાસ્યમાં મળી જઇશ.

— ૮૧ —

ઘણા પ્રમાદવશ દિવસોમાં હું ગુમાવેલા સમયનો દુઃખભરેલો વિચાર કરું છું. પણ મહારા પ્રભુ ! વિચારી જોતાં એ સમય કદિ પણ મ્હને ગુમાવેલો જણાતો નથી, કેમકે મહારા જીવનની પ્રત્યેક પળ, તે ત્હારા પોતાના હાથમાંજ સાચવી રાખી છે.

વસ્તુઓના મર્મભાગમાં છૂપાઇને તું સવનો વિકાસ કરે છે. ખીજમાંથી અંકુર, અંકુરમાંથી પર્ણ, પર્ણમાંથી કળી, કળીમાંથી પુષ્પ અને વિકસિત પુષ્પદળમાંથી ત્હેની પરિપક્વ ફળદ્રુપ સ્થિતિ, ગુપ્ત રહીને તુંજ ઘડયા કરે છે !

હું થાકી કંટાળીને મહારી પ્રમાદશૈય્યામાં પડ્યો પડ્યો વિચાર કરતો હતો કે, જગતમાં બધું કામ આ વખતે બંધ છે. પણ સવારમાં હું ઉઠ્યો ત્યારે જોયું કે મ્હાડું ઉપવન વિવિધ રંગના ખીલેલાં પુષ્પો વડે ઉભરાઇ રહ્યું છે ! કેવું આશ્ચર્ય ! !

— ૮૨ —

સમય ત્હારા હાથમાં અનંત છે, મ્હારા પ્રભુ ! અને ત્હારા અધિકારની ક્ષણને કોઈ ગણી શકે તેમ નથી.

દિવસો અને રાત્રિઓ વહી જાય છે. એક પછી એક એવા અનેક યુગો, પુષ્પોની પેઠે ખીલે છે અને કરમાય છે; પરંતુ કેવી રીતે રાહ જોવી એ તું સારી રીતે જાણે છે.

ત્હારાં શતકો, અનુક્રમે એક પછી એક વનમાં વિકસેલાં-ઉગેલાં-નહાનાં પુષ્પોને વિકસિત કરતાં વીતે છે !

આપણે સમય ગુમાવતા બેસી રહેવું ન જોઈએ. આપણા હાથમાં સમય ન હોવાથી, આપણાં ભાગ્યના યોગ માટે આપણે શીઘ્ર ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. સમયનું ધન મેળવવામાં આપણે એટલા બધા ગરીબ છીએ કે, વ્યર્થ વખત વિતાવી કદિ પણ આપણે મોડું કરવું ન જોઈએ.

અને આવી રીતે સમય વહી જાય છે. એ સમય લેવાને જે કોઈ વાતોડીઆ મ્હારી પાસે આવે, ત્હેમને હું ઉત્તર આપ્યા કહું છું અને ત્હારી પૂજના સ્પર્ધિત્યો વિના, ખાલી હાથે છેક છેલ્લી ઘડી સૂધી, હું ત્હારા મન્દિરમાં અફસોસ કરતો ઉભો છું !

દિવસનો અસ્ત થતો જોઈને, વખતે ત્હારાં દ્વાર બંધ નહીં થઇ જાય, એવા ભયથી હું ઉતાવળી ગતિએ ચાલું છું; પરંતુ મ્હને જણાય છે કે, હજી પણ સમય બાકી છે.

— ૮૩ —

માતા ! મહારાં ખેદનાં અશ્રુઓવડે તહારા કંઠમાં પહે-
રાવવાને હું એક મોતીની માળા ગુંથીશ.

તહારાં ચરણકમળને શોભાવવાને તારામંડળે તેજસ્વી
ચળકતાં સુવર્ણમય નુપૂર બનાવ્યાં છે, પણ મહારી માળા
તો તહારા હૃદય ઉપરજ રહેશે.

કનક અને કીર્તિ અમને તહારી પાસેથી મળે છે અને
તે આપવી અથવા ખેંચી લેવી, એ બધું તહારી સત્તાનેજ
આધીન છે; પણ આ મહારો શોક અને આ મહારાં આંસુ,
એ તો મહારી પોતાની સંપત્તિ છે. ત્હેનાપર મહારો સંપૂર્ણ
હઠ છે. તહારી સેવાનાં સાહિત્યરૂપે જ્યારે હું એ અશ્રુ-
માલિકા, તહારાં ચરણમાં ધરું છું, ત્યારે તું મહને કૃપા-
કટાક્ષથી હસાવે છે.

— ૮૪ —

વિશ્વવ્યાપી વિરહવેદના સમગ્ર જગત્માં ફેલાઈ રહે છે,
અને અનંત આકાશમાં તે અગણિત આકૃતિઓ ઉત્પન્ન કરે છે.

એજ વિરહવેદના, આખી રાત આંસુ સારતી મુંગે
મહોડે એક ગ્રહથી બીજા ગ્રહ અને એક નક્ષત્રથી બીજા
નક્ષત્ર તરફ ખિન્ન નજરે જોયા કરે છે; અને આઘાત-
શ્રાવણના જળલીના અધકારમાં પાંદડાંના ધીમા ખડખડાટ
દ્વારા તે સકરૂણુ રૂદન ચલાવી રહે છે.

એ સર્વવ્યાપી, વિરહવેદનાજ ઘટ થઇને પ્રેમ તેમજ

કામનાતું રૂપ પામે છે અને માનવીના ધરસંસારમાં સુખ અને દુઃખ-હર્ષ અને શોક-ને ઉત્પન્ન કરે છે. વળી એ વિરહવેદનાજ મહારા કવિહૃદયમાંથી કૂટી નીકળતાં કાવ્યમાં દ્રવે છે-દ્રવીને એક સરખી વહે છે.

— ૮૫ —

જ્યારે વીર યોદ્ધાઓ પોતાના સ્વામીના દરબારમાંથી પહેલવહેલા બહાર આવ્યા, ત્યારે શું તેમની શક્તિ છૂપાઈ રહી હતી ? તહેમનાં બપ્પર અને તહેમનાં હથિયાર એ વખતે ક્યાં હતાં ?

તેઓ નિરાધાર અને દીન દેખાતા હતા; જે દહાડે તેઓ પોતાના માલીકના દરબારમાંથી બહાર આવ્યા ત્યારે તહેમના પર તીરોનો વરસાદ વરસતો હતો !

એ વીરપુરૂષો પોતાના સ્વામીના મહેલ તરફ પાછી કૂચ કરવા લાગ્યા, ત્યારે તેઓએ પોતાની શક્તિ ક્યાં છૂપાવી દીધી ?

તેઓએ તલવાર નીચે મૂકી દીધી હતી, અને તીર-કામઠાં દૂર ફેંકી દીધાં હતાં. તહેમનાં કપાળ ઉપર શાન્તિ અને સન્ધિના મંત્રો લખેલા હતા. અને જે દિવસે તેઓએ પોતાના માલીકના ઘર તરફ પાછી કૂચ શરૂ કરી, તે દિવસે જીવનમાં કરેલાં કર્મોનાં ફળ પણ તેમણે પોતાની પાછળ છોડી દીધાં હતાં.

— ૮૬ —

યમરાજ ! તહારો દૂત મહારે આંગણે આવી ઉભો છે.

તે અજ્ઞાત સમુદ્રને તરીને અહીં આંચો છે અને મહારે ઘેરથી મહને બોલાવી જવાનો તહારો સંદેશો લાંચો છે.

રાત્રિ અંધારી છે, અને મહારૂં હૃદય ભયભીત છે,—
છતાં પણ હું દીવો લઇને તહેની સ્થામે જઇશ; મહારાં
બારણાં ઉઘાડીશ, અને નમનપૂર્વક હું તહેનો આદર કરીશ.
યમરાજ ! મહારે આંગણે આવીને ઉભો છે એ તહારો દૂત છે.

હાથ બેડીને હું તહેની પૂજા કરીશ, અને આંસુ
વર્ષાવીને હું તહેના પગ ઘોઇશ. મહારા હૃદયનો ખળનો
તહેના ચરણમાં મૂકીને હું તહેનો સાદર સેવાસત્કાર કરીશ.

પોતાના સંદેશાનું પાલન કરીને અને બીજી સવારને
માટે અંખો પડછાયો મૂકીને એ દૂત પાછો જશે. એ વખતે
મહારાં લૂટાયેલાં નિર્જન ઘરમાં મહારો એકલો આત્મા તહારી
પૂજના છેલ્લા સાહિત્યરૂપે માત્ર ત્યાંજ રહેશે.

— ૮૭ —

આશાના સાહસમાં હું તહેની શોધ કરવા જાઉં છું
અને મહારા ઘરના ખૂણે ખૂણા તપાસી વળું છું; પણ તે
મહારી નજરે પડતી નથી.

મહારૂં ઘર નહાનું છે અને એક વખત તેમાંથી જે
શુભ થયું, તે કદિ પણ પાછું મળતું નથી.

પણ વિશાળ અને અનન્ત છે તહારો રાજમહેલ
મહારા પ્રભુ ! તેથીજ તહેની શોધમાં હું આવી પહોંચ્યો
છું આ તહારાં દિવ્ય ધામને દ્વાર !

હું આવીને ઉભો છું ત્હારી સંધ્યાના આકાશરૂપી
સોનેરી વર્તુલ નીચે, અને મ્હારી આતુર આંખો નિહાળે છે
ત્હારી મધુર મુખમુદ્રાને !

હું અનન્ત સત્તાને કિનારે આવી પહોંચ્યો છું, ત્યાં
કંઈ પણ વિનાશ પામી શકતું નથી ! કોઈ આશા, કોઈ સુખ,
કોઈ સ્વપ્ન, કોઈ દ્રશ્ય, કોઈ મુખમુદ્રાની છબિ ત્યાં આંસુ-
ભીની જોવામાં આવતી નથી.

અહા ! મ્હારા જીવનને એ સમુદ્રમાં ઝખોળી દે. છેક
તહેના તળીયાં સૂધી મ્હારાં હૃદયને ઉતારી દે. સમગ્ર
બ્રહ્માંડની સર્વવ્યાપી એકતામાં, અભેદનો ભૂલાઈ ગયેલો એ
મધુર સ્પર્શ, મ્હને એક વખત અનુભવી લેવા દે.

— ૮૮ —

જીર્ણ થયેલાં મંદિરના દેવતા ! આ વીણાના તૂટેલા તાર
ત્હારો મહિમા હવે ગાઈ શકતા નથી. સંધ્યાકાળની આર-
તિનો ઘંટાનાદ ત્હારી પૂજનો સમયસંકેત સંભળાવતો નથી,
અને ત્હારી આસપાસનું વાતાવરણ શાન્ત-નિસ્તબ્ધ છે.

ત્હારાં ઉજડ થયેલાં મંદિરમાં વસન્તની મધુર મધુર
વાયુલહરિયો અહિં તહિં સંચાર કરતી, રૂતુરાજને યોગે
શીતલતા પાથરે છે; પુષ્પો ખીલ્યાં છે, તહેનો સંદેશો તેઓ
આપે છે, પણ એ કૂલો ત્હારાં ચરણમાં ધરવાને માટે
નિર્માણ થયાં હોય એમ જણાતું નથી !

ત્હારો જૂના સમયનો પૂજારી, પોતાને હજી સૂધી

તહારી જે કૃપા પ્રાપ્ત નથી થઇ, તહેની આતુરતાથી-ઇન્ન પૂર્વક-ચાચના કરતો 'મહિં તહિં' ભટકતો ફરે છે. સંધ્યા અંખી છાયામાં ધૂળવરી કાળાશે પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કર્યું છે, પ્રકાશ અને છાયા પણ તહેમાંજ મળી જતાં જણાય છે; ત્યારે એ જૂનો ઉપાસક થાકીપાકીને પાછો ખળભળેલાં પેલાં જીર્ણ મંદિરમાં આવે છે. કુધાની આગ તે વ્યાકુળ બન્યો છે.

ઘણા મહોત્સવના ભવ્ય દિવસો, તહારી સ્કામે ગુપ્ત આવે છે, એ જીર્ણ મંદિરના દેવતા ! અને ઘણીએ પૂજા રાત્રિઓ દીવાનો પ્રકાશ જોયા વિના અંખે મહોડે પાછી આજાય છે; પણ તહાડું પૂજન કોઈ કરતું નથી !

ઘણી નવી નવી મૂર્તિઓ કપટકળાના પ્રવીણ જ તરફથી બનાવવામાં આવે છે, ઘણાં નવાં નવાં દેવાદેવો બાંધે છે અને જ્યારે પાછો તહેમનો સમય આવે ત્યારે વિસ્મૃતિગંગાનાં વહેતાં ઝરણાંમાં એ બધાં ઘડાઈ જાય છે !

માત્ર એ જીર્ણમંદિરનો દેવતા અપૂજ્ય હાલતમ અનંત ઉપેક્ષાની સ્કામે ત્યાં એકલો જગતના વિવિધ જોતો ખેસી રહે છે !

— ૮૬ —

મહારા સ્વામીની ઇચ્છા છે કે, હવેથી મહારે મં મહોટા ઠાઠમાઠ અને ઘોંઘાટવાળા શબ્દો નીકળશે ન

હવેથી હું મંદમંદ વાતો કરું છું. મહારા હૃદયમાં વસેલા વાગ્દેવતા હવેથી ગાયનના ધીમા તાનમાં દર્શન દે છે.

મનુષ્યો બાદશાહી બજારમાં ઉતાવળા ચાલ્યા બંધ છે, ક્ય અને વિક્રય કરનારા-વેચનારા અને ખરીદનારા-બધા ત્યાં એકઠા થાય છે; પણ મહને આવા કામકાજના દબાણમાંથી મધ્યાન્હકાળે અકાળે રજા મળી છે !

અત્યારે મહારાં ઉપવનમાં જો કે, યોગ્ય સમય થયો નથી, તો પણ પુષ્પો ઉગશે અને ખરે બપોરે ધૂમતી મધ-માંખીઓ તેમજ લમરાઓ પોતાનો ગુંબરવ ત્યાં ચાલુ કરશે.

સત્ અને અસત્, શુભ અને અશુભ, સાઈ અને નઠાઈ, એવા એવા ઝગડામાં મહારો ઘણો સમય વીતી ગયો, પણ નિષ્કામ સમયના મહારા સાથીની એવી મરજી છે કે, મહારે તો મહાઈ હૃદય હવે તહેનેજ સમર્પણ કરવું. આ સંદેશો એકાએક મહને શા કારણથી મળ્યો હશે, એ હું કંઈ જાણતો નથી !

— ૯૦ —

જે દિવસે મૃત્યુ આવીને તહાઈ બારણું ઠોકશે, તે દિવસે તું તહેને શું આપશે ?

અરે ! મહારા એ અતિથિની રહામે મહારા જીવનનો સંપૂર્ણ થાળ હું હાજર કરીશ. હું કદિ પણ તહેને ખાલી હાથે જવા નહિ દઉં.

ઉનાળા અને શિયાળાની ઋતુઓમાં ઉત્પન્ન થયેલો

કિંમતી પાક, મહારા ઉઘોગી જીવનની કીર્તિ તેમજ કમાણી રૂપે, મહારા અસ્ત પામતા દિવસની છેલ્લી ઘડીયે, જ્યારે મૃત્યુ આવીને મહારૂં બારણું ઠોકશે ત્યારે હું તહેના ચરણમાં સમર્પણ કરીશ.

— ૯૧ —

જીવનની છેલ્લી પરિતૃપ્તિ ! આયુષ્યની છેલ્લી પૂર્ણા-હુતિ ! ઓ મૃત્યુ ! મહારા આદરના અતિથિ ! યમરાજ ! આવ, અને ધીમે સ્વરે બે ઘડી મહારી સાથે વાત કરી લે.

પ્રત્યેક દિવસે મહેં તહારી રાહ જોઈ છે, અને તહારે માટે સંભાળ રાખી છે. વળી તહારેજ માટે મહેં જીવનનાં આનન્દભર્યાં અનેક દુઃખો વેઠ્યાં છે.

હું જે કાંઈ છું—મહારૂં જે કાંઈ છે,—વળી હું જે કાંઈ આશા રાખું છું, તે બધાની સાથે સંબંધ ધરાવતો મહારો પ્રેમ, એ સર્વ સાથે મળીને, આત્માની ગુપ્ત અદૃશ્ય ઉંડાણમાં હંમેશાં તહારા તરફ વહેતાં રહ્યાં છે. તહારાં નેત્રનો અને મહારાં જીવનનો છેલ્લો યોગ હંમેશને માટે તહારોજ થશે.

કૂલો વીણવા અને ગુંથવામાં આવ્યાં છે. પુષ્પમાલાઓ વરરાજાને માટે તૈયાર થઈ છે. લગ્ન થયા પછી તરતજ નવપરણિતા કન્યા, ઘરનો પરિત્યાગ કરશે અને રાત્રિના એકાંત અધકારમાં એકલી પોતાના સ્વામીને ભેટશે.

— ૯૨ —

હું જાણું છું કે એક દિવસ આવશે, જ્યારે મહારો

શ્રીયુત રવીન્દ્રનાથ ગાય છે, તેમની સાથે તેમના
માઈ શ્રીયુત જ્યોતિર્ગિન્દ્રનાથ પેટા વગાડે છે.

Manoranjan Press,
Girgaon Bombay.

આ દુનિયા સાથેનો સંબંધ અને મહારો દૈહિક દેખાવ વિધીન થઈ જશે. ચેતનાશક્તિ મુંગે મહોડે રજા લેશે અને મહારી આંખો ઉપર આખરનો અંધાર પડદો ફરી વળશે.

છતાં પણ હ્રમ્બેશની પેઠે તારામંડળ સંત્રીરૂપે રાત્રિએ સૃષ્ટિનો પહેરો ભરશે, આગળની પેઠે ઉષાદેવી પ્રાતઃકાળમાં દર્શન દેશે, અને દિવસના કલાકો સમુદ્રના તરંગોની પેઠે સુખ અને દુઃખમય ભાવનાઓને ભવસાગરના કિનારાપર અક્ષાળતા, નિયમિત નિઃશ્વાસ લેતા, ચાલતાજ રહેશે.

મહારા સમયના સીમાડાનો જ્યારે હું વિચાર કરું છું ત્યારે એ સમયનો અવરોધ તૂટી જાય છે. અને હું મૃત્યુના પ્રકાશમાં તહારી આ વિશાળ દુનિયાને ત્હેના ઉપેક્ષિત ખબના સહિત દૃષ્ટિ સમક્ષ જોઈ શકું છું. કોઈકજ સ્થળે ત્હેનું અધમ આસન છે; અને કોઈકજ તેમાંનું નિકૃષ્ટ જીવન છે.

જે વસ્તુઓની હું વ્યર્થ ઇચ્છા કરતો હતો અને જે વસ્તુઓ મહને પ્રાપ્ત થઈ છે, તે સર્વનો લય થાઓ; પણ જે વસ્તુઓનો મહે હંમેશાં તિરસ્કાર કર્યો, તેમજ જે વસ્તુઓની હું નિરંતર ઉપેક્ષા કરતો, એ વસ્તુઓજ મહારા અધિકારમાં પ્રાપ્ત થાઓ.

— ૯૩ —

મહને રજા મળી ચૂકી છે. બન્ધુઓ ! મહને મળો અને વિદાય આપો. હું ત્હમને સર્વને નમન કરું છું. અને

તહમારી પાસે છેવટની વિદાય માગું છું.

મહારા ઘરની ચાવીઓ હું પાછી તહમને સુપ્રત કરું છું અને મહારી મિલકત ઉપરનો સઘળો દાવો હું પાછો ખેંચી લઉં છું. હું માત્ર તહમારી પાસે છેવટના દયા ભરેલા-પ્રેમભીના-શબ્દોનીજ ચાચના કરું છું.

બન્ધુઓ ! આપણે દીર્ઘ સમય સૂધી એક બીજના પડોશી હતા, સ્નેહી અને સંબંધી હતા, એ સમયમાં મહેં આપ્યું તહેના કરતાં ઘણું મેળવ્યું છે. હવે પ્રભાત થયું છે, સૂર્યનાં કિરણો ઉગ્યાં છે, અને જે દીવો મહારા ઘરના અંધારા ખૂણાને પ્રકાશતો હતો તે ઝાંખો પડીને હવે ખૂઝાઈ જવા લાગ્યો છે. મહને આજ્ઞા થઈ છે અને તેથીજ હું મહારા લાંબા પ્રવાસને માટે તૈયાર થયો છું !

— ૯૪ —

આપણા આ વિયોગને વખતે, અહિંથી પરસ્પર જૂદા પડતી વખતે, મહારા મિત્રો ! મહારી સદ્ગતિ થાય તેને માટે મહને આશીર્વા આપો. ઉપાના ઉજળા સ્પર્શવડે આકાશ ચળકી રહ્યું છે, અને મહારો માર્ગ સુંદર શોભા ધારણ કરી રહ્યો છે.

ત્યાં લઈ જવાને માટે મહારી સાથે મહેં શું લીધું છે, એ તહમે કોઈ પૂછતા નહિ. માત્ર આશા ભર્યું આતુર હૃદય અને ખાલી હાથ લઈને હું મહારો પ્રવાસ શરૂ કરું છું.

હું મહારા ગળામાં વરમાળા ધારણ કરીશ, સુંદર

પોષાક ખેરીશ, સામાન્ય પ્રવાસીના જેવો ઝાંખો-ભૂખરો પોષાક હું નહિ ખેડું. જો કે રસ્તામાં લયનાં સ્થાન ઘણું છે, છતાં મહારા મનમાં લેશ પણ લય ઉત્પન્ન થતો નથી.

જ્યારે મહારો પ્રવાસ પૂરો થશે, ત્યારે સંધ્યાનો તારો ઉગશે, અને એ વખતની ઝાંખી છાયામાંથી કૂટતા સંગીતના મધુરા સ્વરો, મહારા મહારાજના દરબારને દરવાજે હૃદયલેદક તીણાં તાન છેડશે !

— ૯૫ —

જ્યારે આ જીવનના ખારણામાં હું પહેલવહેલો પેઠો, ત્યારે આ ક્ષણની મહને કશી પણ ખબર નહોતી.

મધ્યરાત્રિએ જંગલમાં ખિલી નીકળતી કળિની પેઠે, આ વિશાળ, લેદલરેલા સ્થાનમાં મહને કંઈ શક્તિએ લાવી મૂક્યો ?

રહવારમાં મહેં બાલસૂર્યના પ્રકાશ તરફ નજર કરી, ત્યારે એકજ ક્ષણમાં મહને જણાયું કે, હું આ જગતમાં કંઈ છેક અપરિચિત નથી. કોઈ અદૃશ્યશક્તિ, નામ અને રૂપ વગરની કોઈ દિવ્યમૂર્તિ, હું માતાના ઉદરમાં હતો ત્યારથીજ માતારૂપે મહને પોતાના હાથમાં રમાડતી હતી.

એવીજ રીતે મૃત્યુ વખતે પણ એજ અપરિચિત અદૃશ્યશક્તિ, મહારી સાથે હૃમ્મેશની પરિચિત હોય તેવી રીતે પાછી દર્શન આપશે. હું એ શક્તિની છાયામાં જેટલા

પ્રેમથી મહારા જીવનને ચાહું છું, એટલાજ પ્રેમથી હું મૃત્યુની શાન્તિને ચાહું છું.

જમણા પાસાના સ્તનને વળગેલું બાળક જ્યારે રડવા લાગે છે, ત્યારે તરત ત્હેને ત્યાંથી ખસેડીને માતા ક્ષણવારમાં ડાબા પાસાની છાતીએ વળગાડી શાન્ત કરે છે. જન્મ અને મરણ એ પણ માતાનાં ડાબાં જમણાં પાસાંજ છે.

— ૯૬ —

જ્યારે હું અહિંથી વિદાય થઈ જાઉં, ત્યારે આ મહારા છેવટના શબ્દો સ્મરણમાં રાખજો કે, મહેં અહિં જે જે જોયું છે, ત્હેને કદિ પણ વિસારી શકાય તેમ નથી.

‘પ્રકાશના વિશાળ સરોવર ઉપર જે કમળ ખિલ્યું હતું, તેમાં છૂપાયેલાં મધુનો મહેં સ્વાદ લીધો છે, અને આવી રીતે મહેં સુખ ભોગવ્યું છે.’ એ મહારો છેલ્લો સંદેશો ત્હેમે સ્મરણમાં રાખજો.

અનંત આકૃતિયો અને મૂર્તિયોથી પરિપૂર્ણ ભરાયેલી આ કીડાભૂમિમાં હું મહારી જીવનની રમત રમ્યો છું અને અહિં જે નિરાકાર છે, ત્હેનાં સાક્ષાત્ દિવ્યદર્શન મહેં કીધાં છે !

જે અસ્પર્શ્ય અને અતકર્ચ્ય છે, ત્હેનો સ્પર્શ કરીને મહારૂં સમગ્ર શરીર અને મહારા અવયવોમાં આનંદની ઝણઝણી વાગી ઉઠી છે ! આ વખતે અવસાન આવતું હોય તો ત્હેને આવવા દો ! આ મહારો છેલ્લો સંદેશો છે.

— ૯૭ —

જ્યારે હું ત્હારી સાથે રમત રમતો હતો, ત્યારે તું કોણ છે, એવો મહેં કદિ પણ પ્રશ્ન કર્યો નહોતો. હું અહિં શરમ, સંકોચ કે ભયને ઓળખતો નહોતો. મ્હાડું જીવન ઘણું તોફાની હતું.

પ્રાતઃકાળમાં મ્હને તું ઊંઘમાંથી જગાડતો, મ્હારા હૃમ્મેશના રમતિયાળ સાથી તરીકે સાથે આવતો અને એક મેદાનમાંથી બીજા મેદાનમાં મ્હને દોડાવતો-ધૂમાવતો હતો.

એ સમયે તું મ્હારી સ્હામે જે જે ગીત ગાતો હતો, ત્હેમનો અર્થ સમજવાની મહેં કદિ પણ દરકાર કરી નહિ. માત્ર મ્હારો કંઠ, ત્હારા સુરને ઝીલી લેતો, અને ત્હેની એકતાનતામાં મ્હાડું હૃદય નાચી ઉઠતું-લય થતું હતું!

હવે જ્યારે રમતનો સમય વીતી ગયો છે, ત્યારે મ્હારી આંખ સ્હામે આ એકાએક શાનો નવો દેખાવ ખડો થયો છે? સમગ્ર જગત્ ત્હારા ચરણ તરફ પોતાની આંખો ઢાળીને, મૌન ધારણ કરીને, સ્થિર ઉભેલા તારામંડળની સાથે ત્હારા તરફ માનની નજરે જોઈ રહ્યાં છે !

— ૯૮ —

મ્હારા પરાજયનાં ચિન્હ તરીકે-મ્હારી હારની કબુલાતરૂપે-હું ત્હને આ પુષ્પમાળા પહેરાવીને શણગાડું છું. પરાજય પામીને નહાસી જવાની મ્હારામાં શક્તિ નથી.

હું અવશ્ય બાણું છું કે, મ્હાડું માન-અભિમાન.

ખંડિત થશે. અપ્રતિહત ચંત્રણામાં મહારા જીવનનું અંતિમ બંધન તૂટી જશે. પોકળ વાંસળીની પેઠે મહારૂં ખાલી હૃદય નિઃશ્વાસભર્યાં ડૂસકાં ભરતું ગાવા લાગશે. એ સાંભળીને પત્થર પણ પીગળી જઈ આંસુઓ સારશે !

હું અવશ્ય જાણું છું કે, કમળની સેંકડો પાંખડીઓ કંઈ હંમેશને માટે મીંચાએલી રહેતી નથી. ત્હેનાં પરિમલ પરાગ-મધને સાચવી રાખનારૂં મર્મસ્થાન એક દિવસ અવશ્ય ઉઘડી જશે.

નીલવર્ણ આકાશમાંથી ત્હેની કરુણદૃષ્ટિ મહારાપર પડશે અને મુંગે મ્હોડે માત્ર ઇસારતથી તે મ્હને બોલાવશે. મહારા માટે એ વખતે કંઈ પણ બાકી રહેશે નહિ અને ત્યારે ત્હારાં ચરણ સમીપ હું હંમેશનું મૃત્યુ ધારણ કરીશ.

— ૯૯ —

જ્યારે મહારા હાથમાંથી હું સુકાન છોડી દઉં છું, ત્યારે હું જાણું છું કે, હવે ત્હેને પકડવાનો ત્હારો વારો આવ્યો છે. જે થવાનું છે તે ક્ષણવારમાં થશે. આ વિવાદ અને વિગ્રહ વૃથા છે.

ત્યારે ત્હારા હાથ હવે પાછા ખેંચી લે અને મૌન ધારણ કરીને, ત્હારો પરાજય-પરાભવ-સહન કરી લે. મહારાં હૃદય ! જ્યાં ત્હને રાખવામાં આવે, ત્યાં ત્યાં પરમ શાન્તિથી બેસી રહેવામાંજ ત્હારૂં સદ્ભાગ્ય સમાયેલું છે.

પવનનો જરા સરખો ઝપાટો લાગતાં મહારા દીવાઓ બધા ખુઝાઈ જાય છે, અને તહેમને પ્રકટ કરવાનો યત્ન આદરતાં હું પુનઃ પુનઃ બીજું બધું વિસરી જઈ છું !

પણ આ વખતે હું ડાહ્યો થઈશ. જમીન ઉપર મહારી સાદડી પાથરીને અંધકારમાં હું પ્રિયતમની રાહ જોતો બેસી જ રહીશ. મહારા પ્રભો ! પછી જ્યારે તહારી ઇચ્છા થાય, ત્યારે મુંજો મહોડે આવીને, તહેના પર આ સ્થળે તહાડું આસન જમાવજે.

— ૧૦૦ —

હું અનેક આકૃતિઓવાળાં દ્રવ્યોથી ભરેલા મહાસાગર (ભવસિંધુ) ને તળીએ નિરાકાર કિંમતી મોતી (આત્મતત્ત્વ) શોધવાની આશાથી ઉંડી ડૂબકીઓ માડું છું.

તોફાનથી તારાજ થયેલા-જેખમાયેલા-મછવાને હવે એક બંદરથી બીજે બંદર હંકારવાની કંઈ જરૂર નથી. તહેને મોજાઓ સાથે અફળાવવામાં મહુને મજા મળતી; પણ એ દિવસો લાંબો સમય થયાં વીતી ગયા છે !

આજે તો હું મૃત્યુરહિત સ્થિતિમાં-અમૃતત્ત્વમાં-મરી રહેવાને માટે આતુર થયો છું !

પ્રેક્ષકવર્ગને માટે યોજેલા આત્મ ભૂવનમાં જે ઘણી ઉંડી ખાઈ છે અને જે ઠેકાણે સ્વરહીન તારમાંથી સંગીત ઉઠે છે, ત્યાં આ મહારા જીવનની વીણા હું લઈ જઈશ.

હું તહેમાં અનંતકાળનું ગાયન લલકારવાને સૂર મહુડા-

વીશ અને ત્રેનો છેલ્લો સ્વર જ્યારે ઉચ્છ્વાસ સહિત ખલાસ થશે; ત્યારે મહારી શાન્ત વીણાનું શાન્તિના ચરણમાં હું શાન્તિથી સમર્પણ કરીશ.

—૧૦૧—

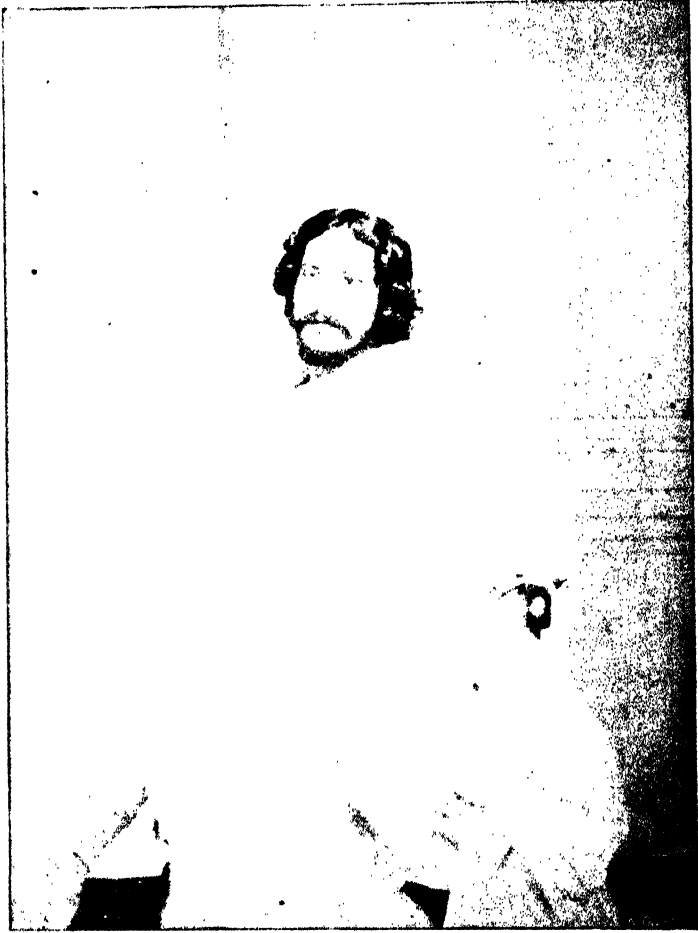
મહારા સમગ્ર જીવનમાં મહારા ગાયનવડે મહેં તહારો આર્જવ કર્યો છે. લોકોએ મહને આંગણે આંગણે ફેરવ્યો અને તહેમના સહવાસમાં મહારા જગતની શોધ અને તહેમનો સ્પર્શ કરવાનું મહને સમજાવ્યું.

મહેં જે જે શિક્ષા ગ્રહણ કરી છે, તે બધી મહારાં ગીતોએ મહને શીખવી છે. તહેમણે મને ગુપ્ત માર્ગો દર્શાવ્યા અને મહારાં હૃદયના ક્ષિતિજમાં અનેક તેજસ્વી તારાને મહારી નજર સ્થામે તહેમણે ખડા કર્યા.

તેઓ મહારા માર્ગદર્શકરૂપે સમગ્ર દિવસ સુખ અને દુઃખના પ્રદેશોમાં રહસ્યો દેખાડવાને મહને લઇ ગયા, અને સંધ્યાકાળે મહારા પ્રવાસને અંતે તેઓ કયા રાજમહેલનાં દ્વાર પાસે મહને લઇ આવ્યા છે તે હું કંઈ જાણતો નથી !

—૧૦૨—

મહેં લોકોમાં શેખી કરી કે, ‘હું તને ઓળખું છું.’ લોકો મહારાં સર્વ કાર્યોમાં તહારી છબિ જુએ છે. તેઓ આવીને મહને પૂછે છે કે, ‘તે કોણ છે?’ તહેમને શું જવાબ દેવો, તે હું જાણતો નથી. હું લાચાર થઇને કહું છું કે:— ‘હું કંઈ કહી શકતો નથી;’ એથી તેઓ મહને ઠપકો આપે

कवि रवीन्द्रनाथ.
(निवृत्तिपरायण स्थितीमां.)

Manoranjan Press,
Girgaon-Bombay.

છે ને મારી સામે મ્હેં મચકોડી જતાં રહે છે ને—ને તું તો માત્ર મુખડું મલકાવતો નિરાંતે બેઠો રહે છે.

હું તારી વાતોનાં અમર ગીતો ગૂંથું છું. ને મારા હૃદયમાંથી તારૂં રહસ્ય ઝરઝર વહી જાય છે. તેઓ આવી મને પૂછે છે: “તારાં ગીતોનાં અર્થ અમારે હૈયે ઉતાર.” પણ હું નથી જાણતો: મારે શો જવાબ દેવો તે. હું કહું છું: અરે ! એ સૂરાવલિનાં રહસ્યને તે કોણ જાણતું હોય ? તેઓ મંદ હસે છે ને મ્હેં મચકોડી જતાં રહે છે. ને તું તો માત્ર મુખડું મલકાવતો નિરાંતે બેઠો રહે છે.

— ૧૦૩ —

મારા નાથ ! એકજ પ્રણામમાંયે મારા શરીરની સારી ઇન્દ્રિયો પ્રકુલ પ્રકટી તને પ્રણમે અતે તારા ચરણોમાં આ વિશ્વને ચૂમી રહે: એ મારી વાંછના છે.

આષાઢના અણુવરસ્યા સભર વાદળાની જેમ મારૂં હૃદય તને પ્રણમતું તારે દ્વારે લળી રહ્યો.

મારાં સર્વ ગીતો પોતાની વિવિધ સૂરાવલિના એક સમગ્ર સ્વરઝરણા રૂપે પ્રકટી તને પ્રણમતાં કોઈ નીરવ મહેરામણમાં વહી રહ્યાં.

ઘરઘેલાં ખગટોળાં રાત્રિ ને દિવસ પોતાના પહાડી માળા પ્રત્યે ઉડ્યાં રહે તેમ મારૂં જીવન તારા સનાતન સદન પ્રત્યે પ્રવાસ કરી રહ્યો.

કેણે નથો વાંચ્યા ?

બોમ્બયુગનું બંગાળા

આ પુસ્તકમાં વીસ વરસ પહેલાંના બંગાળા-માં બ્રિટિશ સલ્તનતને બોમ્બને ગોળે જમીન-દોસ્ત કરવા સાડ જે કેટલાક નવજુવાનો ડોકાંને હથેળીમાં લઈ બહાર પડ્યા હતા, તેમના પરાક્રમે, અનુભવો, પ્રસંગો, ચરિત્રો વગેરે, તથા તે કાળનો રસભરપૂર ઇતિહાસ છે. યુગધર્મ, સાહિત્ય, વિશ્વ-જ્યોતિ, ગુજરાત વિગેરે સૌ પત્રોએ વખાણ્યું છે. ૧-૦-૦.

હાય આસામ

હર, હર, આસામના રહુના ખેતરોમાં બડા અને છોટા સાહેબો, અને તેમના મુકાદમો આપણાં માજણ્યાં ભાઈજહેન જેવા મજૂરો પર કેવાં કેવાં સિતમો વરસાવે છે, તે વાંચી આંખમાંથી ખૂન ઝરશે. કેટલાઓનાં રહુનાં વ્યસન જીવનભરનાં છૂટી ગયાં. કેટલાયે રોચા. તમે પણ મંગાવીને વાંચી જુઓ. ૧-૦-૦.

કલકત્તાનો કારાયુગ

૧૯૨૧ નો જમાનો ! સાડું હિન્દ અસહકારના ઘેનમાં ઉન્મત્ત બનેલું ! જીવાનીયાઓ મરણિયા થયલા. સરકાર ગાંડી બનેલી.—અને એ જમાનાના ઇતિહાસમાં બંગાળામાં સરકારે કેવા ઘોટાળા બાક્યા, અને પ્રજાએ તેને કેવા તમાચા માર્યા એ વાંચો. તમને ખડખડ હસવું ન આવે તો એ

પુસ્તકને દફનાવજો. પાને પાને અતિ રમુજી પ્ર-
સંગો છે. ૧-૪-૦

ગાંધીજીનો જેલનો અનુભવ

મહાત્મા ગાંધીએ આફ્રિકામાં ચાર ચાર વખત
જેલો સેવી, તેમાં પતથરો ફેંડ્યા, કેદીના જાજર-
ઓ સાફ કર્યા અને ખીજા એવા અપાર સંકટો
વેઢ્યા છે કે તે વાંચતાં રૂવા ખડા થાય છે. વધુન
કોઈ પણ નવલકથાને ટક્કર મારે તેવું છે. ત્રણ
ફેટા ખોડાંનું પૂઠું સવાસો પાનાં ૦-૮-૦.

કાળુ ગુલાબ

ગુલાબ તે કદિ કાળું થતું હશે ? કદિ નહિ.
-પણ ના, હોલેન્ડનાં ખાગાયત મંડળે કાળું ગુલાબ
ઉગાડનાર માટે ૩ લાખ રૂા નું ઇનામ કાઢેલું તે
તમને ખબર છે ? હોલેન્ડની રાજકીય ઉથલપાથલ
વેળા એક કેદીએ કાળું ગુલાબ ઉઘાડ્યું તે તેની
ખાસેથી ચોરાયું. છતાં ચોરને પોટલે તો ધૂળની
ધૂળજ રહી અને પાપનો ઘડો પુટયો. ક્રાન્સના
અમર નવલકથાકાર એલેક્ઝાંડર ડુમાની મનોહર
કૃતિનો આ અનુવાદ જેણે વાંચ્યો છે તેને પસંદ
પડ્યો છે. એ વાંચનારને મુન્શીજીની કૃતિઓ કેમ
વખણાય છે તે સમજાયા વિના નહિ રહે. પાકું
પૂઠું સોનેરી નામ છતાં કિં. ૧-૮-૦.

બ્રહ્માંડનો ભેદ

ચીનની ભયંકર ભૌદ્ર ગુફામાં આખા વિશ્વના
રહસ્યની ચાવી સમો એક અજબ ગ્રંથ છે. તેને
મૈળવણી બુનામદનો દાકતાર પ્રતાપરાય પોતાના

મિત્ર બહાદુરસિંહ સાથે જાય છે. અસંખ્ય મુશ્કેલીઓ વેડી જીવસટોસટની બાજુઓ રમી તે ભયંકર મઠમાં તેઓ પ્રવેશે છે. ત્યાં તેઓ હિન્દીવાન તરીકે ઓળખાઈ જાય છે અને ફાંસીની સજા પામે છે. પણ ત્યાંથી તેઓ કેવા છટકે છે અને પેલો રહસ્યમય ગ્રંથ મેળવી નાસી જાય છે, તે પુસ્તક વાંચેજ સમજાય. આખી વસ્તુ એટલી રહસ્યમય અને અજબ છે કે આ વાતાં તમારું દિલ હરી લીધા વિના નહીં રહે. પાકું પૂઠું સોનેરી નામ ચાર ચિત્રો છતાં કિં. ૩-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૮-૦. જૂજ નકલ બાકી છે.

આનંદમઠ

બંગાળના ઋષિ લેખક બંકીમચંદ્રનું નામ કેણે નથી સાંભળ્યું? સત્તરમી સદીના અધવચાળે ઇંગ્લેન્ડની કંપની સરકાર સામે બંગાળના સંન્યાસીઓએ જબરદસ્ત બળવો ઉઠાવેલો. અને દેશની સ્વતંત્રતા માટે પોતાનાં ખૂન વહાવેલાં. તેની આ અતિ રમ્ય કથા બંકીમની સર્વશ્રેષ્ઠ કૃતિ ગણાય છે. અને તેમાં દેશભક્તિ અને જ્વલંત આત્મત્યાગનું સુંદર નિરૂપણ છે. છતાં વાર્તાનો રસ અપૂર્વ જળવાયો છે. પ્રો. બળવંતરાય ઠાકોરના વિદ્વત્તાપૂર્ણ પ્રવેશક સાથે પાકું પૂઠું સોનેરી નામ કિં. ૧-૮-૦.

દરેક બુકસેલર વેચે છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત

બાળસાહિત્યનો ગાંડીવ ટંકાર

ગુજરાતના બાળસાહિત્યમાં સહેજે પાંચે નંબરે આવી ગયેલાં, વિશાલતાનાં પુસ્તકો સાથે ટકર ઝીલે એવાં રૂપાળાં પુસ્તકો, બધા માળખાં મનેહર છપાઈ ને પત્યરી આંધળીવાળાં પુસ્તકો, ગૈરી અર્થ ને આકર્ષક, વિષય બોધક અને મનેહરજન, દીનામના મેળાવડાઓ માટે અનિવાર્ય અને અદ્વિતીય પુસ્તકો. પત્રોએ, વિદ્યાંગોએ ને સૌ વિશ્વાધિનારીઓએ વખાણ્યાં છે. સરકાર તરફથી ધ્યાનક મનેહર ગયેલાં છે અને બીજાં થતાં બધાં છે.

૧ ટોસ્ટોયની ત્રણ વાતો	૦-૪-૦
૨ બકુલ	૦-૬-૦
૩ ખીરબલનો બન્ધુ	૦-૮-૦
૪ મૂરખરાજ (ટોસ્ટોય)	૦-૮-૦
૫ નીલમ	૦-૬-૦
૬ બીજમ અને યુધિષ્ઠિર	૦-૬-૦
૭ બાળવિહાર (૧)	૦-૧૨-૦
૮ જય બજરંજ	૦-૬-૦
૯ વાઘોનું વન	૦-૪-૦
૧૦ જાદુઈ હાર	૦-૪-૦
૧૧ બરફીપુરી	૦-૫-૦
૧૨ સોનાકુમારી	૦-૪-૦
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦-૬-૦
૧૪ કચુંબર	૦-૩-૦
૧૫ ધૂપસળી	૦-૪-૦
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦-૬-૦

કુલ રૂ. ૫-૧૦-૦ રજી. પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૧૧-૦

બાળકો ને બાળાઓમાં લઢાળી માટે અનુપમ છે.

